

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΙΝΑ ΧΑΡΑΤΣΙΔΟΥ

**Κοινωνική και οικονομική κατάσταση στη βορειοανατολική
Θεσσαλία κατά την πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα με βάση
και νέα στοιχεία από το Αρχείο του Αλή πασά**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΕΠΟΠΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ**

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΙΝΑ ΧΑΡΑΤΣΙΔΟΥ

Κοινωνική και οικονομική κατάσταση στη βορειοανατολική
Θεσσαλία κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αι. με βάση
και νέα στοιχεία από το Αρχείο του Αλή πασά

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Γεώργιος Νικολάου, τ. Αναπληρωτής καθηγητής (επόπτης)

Άννα Μανδυλαρά, Επίκουρη καθηγήτρια

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος καθηγητής

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023

Η παρούσα εργασία αφιερώνεται στους καθηγητές μου

κ. Άννα Μανδουλαρά- Επ. καθηγήτρια Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και κ. Άρη Σαραφιανό- Επ. καθηγητής Ιστορίας της Τέχνης χωρίς τις πολύτιμες συμβουλές των οποίων δεν θα είχα πιστέψει ποτέ στον εαυτό μου...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
I. Το αντικείμενο της μελέτης.....	8
II. Ο Αλή πασάς και η εποχή του	8
1. Η προσωπικότητα του Αλή πασά.....	8
2. Η εποχή του Αλή πασά.....	13
3. Ο ελλαδικός χώρος την εποχή του Αλή πασά.....	15
III. Οι πηγές της μελέτης	18
IV. Η δομή της εργασίας.....	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΓΙΑΝΝΙΩΤΙΚΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΚΑΙ Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

I. Η διοίκηση του Γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή πασά.....	23
II. Η Θεσσαλία πριν την ένταξή της στο πασαλίκι της Ηπείρου.....	35
III. Η επέκταση του πασαλικιού στην Θεσσαλία και η διοίκηση της Θεσσαλίας από τον γιό του, Βελή πασά.	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

I. Ο Βελή πασάς, οι τοπικές οθωμανικές Αρχές και τα κυριότερα προβλήματα των κατοίκων	44
II. Η τοπική αυτοδιοίκηση	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

I. Η πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής	53
II. Οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων.....	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

I. Η μορφολογία της περιοχής.....	63
II. Η γαιοκτησία: τσιφλίκια και άλλες κατηγορίες γαιών.....	65
III. Η τοπική οικονομία	
1. Η γεωργική παραγωγή.....	73
2. Η κτηνοτροφία.....	78
3. Η βιοτεχνία.....	83
4. Η εμπορευματοποίηση της παραγωγής.....	88
IV. Η φορολογία.....	96
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	106
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	111
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	120

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη υποβλήθηκε ως Διπλωματική εργασία στο Διατομεακό Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Νεότερη και σύγχρονη Ευρωπαϊκή και Ελληνική Ιστορία-Λαογραφία» του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Βασικοί στόχοι της συγγραφής αυτού του πονήματος ήταν η διερεύνηση της διοίκησης των περιοχών της βορειοανατολικής Θεσσαλίας από τον γιο του Αλή πασά –διοικητή του πασαλικιού της Ηπείρου (1788-1821)–, Βελή πασά κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, η εξέταση του διοικητικού μηχανισμού, της κοινωνικής σύνθεσης, του φορολογικού συστήματος και, γενικά, της οικονομίας της εν λόγω περιοχής αποτέλεσαν αντικείμενα μελέτης της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Τα νέα στοιχεία στα οποία βασίζεται η μελέτη μας, αντλούνται κυρίως από έγγραφα του πρόσφατα δημοσιευμένου Αρχείου του Αλή πασά. Επίσης, αξιοποιήθηκε η υπάρχουσα βιβλιογραφία, οι δευτερογενείς πηγές που μας επιτρέπουν να μελετήσουμε αυτό το ζήτημα καλύτερα και να εξάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα. Οι προσπάθειες που καταβάλλαμε κατά την έρευνα, κυρίως, για τον εντοπισμό ανέκδοτων πηγών δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα. Ωστόσο, αφιερώσαμε πολύ χρόνο για να μελετήσουμε όλες τις δημοσιευμένες πηγές και να τις αξιοποιήσουμε όσο το δυνατόν καλύτερα.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της μελέτης αφορούσαν κυρίως στις πηγές, από όπου θα αντλούσα πληροφορίες για το συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς είναι ελλιπής η βιβλιογραφία σχετικά με την διοίκηση και την προσωπικότητα του Βελή πασά. Ακόμα, οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τον βίο του Αλή πασά, αν και είναι πολλές, ωστόσο συχνά είναι διφορούμενες, σε βαθμό που να καθιστούν επισφαλή την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων γύρω από τη δράση του μακροβιότερου πασά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μαρτυρίες των ξένων ταξιδιωτών και όσων έζησαν από κοντά τον Αλή παρέχουν πολλές και πολύτιμες πληροφορίες για τη δράση του και ενώ, φαινομενικά, διευκολύνουν πολύ μια τέτοια προσέγγιση, ουσιαστικά την δυσκολεύουν, εφόσον

οι προσλήψεις του συγκεκριμένου ιστορικού προσώπου και του ρόλου του είναι, συχνά, διαμετρικά αντίθετες. Η προσφορά αυτού του πονήματος κατά τη γνώμη μου έγκειται, κυρίως, στο ότι ενώ έχουν γραφτεί εργασίες που εξετάζουν διάφορους τομείς και γεγονότα των περιοχών της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, δεν υπάρχει μια ολοκληρωμένη μελέτη η οποία να ασχολείται συνθετικά με τον συγκεκριμένο χώρο.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην Τριμελή εξεταστική επιτροπή της Διπλωματικής μου εργασίας: στον Αναπληρωτή καθηγητή κ. Γεώργιο Νικολάου, στην Επίκουρη καθηγήτρια κ. Άννα Μανδουλαρά και στον Επίκουρο καθηγητή κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Νικολάου, η βοήθεια του οποίου για την ολοκλήρωσή της ήταν καθοριστικής σημασίας, τόσο με τις διάφορες μεθοδολογικής φύσεως παρατηρήσεις του, τις βιβλιογραφικές υποδείξεις και τις πολλές διορθώσεις που έκανε, όσο και με την ενθάρρυνσή του σε όλα τα στάδια της συγγραφής της, προκειμένου να ξεπεράσω τις δυσκολίες που συναντούσα και να την ολοκληρώσω σε έναν εύλογο χρόνο.

Ιωάννινα, Φεβρουάριος 2023

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΙΕ: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Θ. Η.: Θεσσαλικό Ημερολόγιο

ΙΕΕ: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

ΙΝΕ: Ιστορία Νέου Ελληνισμού (επιστημονική δ/ση Β. Παναγιωτόπουλος),

χ.τ.   χωρίς τόπο

χ.ετ.   χωρίς έτος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Το αντικείμενο της μελέτης

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή της βορειοανατολικής Θεσσαλίας κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα. Η περιοχή αυτή την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ανήκε, διοικητικά και δικαστικά, στους καζάδες Λάρισας-Αγιάς και Ελασσόνας· δηλαδή τα όριά της συμπίπτουν, περίπου, με τα όρια του σημερινού νομού Λάρισας. Συγκεκριμένα, γίνεται μια προσπάθεια να αναδειχθούν πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης της εν λόγω περιοχής που είτε είναι άγνωστε άγνωστες είτε λιγότερο γνωστές. Το εγχείρημα αυτό βασίζεται κυρίως στη μελέτη του *Αρχείου* του Αλή πασά, το οποίο περιέχει πολλά και σημαντικά έγγραφα της περιόδου που ερευνούμε. Τα έγγραφα ως πρωτογενές υλικό, παρέχουν στον αναγνώστη πληροφορίες σχετικά με τη διοίκηση, την κοινωνία και την οικονομία αυτής της περιόδου στη Θεσσαλία: τη λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού, τη δημογραφική και οικονομική κατάσταση, την κοινωνική οργάνωση και τη συνύπαρξη των διαφορετικών εθνοτήτων στην εν λόγω περιοχή, η οποία είχε ενταχθεί στο τεράστιο πασαλίκι του Αλή πασά κ.λπ. Συνδυαστικά με το *Αρχείο* μελετάται η υπάρχουσα βιβλιογραφία, ελληνική και ξένη, ώστε να δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα για της οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της περιοχής. Στις πηγές που χρησιμοποιήσαμε αναφερόμαστε λεπτομερώς παρακάτω.

II. Ο Αλή πασάς και η εποχή του

1. Η προσωπικότητα του Αλή πασά

Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων (1740/1750-1822) έχει συγκεντρώσει από τον 19^ο κιόλας αιώνα το ενδιαφέρον τόσο της ελληνικής όσο και της ξένης ιστοριογραφίας όσο λίγα ιστορικά πρόσωπα του καιρού του. Προσωπικότητα μυστηριώδης και συνάμα πολύ αντιφατική, φωτισμένος δεσπότης αλλά και τυραννικός σατράπης, δίκαιος αλλά και άρπαγας, ηγεμόνας με οξεία πολιτική και διπλωματική αντίληψη, απλοϊκός και ανεξίθρησκος, όμως ταυτόχρονα δεισιδαίμων, φιλάργυρος και

άπληστος αλλά και χρηματοδότης κοινωφελών έργων, φαινομενικά προστάτης της δημόσιας ηθικής, αλλά στην πραγματικότητα φιλήδονος, ένας μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ένας νέος Σκεντέρμπεης, είναι μερικοί μόνο από του χαρακτηρισμούς που του αποδόθηκαν κατά καιρούς. Η αλβανική ιστοριογραφία τον θεωρεί πρόδρομο του αλβανικού εθνικού κινήματος, ενώ η ελληνική ιστοριογραφία (υπερ)τονίζει τον αθέλητα θετικό ρόλο του στην επιτυχημένη έναρξη του Αγώνα της εθνικής μας ανεξαρτησίας. Ορισμένοι ιστορικοί υπερτόνισαν το ρόλο που διαδραμάτισε στα πολιτικά πράγματα του καιρού του, μιλώντας για κράτος του Αλή πασά ενώ άλλοι τον υποβάθμισαν, τονίζοντας μόνο τον «υπηρετικό του ρόλο» στην Επανάσταση του 1821.¹

Μια συνοπτική έστω αποτίμηση της προσωπικότητας του Αλή πασά δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από την παρούσα εργασία. Υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των μελετητών ως προς την ακριβή χρονολογία γέννησης του Αλή πασά. Το βέβαιο είναι ότι γεννήθηκε μεταξύ 1740 και 1750. Ωστόσο, κατά την ευρύτερα αποδεκτή χρονολογία, ο Αλή πασάς γεννήθηκε το 1744 στο Τεπελένι.² Ήταν γιος του Αλβανού λήσταρχου Βελή, με ρίζες από το χωριό Μπετσίστι ή Μπέντσα της Κόνιτσας³ και της σκληροτράχηλης Χάμκως. Οι πρόγονοί του είχαν αποκτήσει μεγάλη φήμη ως αρχηγοί ληστρικών ομάδων, που για πολλά χρόνια δρούσαν στην περιοχή της Αλβανίας, ενώ μέλη της οικογένειάς του είχαν ενεργή εμπλοκή στον διοικητικό μηχανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καταλαμβάνοντας αρκετά σημαντικά αξιώματα. Ο προπάππος του –Μουσταφάς ή Μούτζο Χούσσος– είχε καταφέρει να αναδειχθεί σε *μουτεσελίμη* του Τεπελενίου, ο παππούς του Μουχτάρ σε *σεχίντ* (μάρτυρα) της πίστης στον πόλεμο εναντίον των Βενετών το 1715, ο θείος του Ισμαήλ μπέης σε *πασά δύο ιππουρίδων και μουτσαρίφη* (διοικητή) του Δελβίνου το 1752.⁴

Οι πρόγονοι του Αλή πασά μετακινήθηκαν από τη Μικρά Ασία στην Αλβανία, περίπου 80 χρόνια πριν από τη γέννησή του. Ο Βελής, όπως αργότερα και ο Αλή

---

¹ Βλ., επιλεκτικά, βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή πασά, Κ. Ε., Fleming *Αλή πασάς ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2000· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», στο *ΙΝΕ*, τ. 1ος, *Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, Αθήνα 2003, σελ. 257-262 και την εξαιρετική εισαγωγή του Β. Παναγιωτόπουλου στο *Αρχείο Αλή Πασά*, (έκδοση - σχολιασμός - επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη), έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών /ΕΙΕ, τ. Δ', σ. 13-156, Αθήνα 2009 [στο εξής *Αρχείο*].

² Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', Ιωάννινα 1979 [α' έκδοση Αθήνα 1856], σελ. 251, αναφέρει ως έτος γέννησης του Αλή πασά το 1746.

³ Αχμέτ Μουτίφ, *Αλή πασάς Τεπελενλής (1744-1822)*, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1980, σελ. 29.

⁴ Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς», *ό. π.*, σελ. 259.

συνέχισε την παράδοση της οικογένειας του όντας αρχηγός ληστοσυμμοριών. Αξίζει να σημειωθεί πως την εποχή που μας απασχολεί το επάγγελμα του ληστή δεν ήταν ντροπιαστικό αλλά, αντίθετα, καταξιωμένο και πολύ συνηθισμένο. Μάλιστα οι μπέηδες της περιοχής συμπληρώνουν τα αγροτικά και κτηνοτροφικά τους εισοδήματα με προϊόντα ληστρικών επιδρομών. Η δράση τους ήταν τόσο δυναμική ώστε συχνά έβαζαν σε μπελάδες του μπέηδες και τους πασάδες, σε σημείο που οι τελευταίοι αναγκάζονταν να τους διορίζουν σε καίριες θέσεις της διοίκησης. Συγκεκριμένα, στην περιοχή της Αλβανίας το επάγγελμα του ληστή ήταν σε μεγάλη υπόληψη. Οι Αρβανίτες λήστευαν τα πλούσια χωριά της περιοχής τους και η δράση τους έφθανε έως την Αττική και τον Μοριά.⁵

Καθοριστικό ρόλο για την πορεία και τη φήμη, τόσο του πατέρα του, του Βελή, όσο και του ίδιου του Αλή, είχε η δραστήρια και φιλόδοξη Χάμκω. Με το γάμο αυτό ο Βελής δημιούργησε καλές σχέσεις με διάφορες τοσκιικές οικογένειες, όπως για παράδειγμα με τον οίκο του Κουρτ πασά βεζίρη του Μπερατίου. Ο Βελής είχε υπό την προστασία του τα χωριά Λέκκλη και Χόρμοβο της Βορείου Ηπείρου. Με την εύνοια την Υψηλής Πύλης αναγνωρίστηκε πασάς δύο μικρών περιοχών, λαμβάνοντας τη θέση του *μουτασερίφη* (διοικητή) του Δελβινίου. Λόγω όμως της κακής συμπεριφοράς του αλλά και των ραδιουργιών των εχθρών του, ο σουλτάνος του αφαίρεσε το αξίωμα. Παράλληλα, εμπλεκόταν σε έριδες λόγω των ληστρικών επιθέσεων και αρπαγών περιουσιών, που διέπραττε στις γύρω περιοχές. Οι μπέηδες των γειτονικών περιοχών (Καμινίτσας, Κλεισσούρας, Πρεμετίου, Αργυροκάστρου) μη μπορώντας να ανεχθούν αυτή την κατάσταση, συμάχησαν εναντίον του αφαιρώντας μέρος από την ιδιοκτησία του.⁶ Σύμφωνα με όσα είπε ο Αλή πασάς στον γενικό πρόξενο της Γαλλίας στα Γιάννενα, Francois Rouqueville, «Όταν πέθανε ο πατέρας μου δεν μας άφησε τίποτα παρά μια μόνο τρύπα, και λίγα στρέμματα. Από τις συμβουλές της (Χάμκως) ξάναβε η φαντασία μου, δίνοντάς μου

---

⁵ Δημήτρης Μάνου, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής*, εκδ. Άλφα, Αθήνα, 1914, σ. 26.

⁶ Βλ. για τα πρώτα βήματα του Αλή πασά, Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, τ. Α', Αθήνα 1895 (ανατ. 1979)· Ιωάν. Λαμπρίδης, «Ο Τεπελενλής Αλή πασάς» (φωτ. ανατύπωση από τα *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμ. 2/τεύχ. 2, έκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1993)· Διονύσιος Σκιώτης, «Από ληστής πασάς. Τα πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», περ. *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 257-290· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς», *ό. π.*, σ. 257-262 και Β. Παναγιωτόπουλος, «Εισαγωγή», *ό. π.*, σελ. 15-34· Ρ. Α. Δαβενπόρτ, *Ο βίος του Αλή πασά εκ Τεπελενίου της Ηπείρου επονομασθέντος Ασλάν ή Λέοντος*, Κεφαλλονιά 1866, σελ. 29.

έτσι δύο φορές την ζωή, μια σαν άνθρωπο και μια σαν βεζύρη, σαν μου αποκάλυπτε το μυστικό της μοίρας μου». ⁷

Η γυναίκα αυτή επηρέασε καθοριστικά την προσωπικότητα του Αλή. Ακόμα και όταν ο Αλή απέκτησε δύναμη, έδειχνε σεβασμό στην μητέρα του και πολύ συχνά τη συμβουλευόταν για τις κινήσεις του. Μάλιστα, ομολογούσε (ακόμη και όταν είχε φτάσει στον κολοφώνα της δόξας του) ότι στη μητέρα του όφειλε το μεγαλείο του.⁸ Η Χάμκω, «γυναίκα πολυμήχανος, φιλέκδικος και μοχθηρά...»⁹ ενεφύσησε στον Αλή τη δολιότητα και τον αριθισμό, διαπράττοντας πολλές ραδιουργίες προκειμένου να τον προωθήσει στα ανώτερα αξιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έδειξε εξαιρετικό ζήλο για την ανατροφή του παιδιού της και προσδοκούσε να γίνει σπουδαίος ξεπερνώντας τον σύζυγό της και πατέρα του Αλή, Βελή.

Για να ανακτήσει την θέση του στην τοπική κοινωνία ο νεαρός Αλή, επιχειρεί μέσω επιγαμιών να συνδεθεί με τις ισχυρές οικογένειες. Ο Αλή είχε πολλές φιλοδοξίες στη διοίκηση του πασαλικιού του Μπερατίου, όπου διοικητής ήταν ο Κούρτ πασάς. Ο Αλή υπηρέτησε κατά διαστήματα υπό τον Κούρτ πασά στην υπηρεσία των δερβενίων. Στις συνθήκες αυτές φιλοδοξούσε να γίνει μέλος της οικογένειας του πασά μέσω γάμου, αλλά η κόρη του «επέλεξε» τον κατοπινό Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου για γαμπρό. Έκτοτε ο Αλή μπαίνει σε θανάσιμη αντιπαλότητα με τον αρχικό προστάτη του Κούρτ πασά. Αυτή η αντιπαλότητα χρειάστηκε ολόκληρες δεκαετίες για να λυθεί με την ήττα του γαμπρού και διαδόχου του Κούρτ πασά, Ιμπραήμ.¹⁰ Το 1767, με τη μεσολάβηση της μητέρας του συνάπτει γαμά με την κόρη του Καπλάν πασά του Δελβίνου, Ουμ Γκιουλσούμ¹¹ από την οποία απέκτησε ένα χρόνο αργότερα (1768) τον Μουχτάρ και 3 με 4 χρόνια αργότερα τον Βελή. Ο Αλή διετέλεσε επικεφαλής ένοπλων σωμάτων κοντά σε πασάδες που ήταν επιφορτισμένοι από την Πύλη με το καθήκον της φύλαξης των δρόμων (*δερβεντζήδες*). Το αξίωμα αυτό ήταν πολύ σημαντικό στον διοικητικό μηχανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού εξασφάλιζε οικονομικά οφέλη στον κάτοχό του και, κυρίως, εξουσία στην Ρούμελη και την Αλβανία. Το 1776 ο

---

⁷ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Αλή πασά, Τεπελενή σατράπη της Ηπείρου (1741-1822)*, Αθήνα 1896, σελ. 43.

⁸ Βλ. Ευστάθιος Βεροιώτης, *Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων*, Ερμούπολη Σύρου, 1881, σελ. 8.

⁹ Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά, ό. π., τ. Β΄*, σελ. 9.

¹⁰ *Αρχείο Αλή πασά, ό.π., σελ. 63.*

¹¹ Α. Μουτίφ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1774-1822)*, μτφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, προλεγόμενα-σημειώσεις, Κ. Βλάχος, Ιωάννινα, 1980, σελ. 39.

Αλή θα αγωνιστεί στο πλευρό του Κούρτ πασά του Μπερατίου εναντίον του Μαχμούτ πασά Μπουσατλή της Σκόρδας.¹² Πρόκειται για μια συμμαχία που κατέληξε στον θρίαμβο του Κούρτ πασά και στην ανάδειξη του Αλή ως ικανού πολεμιστή.

Σταθμός στην πορεία του Αλή ήταν η κάλυψη της θέσης του αναπληρωτή επόπτη των δερβενίων το 1778, την οποία κατείχε για ένα χρόνο. Τα οφέλη της σύντομης θητείας του στη θέση αυτή ήταν πολλά. Αρχικά, είχε την ευκαιρία του γρήγορου πλουτισμού που του επέτρεπε την συντήρηση μισθοφορικών ομάδων και, παράλληλα, ανέβηκε στην ιεραρχία της οθωμανικής διοίκησης. Ταυτόχρονα, από τη θέση του αναπληρωτή επόπτη των οδικών δικτύων δημιούργησε σχέσεις τόσο με σώματα ένοπλων ατάκτων Αλβανών όσο και Ελλήνων αρματολών. Στο διάστημα που ακολουθεί (1782-1784) εκμεταλλευόμενος τις διαμάχες των Βενετών με τον Μουσταφά πασά Κόκα του Δελβίνου σχετικά με την κτήση του Βουθρωτού κατάφερε μέσα από δαιδαλώδεις διαδρομές να ονομασθεί πασάς δύο ιππουρίδων και διοικητής του Δέλβινου.¹³ Το μεγάλο όμως βήμα γίνεται το 1786 όταν η Πύλη, θεωρώντας ως απειλή την προσέγγιση του Κούρτ πασά του Μπερατίου με τον Μαχμούτ πασά της Σκόρδας, ως αντιστάθμισμα διορίζει τον Αλή *μουτεσαρίφη* (διοικητή) των Τρικάλων. Ιδιαίτερα μετά τον θάνατο του Κούρτ πασά, το 1787, τα πράγματα για τον Αλή γίνονται πολύ ευνοϊκά με την κατάληψη της θέσης του *ντερμπεντάντ ναζίρ*. Με τον τίτλο αυτόν ουσιαστικά γίνεται επικεφαλής όλων των δυνάμεων που είναι υπεύθυνες για την ασφάλεια της περιοχής με την επιβολή τάξης ακόμα και με τη χρήση βίας. Από την θέση αυτή κατορθώνει να ελέγχει την πόλη και ολόκληρο το πασαλίκι των Ιωαννίνων.

Το αξίωμα του Ρούμελη Βαλεσή, που κατείχε ο Αλή αποτελεί και το ανώτερο αξίωμα που κατέλαβε κατά τη μακροχρόνια θητεία του. Τα ακριβή χρονικά όρια της παραμονής του στο αξίωμα αυτό μόλις πρόσφατα ξεκαθαρίστηκαν. Ο Γκρ. Άρς, στηριγμένος στη ρωσική διπλωματική αλληλογραφία, εντοπίζει την ανάληψη του αξιώματος στον Απρίλιο του 1802, ενώ η απώλεια του τίτλου του τοποθετείται στις 13 Ιουνίου 1803.¹⁴

Χάρη στις πολεμικές του ικανότητες και στις μηχανορραφίες που είναι ίδιον του χαρακτήρα του, επεμβαίνει συνεχώς στις τοπικές αντιπαλότητες και καταφέρνει να

---

¹² Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς», *ΙΝΕ*, ό. π., σελ. 256.

¹³ Στο ίδιο, σελ. 258.

¹⁴ Γκρέγκορι Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, εκδ. Gutenberg, 1994, σελ. 216-217.

σφετεριστεί την θέση του πασά των Ιωαννίνων, η οποία αργότερα νομιμοποιείται μέσω της έκδοσης φερμανιού από την Πύλη. Από τη θέση του πασά των Ιωαννίνων ανοίγεται ο δρόμος για την απόκτηση και των γειτονικών πασαλικιών. Ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης και ο νέος Σκεντέρμπεης¹⁵ υπήρξε ένας από τους μακροβιότερους περιφερικούς διοικητές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1788 έως το θάνατό του, το 1822. Για τη διοίκηση του πασαλικιού των Ιωαννίνων από τον Αλή πασά θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Είναι σαφές ότι η αδιαφιλονίκητη κυριαρχία του σε ένα μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου, βασίστηκε και στις διπλωματικές σχέσεις που ανέπτυξε με τις ξένες Δυνάμεις.

Οι επαφές που δημιούργησε ο Αλή με υψηλά ιστάμενα πρόσωπα της Δύσης είναι αποτέλεσμα της ιδιοσυγκρασίας του που όπως προαναφέρθηκε καθόρισε την σταδιοδρομία του. Η διαρκής επαγρύπνηση τον κρατούσε συνεχώς ενημερωμένο παρατηρητή των διεθνών εξελίξεων. Υπέρμετρα φιλόδοξος αντιλαμβανόταν τον συσχετισμό των Δυνάμεων στον πολιτικό-στρατιωτικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου, που μπορούσαν να επηρεάσουν την προσωπική του πορεία και να σταθούν εμπόδιο στον έλεγχο των μεγάλων εδαφικών εκτάσεων του πασαλικιού του.

Άλλωστε, ήδη από τα πρώτα στάδια της σταδιοδρομίας του είχε συνάψει στενές σχέσεις με πρόσωπα που γνώριζαν καλά όσα συνέβαιναν στα κέντρα των εξελίξεων τόσο στον ελλαδικό χώρο και την Αλβανία όσο και στις ισχυρές ευρωπαϊκές αυλές. Έτσι, δημιούργησε ένα ευρύ δίκτυο από πληροφοριοδότες, που τον κρατούσαν ενήμερο για τις βλέψεις των αντιπάλων του. Τέλος, εκμεταλλευόταν στο έπακρο τις συγκυρίες πάντα προς το προσωπικό του όφελος, δρούσε την κατάλληλη στιγμή δείχνοντας παραδειγματική υπομονή και μεθοδικότητα.

2. Η εποχή του Αλή πασά

Η περίοδος της ανόδου του Αλή πασά στην εξουσία συμπίπτει με ορισμένα από τα σημαντικότερα γεγονότα των πρώιμων ετών της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας, της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Αγγλίας. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έναν έντονο και διαρκή αγώνα μεταξύ της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τον έλεγχο των περιφερειακών οδών της

---

¹⁵ Ουίλιαμ Πλομάρ, *Το διαμάντι των Ιωαννίνων, Αλή πασάς, 1741-1822*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1987, σελ. 9. Ο Πλομάρ σημειώνει πως οι χαρακτηρισμοί αυτοί ανήκουν στον Βίκτωρα Ουγκώ και γράφτηκαν μεταξύ του 1810-1820.

επιρροής του Αλή πασά και την επικράτηση στο χώρο του εμπορίου. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), η οποία έδινε στη Ρωσία δικαίωμα προστασίας πάνω στους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προήγαγε τις εμπορικές δραστηριότητες των Ελλήνων και, έτσι, έδινε ώθηση στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες των χριστιανών. Περίπου δύο δεκαετίες από την υπογραφή αυτής, το 1797, υπεγράφη η Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο που εκχωρούσε τη Βενετία στην Αυστρία παραχωρώντας τον έλεγχο των Ιονίων Νήσων στη Γαλλία. Επακόλουθο ήταν η ρωσοτουρκική εκστρατεία εναντίον της Γαλλίας με σκοπό την ανάκτηση των Επτανήσων.¹⁶

Την περίοδο διακυβέρνησης του γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή έχουμε μια εναλλαγή της κυριαρχίας στα Επτάνησα. Οι υποτελείς πόλεις των ακτών του Ιονίου, Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα και Βόνιτσα είχαν γίνει προ πολλού στόχος της επεκτατικής πολιτικής του Αλή, καθώς οι πόλεις αυτές περνούσαν από τον οθωμανικό και εν συνεχεία από τον γαλλικό και αγγλικό έλεγχο και πάλι στον οθωμανικό. Ο Αλή δημιουργούσε σχέσεις με αυτές τις ετερόκλητες δυνάμεις στις συνεχόμενες προσπάθειές του να προσαρτήσει τις κτήσεις του Ιονίου στη δική του επικράτεια. Η προσάρτηση της Δαλματίας από την Γαλλία, ως επακόλουθο της νίκης της στο Αούστερλιτς, μεταξύ άλλων επηρέασε και το πασαλίκι των Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, η προσάρτηση έφερε μια ευρωπαϊκή Δύναμη στο κατώφλι του Αλή. Με την άφιξη γαλλικών στρατευμάτων στα βόρεια σύνορά του σύναψε, για πρώτη φορά, διπλωματικές σχέσεις με ένα δυτικό κράτος.¹⁷

Επακόλουθο των γεγονότων του Αούστερλιτς είναι ο διορισμός στα Ιωάννινα του Rouqueville στη θέση του Γάλλου προξένου. Ο Αλή άδραξε αυτή την ευκαιρία για έναν καινούριο, επίσημο ρόλο ως αναγνωρισμένη διεθνώς προσωπικότητα, αποδεικνύοντας την πολιτική του οξύνουα. Ακόμη κι αν έβλεπε με καλό μάτι μια συμμαχία με τους Γάλλους, –όντας φύσει καχύποπτος– πάντα έπαιρνε τα μέτρα του. Έτσι, πραγματοποίησε οχυρωματικά έργα στα Γιάννενα, φοβούμενος μήπως οι σχέσεις του με τους Γάλλους γίνονταν εχθρικές, με τις γαλλικές δυνάμεις να κατευθύνονται νοτιότερα στις περιοχές επιρροής του.

Οι επίσημες διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στον Αλή πασά και τους Άγγλους εγκαθιδρύθηκαν το 1810, μέσω του William Martin Leake, και ενδυναμώθηκαν πέντε χρόνια αργότερα όταν ο Γεώργιος Φορέστης, Έλληνας με στρατιωτικές

¹⁶ Κ. Ε. Fleming, *Αλή πασάς: ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ό. π., σελ. 52.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ 54.

διασυνδέσεις στα Επτάνησα, στάλθηκε στα Ιωάννινα να υπηρετήσει ως Άγγλος πρόξενος.¹⁸

Εμπόδιο στην επεκτατική δίψα του Αλή πασά στέκονταν οι Σουλιώτες, τους οποίους κατόρθωσε να εξουδετερώσει το 1803, ενώ το 1808 θα καταπνίξει την εξέγερση του παπά Θύμιου Βλαχάβα. Τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα η δύναμή του θα φθάσει στο απόγειό της τότε όμως αρχίζει και η πτώση του. Ο σουλτάνος, θεωρώντας τον πολύ επικίνδυνο για την ενότητα της Αυτοκρατορίας, τον καθαιρεί από το αξίωμά του. Τελικά, ο Αλή πασάς θα βρει το θάνατο στις 24 Ιανουαρίου του 1822 στο νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων, όπου είχε καταφύγει αναμένοντας το σουλτανικό φερμάνι.¹⁹

3.0 ελλαδικός χώρος την εποχή του Αλή πασά

Ο 18^{ος} και οι αρχές του 19^{ου} αι. αποτελούν μια περίοδο κατά την οποία γίνονται έκδηλα τα σημάδια παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται από τα τέλη περίπου του 17^{ου} αι. Την περίοδο αυτή είναι εμφανής η παραμέληση του στρατού, που συνδυάστηκε με μια κοντόφθαλμη προσέγγιση της επαρχιακής διοίκησης η οποία στόχευε να διατηρήσει γεμάτο το κρατικό Ταμείο, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις μακροπρόθεσμες συνέπειες.²⁰ Το τίμημα αυτής της αμέλειας έγινε εμφανές όταν τα οθωμανικά στρατεύματα στάθηκαν ανίκανα να αντιμετωπίσουν τις εχθρικές επιθέσεις στα πεδία των μαχών. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αι. στον ελλαδικό χώρο παρατηρείται ιδιαίτερος αναβρασμός, λόγω των επανειλημμένων συγκρούσεων μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (ρωσοτουρκικοί πόλεμοι του 1768-1774, 1787-1792), ύστερα από την άνοδο της Αικατερίνης Β΄ (1762-1796) στον τσαρικό θρόνο και της στροφής της Ρωσίας προς τους ομόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²¹

Η παραμέληση του στρατού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμβάδιζε την περίοδο αυτή με την παραμέληση της επαρχιακής διοίκησης. Η κεντρική εξουσία στόχευε, πρωτίστως, στην ενίσχυση του σουλτανικού θησαυροφυλακίου, χωρίς να υπολογίζει τις κοινωνικές συνέπειες της αποσύνθεσης και της δυσλειτουργίας της

---

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 55.

¹⁹ ΙΝΕ, τόμος 1^{ος}, *Η Οθωμανική κυριαρχία 1770-1821, Πολιτική Πραγματικότητα-Οικονομική και Κοινωνική Οργάνωση*, Αθήνα, 2003, σελ. 270-272.

²⁰ Βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β΄: 1600-1814, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σελ. 276-282.

²¹ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Ηπειρος, Ιστορία Βορείου Ελληνισμού*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 164.

επαρχιακής διοίκησης. Μοιραία, η αποδυνάμωση της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας προκάλεσε την ενδυνάμωση κεντρόφυγων αποσχιστικών τάσεων.²² Συγκεκριμένα, την περίοδο αυτή ενδυναμώνονταν τα κινήματα ανεξαρτησίας ενώ η κεντρική εξουσία βρέθηκε μπροστά στην πραγματικότητα της ενίσχυσης της δύναμης των τοπικών αρχόντων (*âyan/ αγιάν*). Αντίθετα προς τη σύγχρονή της απολυταρχική Δυτική Ευρώπη, όπου τελικά η φεουδαρχική αριστοκρατία έχει πια υποταχτεί στη μοναρχική κεντρική εξουσία, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η συγκεντρωτική εξουσία, ακολουθώντας μια αντίθετη τροχιά, αρχίζει να φθείρεται και το αποτέλεσμα της φθοράς αυτής εκδηλώνεται μέσα στο απέραντο κράτος με τάσεις απόσχισης των ντόπιων αρχόντων ή των επαρχιακών διοικητών.²³ Στις ευρωπαϊκές επαρχίες του Οθωμανικού κράτους ισχυροί πασάδες, όπως ήταν ο Πασβάνογλου του Βιδινίου, οι Μπουσατλήδες (*Bushatli*) στη Σκόδρα, ο Ισμαήλ πασάς των Σερρών, στρέφονται ενάντια στην κεντρική εξουσία και δημιουργούν ημιανεξάρτητα «πασαλίκια».²⁴ Στον αντίποδα, οι εκκαθαριστικές προσπάθειες του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, με σκοπό την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, φάνηκαν αναποτελεσματικές αφού οι δυνατοί τοπικοί ηγεμόνες ενίσχυναν συνεχώς τη θέση τους. Ασκούσαν κατά την προσωπική τους κρίση την εξουσία σε μεγάλες εδαφικές εκτάσεις, έχοντας υπό τις διαταγές υπολογίσιμο αριθμό αντρών που αποτελούσε, ουσιαστικά, το στρατό τους.²⁵

Παράλληλα με την απαξίωση της κεντρικής εξουσίας, οι τοπικοί αυτοί άρχοντες είχαν αρχίσει να αποκτούν μεγάλες εκτάσεις γης, με αποτέλεσμα οι αγρότες να χάνουν μέρα με τη μέρα τα χωράφια τους και να καταλήγουν κολίγοι στα νέα τσιφλίκια που δημιουργούνταν. Το οθωμανικό κράτος, αν και χρησιμοποίησε επιτυχώς για πολλά χρόνια την τακτική «διαίρει και βασίλευε», δεν μπόρεσε να εξουδετερώσει την πλειονότητα των εσωτερικών αντιπάλων του, όπως ήταν ο Αλή πασάς και να παρεμποδίσει την εμφάνιση ενός ηγεμόνα όπως αυτός, ο οποίος

---

²² Η βιβλιογραφία γι' αυτό το ζήτημα είναι πλούσια· βλ., ενδεικτικά, Μιχάλης Κοκολάκης, «Μία αυτοκρατορία σε κρίση. Κρατική οργάνωση – παλαιοί θεσμοί – νέες προσαρμογές», στο *INE, ό. π.*, τ. 1ος, σελ. 41-58· Η. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ό. π.*, σ. 100· D. Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 95 κ. εξ.

²³ Αλ.εξάνδρα Πεταλά, «Αξιοματούχοι στην Αυλή του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972), σελ. 257.

²⁴ Δ. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς: τα πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων 1750-1784», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σελ. 258.

²⁵ Α. Ουζούν, *Ο Αλή πασάς και η περιουσία του*, μτφρ. Γεώργιος Σύρμας, Κωνσταντινούπολη, 2001, [τίτλος πρωτότυπου: Ajmet Uzun, «Tepedelenli Ali pasa ve mal varligi», *Belleten* 65/244 (2001), 1036-1077].

επρόκειτο να αποκτήσει πολύ μεγάλη ισχύ.²⁶ Αυτή η διαδικασία που ξεκίνησε τον 18^ο αι. και συνεχίστηκε τον 19^ο, άνοιξε το δρόμο για τη διάλυση του τιμαριωτικού συστήματος και τη γέννηση μιας φεουδαρχικής τάξης απαλλαγμένης από τη δέσμευση των στρατιωτικών υποχρεώσεων. Με άλλα λόγια, οι τοπικοί άρχοντες, που ξεκίνησαν τις φεουδαρχικές πρακτικές, άρχισαν να μετατρέπουν τις εκτάσεις γης που είχαν υπό τον έλεγχό τους σε ατομική τους ιδιοκτησία. Έτσι, εμφανίστηκαν μέσα σε εκτάσεις γης που ανήκαν στο κράτος ιδιωτικές φεουδαρχικού τύπου γαίες με την ονομασία *τσιφλίκια*.

Παράλληλα, με τη εξάπλωση των τσιφλικιών εντάθηκαν και οι προσπάθειες πολλών μεγαλογαιοκτημόνων να αυξήσουν τις περιουσίες τους. Έτσι, όχι μόνο δημιουργήθηκαν έχθρες που άνοιγαν το δρόμο στην αναρχία αλλά δημιουργήθηκε και ένα περιβάλλον διαρκών συγκρούσεων και αυθαιρεσίας. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον, που διήρκεσε πολλές δεκαετίες, οι φεουδάρχες με σκοπό τη διεύρυνση της σφαίρας επιρροής τους προέβησαν σε εκτεταμένες μετατροπές εκτάσεων σε τσιφλίκια, καθώς και σε λεηλασίες και αυθαιρεσίες σε βάρος μεγάλων χωριών· στρατολόγησαν ένοπλες ομάδες και χρησιμοποίησαν την τρομοκρατία μέσω αυτών.²⁷

Ο Τεπελενλής αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τοπικού ηγεμόνα που αφήφισε την κεντρική εξουσία προωθώντας τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του. Βρέθηκε, διοικητής του πασαλικιού των Ιωαννίνων για παραπάνω από τριάντα χρόνια περνώντας μέσα από δαιδαλώδεις δρόμους (1788-1822). Εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τις πολιτικές και διπλωματικές συνθήκες της εποχής του, καθώς και τις αδυναμίες του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού για να παγιώσει την εξουσία του. Η υπερφορολόγηση, οι καταπιέσεις, η ασυδοσία, οι βιαιοπραγίες εις βάρος των υπηκόων του αποτελούσαν συνήθη τακτική του Αλή πασά, με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση του πλήρους ελέγχου όσο το δυνατόν μεγαλύτερων εκτάσεων γης και ταυτόχρονα την αύξηση του προσωπικού του πλούτου. Ωστόσο, παρά τα σκοτεινά σημεία της διακυβέρνησης του Αλή, την εποχή του το πασαλίκι των Ιωαννίνων γνώρισε μεγάλη ακμή, κυρίως λόγω της εξασφάλισης της τάξης και της ασφάλειας στις μετακινήσεις που επέφερε την ανάπτυξη του εμπορίου.

Τόσο η ανάρρηση όσο και η παραμονή του στο πολύ μεγάλο –στα χρόνια του– πασαλίκι των Ιωαννίνων, ήταν αποτέλεσμα λεπτών χειρισμών και ένας στόχος που

---

²⁶ Στο ίδιο, σελ. 4.

²⁷ Α. Ουζούν, *Ο Αλή πασάς, ό. π.*, σελ. 4.

υλοποιήθηκε σταδιακά. Το πρώτο μεγάλο βήμα στην πορεία για την απόκτηση του αξιώματος του πασά των Ιωαννίνων, ήταν ο διορισμός του το 1784 στην θέση του *mir-i-miran* καθώς και στη θέση του πασά του Δελβίνου. Σε σύντομο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα το 1786 τοποθετείται από την Πύλη στη θέση του πασά των Τρικάλων, ενώ ένα χρόνο αργότερα επιφορτίζεται με το αξίωμα του επόπτη των δερβενίων, το οποίο διατηρεί ως το τέλος της ζωής του. Έπειτα από τις επιτυχείς διώξεις των ληστών που, όπως ήδη αναφέρθηκε, δρούσαν σ' αυτή την περιοχή, ανέλαβε σχεδόν πραξικοπηματικά το αξίωμα του πασά στα Ιωάννινα, το οποίο νομιμοποιήθηκε με σουλτανικό φερμάνι το 1788.²⁸ Έδρασε μακροχρόνια ως διοικητής μιας ευρύτατης γεωγραφικής έκτασης και, παρά τις όποιες πιέσεις, πέτυχε αφενός να διατηρήσει την εξουσία του, αφετέρου δε τη γρήγορη και αξιοσημείωτη επέκταση του πασαλίκιού του, μέσω ενός αμφιλεγόμενου διοικητικού συστήματος. Παρόλο που χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως ένας αιμοσταγής τύραννος, αρκετοί ήταν αυτοί –κυρίως ξένοι– που επαίνεσαν τις θετικές πλευρές της διοίκησής του και την ανάπτυξη που έφερε στην περιοχή της Ηπείρου στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι.²⁹ Ως ηγέτης αποτελεί ένα ενδιαφέρον πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα μέσω του οποίου θα επιχειρήσουμε την εξέταση της πολιτικής κατάστασης αυτής της περιόδου, στη συγκεκριμένη περιοχή του σουλτανικού κράτους.

III. Οι πηγές της μελέτης

Βασική πηγή της παρούσας μελέτης αποτελεί το *Αρχείο* του Αλή πασά³⁰, το οποίο εκδόθηκε πρόσφατα και από όπου αντλούμε πολλές και σημαντικές πληροφορίες για τη διοίκηση της περιοχής που μας ενδιαφέρει από τον Αλή πασά και τον δευτερότοκο γιο του Βελή πασά, για την οικονομία, την πληθυσμιακή σύνθεση της κοινωνίας, την φορολογία καθώς και τη μεγάλη ακίνητη περιουσία της οικογένειας του Αλή πασά. Το *Αρχείο* αποτελείται από 1469 έγγραφα, τα οποία συνοδεύονται από εισαγωγικά σημειώματα των εκδοτών. Τα έγγραφα είναι όλα πρωτότυπα και

---

²⁸ Π. Αραβαντινού, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', ό. π., σελ. 250 - 362.

²⁹ Βλ. ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Αλή και για την πρόσληψή του από σύγχρονους του, καθώς και από μεταγενέστερους ιστορικούς, Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σελ. 257-259.

³⁰ *Αρχείο Αλή Πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* (έκδοση - σχολιασμός - επιμέλεια Βασίλης Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη) έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, τ. Α'-Ε', Αθήνα 2007-2018 [στο εξής *Αρχείο*].

αυθεντικά, συντεταγμένα στην ελληνική γλώσσα, επίσημη γλώσσα της Γραμματείας του Αλή, κάτι που διευκολύνει τον αναγνώστη.

Σημαντική, επίσης, πηγή αποτελούν και οι *ενθυμήσεις*, δηλαδή τα σύντομα ιστορικά σημειώματα, γραμμένα στην εσωτερική πλευρά ή στα περιθώρια και στις λευκές σελίδες των έντυπων και χειρόγραφων εκκλησιαστικών βιβλίων. Τις έγγραφαν, κατά κανόνα, ιερείς, καλόγεροι, ψάλτες, δάσκαλοι, διατηρώντας συνήθως την ανωνυμία τους προκειμένου να απαθανάτισουν κάποιο γεγονός που συνέβη στο μοναστήρι, στο χωριό και γενικότερα στην περιοχή τους και τους είχε προξενήσει μεγάλη εντύπωση. Συνήθως κατέγραφαν τη δράση κλεφταρματολών, επαναστατικά κινήματα, εκλογές τοπικών προεστών, άνοδο στον επισκοπικό θρόνο ή αποβίωση επισκόπων, δασκάλους και σχολεία, επιδημίες, καιρικά φαινόμενα, πυρκαγιές, επιδρομές και τα επακόλουθά τους κλπ. Οι *ενθυμήσεις* μας πληροφορούν για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν παλαιότερα οι άνθρωποι και για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν, για τις αντιλήψεις τους, για το πώς ερμήνευαν τα διάφορα φυσικά φαινόμενα κλπ.³¹

Άλλη βασική πηγή της εργασίας μας είναι τα έργα των ξένων περιηγητών που περιηγήθηκαν την εξεταζόμενη περιοχή κατά την περίοδο της διακυβέρνησής της από τον Αλή πασά και τον δευτερότοκο γιο του, τον Βελή πασά. Τα έργα των περιηγητών αποτελούν πρωτογενείς πηγές οι οποίες μας προσφέρουν λιγότερο ή περισσότερο αξιόπιστες πληροφορίες για την κοινωνία και την οικονομία αυτής της εποχής. Άλλωστε, δεν πρέπει να λησμονούμε πως τα περιηγητικά κείμενα προσφέρουν πολλά στην Ιστορία και έθεσαν τις βάσεις και για άλλα επιστημονικά πεδία, όπως η Αρχαιολογία, η Γεωγραφία, κ. ά. Δύο από τους πιο σημαντικούς περιηγητές που πέρασαν από τη χώρα μας και, μάλιστα, από την περιοχή της Θεσσαλίας ήταν ο Άγγλος William Martin Leake, ο οποίος έμεινε πέντε χρόνια, εκτελώντας μυστική αποστολή της αγγλικής κυβέρνησης, και ο Γάλλος Francois Charles Hughes Laurent Rouqueville, ο οποίος παρέμεινε στην Ελλάδα για έντεκα χρόνια: δέκα χρόνια (1805-1815) ως πρόξενος της Γαλλίας στην Αυλή του Αλή πασά και ένα (1816) ως πρόξενος στην Πάτρα, γεγονός που του έδωσε την ευκαιρία να περιηγηθεί όλες σχεδόν τις περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Αναντίρρητα, τα οδοιπορικά τους, εκτός από τις πληροφορίες που μας δίνουν για τον πληθυσμό, την οικονομία, τη διοίκηση κλπ. που μας δίνουν, είναι ένας

---

³¹ Μία εξαιρετική συλλογή ενθυμήσεων από τη Θεσσαλία έχει κάνει ο Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις 1404-1881*, τόμος Α': 1404 – 1799, Λάρισα 2011, τόμος Β': 1404 – 1881, Λάρισα 2014.

θησαυρός πληροφοριών και για τις καθημερινές συνήθειες των Ελλήνων και των άλλων εθνοτήτων που συμβίωναν με τους Έλληνες, για τα ήθη και τα έθιμά τους, για τις συλλογικές νοοτροπίες και αντιλήψεις, καθώς και για τις κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές αλλαγές που συντελέστηκαν στον υπόδουλο Ελληνισμό κατά την πορεία του προς την εθνική ανεξαρτησία.³²

Άλλη πηγή της εργασίας μας αποτελούν τα απομνημονεύματα τα οποία παρόλο που συγγενεύουν αρκετά με την ιστορία δεν μπορούν να θεωρηθούν ακραιφνώς ιστορικά κείμενα, διότι αυτοί που τα έγραψαν δύσκολα ξεπερνούσαν τις προσωπικές του αντιλήψεις, τις έχθρες ή τις φιλίες με άλλα πρόσωπα του καιρού τους και, κυρίως, γιατί έγραφαν ως μέλος μιας ομάδας που δύσκολα μπορούσαν να αποστασιοποιηθούν από αυτήν.³³ Ωστόσο, χρησιμοποιούνται ως ιστορικές πηγές με αρκετές επιφυλάξεις, πρωτογενείς.³⁴ Τα απομνημονεύματα των αγωνιστών του 1821 αποτελούν, επίσης, μία από τις σημαντικότερες πηγές της νεοελληνικής ιστορίας, διότι μας δίνουν αρκετές πληροφορίες για την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας στην Ελλάδα, αλλά και αρκετές πληροφορίες για τον Αγώνα των Ελλήνων και για τα μετεπαναστατικά χρόνια.³⁵ Στην παρούσα εργασία αντλήσαμε πληροφορίες από τα απομνημονεύματα του Νικολάου Κασομούλη³⁶ Ήταν ένας από τους σημαντικότερους αγωνιστές, καθώς και ιστορικός της Επανάστασης του 1821. Τα απομνημονεύματα του Κασομούλη αποτελούν μία σπουδαία πηγή της νεοελληνικής ιστορίας. Αναφέρονται στους κλεφταρματολούς και στα σημαντικά γεγονότα της επαναστατικής και της καποδιστριακής περιόδου.

---

³² Βλ. ορισμένες μελέτες που δείχνουν αυτή τη νέα προσέγγιση των ταξιδιωτικών κειμένων: Γιώργος Τόλιας, «Προσλήψεις και εικόνες της Ελλάδας, 1420-1820», *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα χ. χ., σελ. 455-501· Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση, 17ος-18ος αιώνας*, Εστία, Αθήνα 2006, όπου πλούσια ταξιδιωτική βιβλιογραφία· επίσης, Λουκία Δρούλια, «Ταξίδια, πλοία και περιηγητές», στον συλλογικό τόμο *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, έκδ. ΕΙΕ στη σειρά Επιστήμης Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις, Αθήνα 2003, σελ. 7-13 και Γιώργος Β. Νικολάου, «Η Άνω Μεσσηνία όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές, στρατιωτικοί και επιστήμονες κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα», στου ίδιου, *Μελέτες οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Πελοποννήσου από την ύστερη Οθωμανοκρατία στο Νεοελληνικό Κράτος*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2017, σελ. 13-68.

³³ Βλ. Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Ιστορικές πηγές του αγώνα, έγγραφα, απομνημονεύματα, πρώτες ιστορίες», *ΙΝΕ*, τ. 3ος, σελ. 379.

³⁴ Στο ίδιο, σελ. 371 κ. εξ.

³⁵ Βλ., επιλεκτικά, για τα απομνημονεύματα και την αξία τους ως ιστορικών πηγών: Γεώργιος Π. Κουρνούτος, *Τα Απομνημονεύματα (1453-1953)*, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 44ος, Μέρος Α', Αθήνα 1953, σελ. 12-47· Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Ιστοριογραφία του Αγώνος (1821)*, Αθήνα 2003 [ανατύπωση από την α' έκδοση στη *Μνημοσύνη* 3 (1970-71), σελ. 33-253]· Νίκος Ροτζώκος, «Τα Απομνημονεύματα του Εικοσιένα ως πηγή της ιστοριογραφίας», περ. *Δοκιμές* τ. Β' (1994), σελ. 3-11.

³⁶ Βλ. Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. Α', Αθήνα 1939, σελ. λη' και μ'.

Σημαντική, επίσης, πηγή αποτελούν τα έργα του Παναγιώτη Αραβαντινού, ο οποίος υπήρξε από τους μεγαλύτερους ιστοριοδίφες της Ηπείρου τον 19^ο αι. και έφερε στο φως πολύ σημαντικές πηγές για την Ήπειρο και, κατ' επέκταση, για τον Αλή πασά.

Για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας αξιοποιήσαμε, στο μέτρο του δυνατού, τόσο την ελληνική όσο και την ξένη βιβλιογραφία. Παρά τη μακροχρόνια, ακαδημαϊκή ή μη, ενασχόληση με τον Αλή Τεπελενλή και τις πολλές μονογραφίες ή ειδικά άρθρα που έχουν γραφτεί γι' αυτόν, υπάρχει ακόμη μεγάλο πεδίο έρευνας γύρω από το πρόσωπό του. Όπως ήδη είπαμε, το παρόν πόνημα θέτει ως βασικό ερευνητικό στόχο την εξέταση του ζητήματος της διοίκησης της βορειοανατολικής Θεσσαλίας από τον γιο Αλή πασά, Βελή. Αν και τυπικά ο Βελής διοικούσε την Θεσσαλία, εντούτοις κατ'ουσίαν όλες οι κινήσεις του ρυθμίζονταν και ελέγχονταν από τον πατέρα του. Γι' αυτό αξιοποιούμε το πρόσφατα εκδοθέν και πολύτιμο για την ιστορική έρευνα Αρχείο του Αλή πασά.

IV. Η δομή της εργασίας

Το κύριο μέρος της παρούσας εργασίας χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζουμε τους πολιτικούς χειρισμούς του Αλή πασά στη διοίκηση του πασαλικιού του, με έδρα τα Ιωάννινα. Στο πρώτο υποκεφάλαιο, στηριζόμενοι, κυρίως, στο Αρχείο του, στις μαρτυρίες των περιηγητών και φυσικά στην υφιστάμενη βιβλιογραφία εξετάζουμε τα πολιτικά και στρατιωτικά μέσα που χρησιμοποιούσε εφενός για να παγιώσει την θέση του και αφετέρου να βελτιώσει την εικόνα του πασαλικιού του στους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο κάνουμε μία σύντομη αναφορά στην εμφάνιση των Οθωμανών στη Θεσσαλία με τις επιχειρήσεις του Εβρενός μπέη και του Χαϊρεντίν πασά. Η κατάκτηση της Θεσσαλίας πραγματοποιήθηκε σταδιακά σε τρεις φάσεις. Το τελευταίο μέρος του πρώτου κεφαλαίου θίγει το θέμα της επέκτασης του πασαλικιού του Αλή πασά στα εδάφη της Θεσσαλίας και την τοποθέτηση του γιου του, Βελή πασά, ως διοικητή. Ενώ σε άλλες περιοχές ο Αλή επέβαλε την εξουσία του με πολεμικές επιχειρήσεις, ο έλεγχος της Θεσσαλίας επετεύχθη μέσω της οικονομικής διείσδυσης. Ο διορισμός του Βελή πασά θα λέγαμε πως ήταν τυπικός αφού οι κινήσεις του ελέγχονταν από τον Αλή πασά και εξυπηρετούσαν πρωτίστως τα προσωπικά του συμφέροντα.

Το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας διαιρείται σε δυο υποκεφάλαια που αφορούν στις τοπικές οθωμανικές αρχές και στην λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης στην βορειοανατολική Θεσσαλία. Στην Θεσσαλία ο Βελής πασάς διατελεί διοικητής κατά τη διάρκεια δύο περιόδων: 1804-1809 και 18012-1819. Υιοθετώντας την τακτική του πατέρα του, απομάκρυνε τους αντιπάλους του από τη περιοχή της εξουσίας του επιδιώκοντας την εξασφάλιση της ισχύος του στο πασαλίκι.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην πληθυσμιακή σύνθεση της Β.Α Θεσσαλίας και στην κοινωνική οργάνωση του πληθυσμού της, ο οποίος διακρίνονταν με βάση το θρήσκευμά τους σε Χριστιανούς, Μουσουλμάνους και Εβραίους. Ο διαχωρισμός αυτός είχε ως κριτήριο το διαφορετικό νομικό πλαίσιο των τριων αυτών εθνοτικών-θρησκευτικών και επομένως στην ανομοιογένεια της κοινωνικής οργάνωσης.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας μας πραγματευόμαστε το θέμα της γαιοκτησίας, της τοπικής οικονομίας και του φορολογικού συστήματος. Αρχικά, αναφερόμαστε στην μορφολογία του εδάφους και πως αυτή καθόρισε τις αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες του πληθυσμού. Έπειτα, γίνεται μια αναφορά στο γαιοκτητικό σύστημα, προσεγγίζοντας τα τσιφλίκια του Αλή πασά και των γιών του. Οι εύφορες εκτάσεις γης προσφέρονταν για την καλλιέργεια πολλών ειδών και συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της γεωργίας στις πεδινές περιοχές. Εξίσου σημαντικός για την οικονομική ανάπτυξη αυτής της περιοχής ήταν ο τομέας της κτηνοτροφίας. Στην περιοχή της βορειοανατολικής Θεσσαλίας αναπτύχθηκαν σημαντικά βιοτεχνικά κέντρα όπως τα Αμπελάκια, η Ραψάνη και ο Τύρναβος. Οι μεγάλες ποσότητες σε καλής ποιότητας αγροτικά, κτηνοτροφικά και βιοτεχνικά προϊόντα προώθησαν τις εμπορικές δραστηριότητες της περιοχής. Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με μία αναφορά στις φορολογικές υποχρεώσεις του πληθυσμού. Στο πασαλίκι του Αλή πασά ίσχυε, βέβαια, το φορολογικό σύστημα που εφαρμοζόταν και στην υπόλοιπη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πέρα όμως από τους καθιερωμένους σε όλη την αυτοκρατορία φόρους που επιβάλλονταν στους υπηκόους, ο Αλή και ο Βελής επέβαλαν και δικούς τους φόρους.

Ακολουθούν τα συμπεράσματα της εργασίας και η βιβλιογραφία και το Παράρτημα με έναν χάρτη της εξεταζόμενης περιοχής και ορισμένες εικόνες προσώπων και τοπίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
ΤΟ ΓΙΑΝΝΙΩΤΙΚΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ
ΚΑΙ Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Ι.Η διοίκηση του γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή πασά

Οι Οθωμανοί κατακτητές βρέθηκαν σχεδόν αντιμέτωποι με λαούς (όπως ο ελληνικός) οι οποίοι είχαν αναπτύξει, ο καθένας σε διαφορετικό βαθμό, τον δικό τους πολιτισμό και τη δική τους εθνική συνείδηση. Το γεγονός αυτό, πιθανότατα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα σχέσεις τους με τους κατακτημένους λαούς, μιας και οι Οθωμανοί Τούρκοι ήταν αναγκασμένοι, προκειμένου να παγιώσουν την εξουσία τους και προς αποφυγήν εξεγέρσεων, να συνάψουν καλές σχέσεις με τους κατοίκους των νεοκατακτημένων επαρχιών,³⁷ όπως συνέβη και στην περίπτωση της κατάκτησης της Ηπείρου.

Οι Οθωμανοί Τούρκοι εμφανίστηκαν στην Ήπειρο στα τέλη του 14^{ου} αι. επί σουλτάνου Μουράτ Α΄(1362-1389). Τα Ιωάννινα καταλήφθηκαν το 1430 από τον ανώτατο διοικητή των ευρωπαϊκών στρατιωτικών δυνάμεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Σινάν πασά.³⁸ Για να αποφευχθεί κάθε αντίσταση των κατοίκων – όπως είχε γίνει λίγο πριν στη Θεσσαλονίκη– ο Σινάν πασάς έσπευσε να τους εκχωρήσει γραπτώς ειδικά προνόμια, που εμπεριέχονται στον γνωστό «ορισμό-

---

³⁷ Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2004, σελ. 82.

³⁸ Βλ. Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατία*. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, Αθήνα 2003, σελ. 117.

αχτιναμέ»³⁹ του Σινάν πασά. Τα προνόμια που παραχωρεί αυτός ο «ορισμός» ήταν ποικίλα και αφορούσαν την προστασία των περιουσιών, την απαλλαγή από το παιδομάζωμα, τη διαφύλαξη των ορθόδοξων εκκλησιών και την μη ανέγερση κάποιου τεμένους στην περιοχή. Οι χριστιανοί μεγαλογαιοκτήμονες (τιμαριούχοι) είχαν επιπλέον το προνόμιο να κρατήσουν τις περιουσίες τους, έχοντας μόνο την υποχρέωση συμμετοχής σε πολεμικές εκστρατείες των Οθωμανών. Σημαντική ήταν, επίσης, η διατήρηση εξουσιών στα χέρια του μητροπολίτη, ειδικά στον τομέα της απονομής δικαιοσύνης. Η παραχώρηση των παραπάνω προνομίων είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό, των αυθαιρεσιών των αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης. Εντούτοις, οι χριστιανοί κάτοικοι της Ηπείρου αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια του πρώτου αιώνα της τουρκικής κατάκτησης πολλά προβλήματα και υπέστησαν πολλές διώξεις, λόγω των αντιποίνων που επιβάλλονταν εναντίον τους από την οθωμανική εξουσία.⁴⁰ Τα προνόμια στην ουσία τηρήθηκαν από τους Τούρκους αλλά ακυρώθηκαν το 1611 εξαιτίας της επανάστασης που ξέσπασε με πρωτεργάτη τον Διονύσιο «Φιλόσοφο», μητροπολίτη Τρίκκης.⁴¹ Ως αντίποινα της εξέγερσης, οι Τούρκοι διώχνουν από το κάστρο των Ιωαννίνων τους Έλληνες και παράλληλα οι κάτοικοι της υπαίθρου υφίστανται διωγμούς, λεηλασίες των περιουσιών τους, επιβολή βαρύτερης φορολογίας και εξισλαμισμού.⁴²

Κάνοντας ένα μεγάλο χρονικό άλμα και φθάνοντας στα χρόνια του Αλή πασά, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο χαρακτήρας της διακυβέρνησης του πασαλικιού των Ιωαννίνων από τον Αλή δεν μπορεί να προσδιοριστεί με τρόπο που δεν επιδέχεται συζήτηση. Η αμφιλεγόμενη προσωπικότητά του, η αντιφατική του φύση και η ακόρεστη δίψα του για πλουτισμό και απόλυτη επιβολή της εξουσίας του ήταν αδύνατο να μην επηρεάσουν τη συμπεριφορά ως διοικητή του πασαλικιού. Η παρουσία του προκαλούσε τον τρόμο στους υπηκόους του, αφού η φήμη του ως τρομερού και αδίστακτου δυνάστη είχε εδραιωθεί από καιρό. Η υπερφορολόγηση, η ασυδοσία, οι καταχρήσεις και οι βιαιοπραγίες αποτελούσαν συνήθη τακτική του Αλή. Μάλιστα, η καταπιεστική συμπεριφορά ήταν τόσο έντονη που επέφερε μαζικές μετακινήσεις ολόκληρων πληθυσμών, κάνοντας αισθητή την δημογραφική

---

³⁹ Π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία . Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα 2000, σελ. 193.

⁴⁰ Λέανδρος Βρανούσης – Χαράλαμπος Παπαστάθης – Βασίλης Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεότερους χρόνους», στο *Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, (επιστημονική δ/ση Μ. Σακελλαρίου), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 259.

⁴¹ Χ. Παπαστάθης, «Όροι-Προνόμια» στο *Ήπειρος 4000 χρόνια ιστορίας, ό. π.*, σελ. 241-242.

⁴² Βλ. γι' αυτό το κίνημα, *ΙΕΕ*, τ. Ι', *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1453-1669)*, Αθήνα 1974, σελ. 326-328.

αραιώση μεγάλων περιοχών του πασαλικιού του. Η αγωνία και ο φόβος του για πιθανή απώλεια των εδαφών του, τον έκανε πολύ καχύποπτο, ώστε βρισκόταν σε διαρκή επαγρύπνηση για να αντιμετωπίσει τους πραγματικούς ή τους φανταστικούς εχθρούς του. Βουτηγμένος στη δεισιδαιμονία, φορέας ενός πρωτόγνωρου αξιακού συστήματος, το μόνο που μπορούσε να κατορθώσει ήταν η εξουδετέρωση των αντιπάλων του στο εσωτερικό του πασαλικιού και στις γειτονικές περιοχές επέκτασης της κυριαρχίας του.⁴³

Βέβαια, γνωρίζουμε ήδη από τη βιβλιογραφία πως η επιβολή της «δεσποτείας» από τον Αλή πασά αποτέλεσε ένα δύσκολο εγχείρημα. Επιτεύχθηκε σταδιακά και πέρασε μέσα από δαιδαλώδεις πορείες. Καθ' όλη τη διάρκεια της δράσης του, γνώμονας των κινήσεών του Αλή ήταν η πολιτική της τρομοκρατίας. Απομάκρυνε τους αγάδες και τους τοπικούς μπέηδες που στέκονταν ή έστω υποπευόταν πως στέκονταν εμπόδιο στις υπέρμετρες φιλοδοξίες του, με πράξεις βίας και ανομίας. Διοικούσε με αυταρχικό και απολυταρχικό τρόπο, παρά το γεγονός πως οι πράξεις του έπρεπε, τυπικά τουλάχιστον, να επικυρώνονται με την έκδοση φερμανιού από τον Υψηλή Πύλη. Η κατάργηση της αυτονομίας του βοϊβοδαλικιού της Άρτας (το 1790), που θεωρείται, πως ο Αλή πασάς, κατά κάποιο τρόπο, «υπέκλεψε» από τις οθωμανικές Αρχές, ήταν στην πραγματικότητα το πρώτο βήμα αυτής της διαδικασίας. Παράλληλα, η εξουσία του ως επόπτη των δερβενιών (ντερμπεντάτ ναζιρί), με την οποία περιβλήθηκε ο Αλή πριν από τον διορισμό του από την Υψηλή Πύλη ως διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων, του έδωσε δύναμη πολύ μεγαλύτερη από εκείνη προγενέστερων διοικητών, γιατί έτσι γινόταν ουσιαστικά διοικητής όλων των άτακτων στρατιωτικών δυνάμεων της περιφέρειας του. Οι αρχηγοί των τοπικών αρματολικών σωμάτων, γνωστοί με τα ονόματα του *καπετάνιου*, του *δερβέναγα*, του *μπουλούκμπαση* και του *ζαμπίτη*, μετατράπηκαν σε εκτελεστικά όργανα της πολιτικής του. Στις πιο φιλήσυχες περιφέρειες, η εξουσία του Αλή βασιζόταν άλλοτε στους διορισμένους πολιτικούς διοικητές των *καζάδων* (*μουτεσελίμηδες*), και άλλοτε στην επιρροή των ντόπιων προεστών, *αγιάνηδων* ή *κοτζαμπάσηδων*, στις θέσεις των οποίων προώθησε και διόρισε άτομα της απόλυτης εμπιστοσύνης του. Τα αξιώματα τόσο του καπετάνιου όσο και του προεστού, ήταν ανοιχτά σε χριστιανούς και μουσουλμάνους.

Ενισχύοντας τον πολιτικό τους ρόλο, ενίσχυε ταυτόχρονα και την ανάμιξη των χριστιανών στα πολιτικά πράγματα. Σε όσα τμήματα της ηπειρωτικής επικράτειας

---

⁴³ Βλ. *Αρχείο*, τ. Δ', *Εισαγωγή*, σελ. 21.

βρίσκονταν έξω από την επικράτειά του, ο Αλή πασάς επεδίωξε αφενός να τοποθετεί ως διοικητές τους γιους του και άλλα συγγενικά του πρόσωπα, και αφετέρου να μεταβάλει την παραδοσιακή διοικητική τους δομή, εξαγοράζοντας τις προσόδους τους και εξασφαλίζοντας την έκδοση σουλτανικών φερμανιών, που τα προσαρτούσαν στη δικαιοδοσία των σαντζακίων τους. Με τον τρόπο αυτό κατόρθωσε να εντάξει προσωρινά στο σαντζάκι Ιωαννίνων τους καζάδες της Τσαμουριάς και τις περιφέρειες του Μετσόβου και του Πωγωνιού. Ό,τι απέμεινε από το σαντζάκι του Δελβίνου περιήλθε επίσης στον Αλή πασά (το 1812). Ακολούθησε η κατάληψη του σαντζακίου της Αυλώνας και του Μπερατιού. Στη συνέχεια, η επικράτεια του πασαλικιού απλώθηκε στις γειτονικές περιφέρειες του Ελμπασάν, της Κολωνίας και της Κορυτσάς.⁴⁴

Απώτερος σκοπός των πολιτικών του κινήσεων ήταν η επέκταση των περιοχών που βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του και η αύξηση του προσωπικού του πλούτου. Ο Αλή πασάς διοικούσε κατά την προσωπική του κρίση, αψηφώντας στην ουσία την κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινούπολης. Για τους υπηκόους του αποτελούσε την ανώτατη διοικητική και δικαστική αρχή και το πασαλίκι του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα κράτος εν κράτει. Οι μικρές διοικητικές περιφέρειες διοικούνταν από τους καδήδες, οι οποίοι αν και διορίζονταν από την Υψηλή Πύλη, ήταν άτομα που τα προωθούσε ο Αλή. Ως εκ τούτου, τα ηνία του διοικητικού μηχανισμού τα κρατούσε αποκλειστικά μόνο αυτός. Η παρουσία του *διβανίου* ήταν φαινομενική και εξυπηρετούσε τον ίδιο, αφού αποτελούσε έναν τρόπο αποποίησης ευθυνών όταν επρόκειτο να λάβει αντιλαϊκά μέτρα. Όπως διαπιστώνουμε από τη μελέτη του *Αρχείου* του, όλη η κρατική –και όχι μόνο– αλληλογραφία περνούσε πρώτα από τα χέρια του. Ανεξάρτητα, από τον αποστολέα και τον παραλήπτη, πολλές επιστολές εξετάζονταν από τον ίδιο τον πασά, ώστε να έχει τον πλήρη έλεγχο του διοικητικού μηχανισμού ειδικότερα και του πασαλικιού γενικότερα. Με άλλα λόγια, ο Αλή πασάς ήταν, ανά πάσα στιγμή, ενήμερος για όλους και για όλα, χάρη και στο μεγάλο δίκτυο κατασκόπων και «σπιούνων» που είχε στην υπηρεσία του.⁴⁵

Αναλαμβάνοντας τη διοίκηση του πασαλικιού της Ηπείρου, πρωταρχικό μέλημα του Αλή ήταν να το ισχυροποιήσει πολιτικά και στρατιωτικά και να βελτιώσει την οικονομία του. Αποσκοπούσε στην εδραίωση της δύναμής του, ως στρατιωτικού και πολιτικού ηγέτη, προκειμένου να ενδυναμωθεί απέναντι στον οικονομικό

⁴⁴ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σελ. 125.

⁴⁵ Βλ. *Αρχείο*, τ. Δ', *Εισαγωγή*, του Β. Παναγιωτόπουλου *passim* για τα βασικά συστατικά στοιχεία της προσωπικότητας του Αλή και για τις κύριες συνιστώσες της πολιτικής του.

(εμπορικό) αγγλο-γαλλικό ανταγωνισμό στην περιοχή αυτή.⁴⁶ Ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα François Rouqueville φαίνεται ότι πίστευε πως ο Αλή είχε ως βαθύτερο στόχο να δημιουργήσει μία εξουσία εντός του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία θα έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο σ' αυτήν.⁴⁷

Ο Αραβαντινός⁴⁸ παρατηρεί πως, συγκριτικά με τους προκατόχους του και παρά τον δεσποτικό τρόπο της διακυβέρνησής του, η διοίκηση του Αλή ήταν ευεργετική για τον τόπο, θεωρώντας ότι επί των ημερών του οι περιοχές που διοικούσε γνώρισαν μία ανάπτυξη που δεν συναντάται σε κανένα από τα όμορα εδάφη του πασαλικιού και γενικότερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προφανώς όμως, παραγνωρίζει (και) τα πολλά αρνητικά στοιχεία του βίου και της πολιτείας του.

Στην άσκηση της εξουσίας του τον βοήθησε η τοποθέτηση ικανών ατόμων σε καίριες θέσεις, όπως και η τοποθέτηση ατόμων του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος –κυρίως των γιων και εγγονών του– ως διοικητών σε σημαντικά πασαλίκια. Έτσι, κατά καιρούς ο Μουχτάρ διετέλεσε πασάς στην Ναύπακτο και το 1812 στην Αυλώνα ενώ ο Βελής στη Θεσσαλία, την Πελοπόννησος και την Ναύπακτο.⁴⁹ Ο Αλή πασάς είχε εξασφαλίσει και την εντολή για τη διοίκηση του πασαλικιού του Δελβίνου το 1817, όπου διοικητής διορίστηκε ο γιος του Βελή και εγγονός του Αλή, Μεχμέτ πασάς.⁵⁰ Οι πασάδες ήταν νομίμως διορισμένοι, η θητεία τους ήταν ανακλητή και η νομιμοφροσύνη των κατόχων τους προς την Υψηλή Πύλη δεν αμφισβητήθηκε από καμιά πλευρά.⁵¹

Η ενδυνάμωση της οικονομικής δραστηριότητας στο πασαλίκι του, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εμπορική κίνηση, δεν μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Πρωταρχικό μέλημα του Αλή αποτελούσε η πάταξη της ληστείας στα όρια του πασαλικιού του. Προς αυτήν την κατεύθυνση βοηθήθηκε από τη θέση του ως επόπτης των δερβενίων, που την κατείχε από το 1787 και διατήρησε το αξίωμα αυτό καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του. Στη δεδομένη χρονική περίοδο που οι επαρχίες του βαλκανικού χώρου πλήττονται από ληστρικές επιδρομές που σκορπούν τρομοκρατία και ερημώνουν τα χωριά, στο

---

⁴⁶ Βλ. Στέφανος Παπαγεωργίου, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2000, σελ. 127.

⁴⁷ Βλ. Γιώργος Σιυρόκας, *Το Γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σελ. 235.

⁴⁸ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, σελ. 411.

⁴⁹ *Αρχείο, ό.π.*, τ. Δ', σελ. 33

⁵⁰ Πολλοί από τους συνεργάτες του ήταν Έλληνες, όπως ο Αλέξης Νούτσος, ο Μάνθος Οικονόμου, ο Σπύρος Κολοβός και άλλοι.

⁵¹ *Αρχείο, ό.π.*, τ.Δ', σελ.33

πασαλίκι του Αλή πασά θα επικρατήσει καθεστώς ασφάλειας. Διατελώντας ο ίδιος αρχηγός ληστρικών ομάδων, κατά τη νεανική του ηλικία, και προερχόμενος από οικογένεια ληστών, γνώριζε πολύ καλά την τέχνη του ληστή. Οι προσωπικές επαφές που διατηρούσε με τους αρχηγούς των ληστών, σε συνδυασμό με την τακτική που ακολουθούσε, επέφεραν ένα καθεστώς πλήρους ασφάλειας στο πασαλίκι του.⁵² Έτσι, οι εμπορικοί κύκλοι των Ζαγορίων άρχισαν να βλέπουν στο πρόσωπο του Αλή την ισχυρή προσωπικότητα που ήταν ικανή να επιβάλλει και να διατηρήσει την ασφάλεια στο πασαλίκι του. Η περιοχή ευθύνης του επόπτη των δερβενίων ξεκινούσε από το πασαλίκι του Μπερατίου, κατέβαινε στην Ήπειρο και τη σημερινή Αιτωλοακαρνανία και έφθανε στην Ναύπακτο, για να επιστρέψει μέσω της Ανατολικής Στερεάς, στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ως τα σύνορα του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης και από εκεί να φθάσει στη Φλώρινα, την Αχρίδα και την Κοριτσά.⁵³

Ο Άγγλος φιλόλογος Smart Hughes κατά την περιήγηση του στο πασαλίκι του Αλή παρατηρεί ότι «*Εις το Κράτος του είχε συστήσει αστυνομία άγνωστη σε όλη την Τουρκία σκοπός της οποίας ήταν η διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας. Η αστυνομία αυτή εισχωρούσε στο ιδιωτικό άσυλο, επιτηρούσε την διαγωγή των κατοίκων και έδινε στον πασά για τις πράξεις, τις συζητήσεις και τους σκοπούς τους*».⁵⁴ Σε όλους τους δρόμους είχαν εγκατασταθεί караούλια. Το δικαίωμα κυκλοφορίας στο εσωτερικό της χώρας το είχαν μόνο τα πρόσωπα που κατείχαν ειδική άδεια, την οποία εξέδιδε ο ίδιος ο Αλή.⁵⁵ Ωστόσο, η επιβολή της ευταξίας στα πλαίσια της διαχείρισης της διοικήσεως από τον Αλή αποδεικνύονταν μια δύσκολη υπόθεση. Η έννομη τάξη με δυσκολία επιβαλλόταν σε ανθρώπους που είχαν την κλέφτικη δραστηριότητα ως τρόπο ζωής. Παρά τις περιπολίες των ανδρών του Αλή, ακόμα και σε δύσβατες περιοχές και κυρίως παρά τη θανατική τιμωρία των ληστών, η δράση τους εξακολουθούσε να ταλαιπωρεί τους ραγιάδες. Ολόκληρα χωριά, ύστερα από διαταγές του Αλή πασά φυλάσσονταν, για μεγάλα χρονικά διαστήματα από φρουρούς που αμείβονταν για την παροχή των υπηρεσιών τους. Την 1^η Απριλίου 1802 ο Αλή πασάς ενημερώνεται με μία αναφορά (*αρτζουχάλι*) από κάποιον ονόματι Τζερετζή για τα μέτρα φύλαξης που έχουν ληφθεί για τα χωριά της

---

⁵³ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σελ. 30.

⁵⁴ Th. Smart Hughes, *Travels in Greece and Albanian*, Palala Press, 2018, τ. 2, σελ. 54.

⁵⁵ Στο ίδιο, τ. 2, σελ. 54.

⁵³ Για τα όρια του πασαλικιού του Αλή βλ. *Αρχείο*, τ. Δ', σελ. 50-52.

Βοσχόπολης (Μοσχόπολης).⁵⁶ Οι άνδρες που ήταν επιφορτισμένοι με το καθήκον της φύλαξης των χωριών παρουσιάζονται σε σχετικά έγγραφα του *Αρχείου* να επιτελούν τα καθήκοντά τους έναντι αμοιβής 100 «*χάρτζιων*», δηλαδή 100 μισθών.⁵⁷ Ακόμα, στις 18 Μαρτίου του 1802 ο Λιάμε Τούρη ενημερώνει τον Αλή πασά ότι στη περιοχή Τζεκουράτι έκλεισε συμφωνία έναντι αμοιβής με πρόσωπα της περιοχής να αναλάβουν την φύλαξη των χωριών με περισσότερους από 80 νομάτους.⁵⁸ Στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται πως ομάδα ανδρών θα αναλάβει την φύλαξη της μεταφοράς τροφίμων από τη μία περιοχή στην άλλη. Έτσι, η τάξη και η αίσθηση ασφάλειας επέφεραν την ομαλή διακίνηση των τροφίμων και επομένως της προώθηση του εμπορίου.

Ωστόσο, όπως ήδη είπαμε παραπάνω, παρά τη φροντίδα του Αλή για προστασία των χωριών, οι ληστές εξακολουθούσαν τη δράση τους. Η απελπισία των χωρικών, λόγω των βιαιοπραγιών, τους ανάγκαζε συχνά να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να μεταναστεύσουν σε περιοχές φαινομενικά ασφαλέστερες, αφού η θέση τους δεν βελτιωνόταν με τη μετεγκατάστασή αναγκάζονταν να μετακινηθούν εκ νέου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση κατοίκων των Αγράφων που εγκατέλειψαν τις εστίες τους και εγκαταστάθηκαν στα Τρίκαλα. Εκεί όμως είχαν άλλες περιπέτειες. λόγω κακής υποδοχής από τον ντόπιο πληθυσμό. Έτσι, οι Αγραφιώτες ζήτησαν την παρέμβαση του Αλή, αφού οι Τρικαλινοί παρά το μπουγιουρντί του, που πρόσταζε «*να μην τους ρίξουν φουσεκιάτικα, τους εφυλάκισαν και τους επήραν τα άσπρα*».⁵⁹

Οι κάτοικοι του πασαλικιού του Αλή δεν ταλαιπωρούνταν μόνο από ληστές, αλλά και από υπαλλήλους του διοικητικού μηχανισμού. Παρά την ρητή εντολή του προς στους προεστούς για δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων του, τα παράπονά τους επιβεβαιώνουν τις παραβάσεις εις βάρος τους. Αξιωματούχοι της διοίκησης, εκμεταλλευόμενοι την ισχύ της θέσης τους, συμπεριφέρονταν καταπιεστικά στους ραγιάδες. Πολύ συχνά οι αδικημένοι καταφεύγουν στον Αλή, επειδή δεν μπορούν να αντέξουν τα «*βαρητά*» που τους επιβάλλουν οι προεστοί τους.⁶⁰

Η προσφυγή στον Αλή πασά αποτελούσε έναν συνήθη τρόπο επίλυσης των προβλημάτων τους. Ο Αλή αποτελούσε την ανώτατη αρχή απόδοσης δικαιοσύνης και την μόνη παρηγοριά των φτωχών χωρικών να προστατευτούν από τις ασυδοσίες

---

⁵⁶ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', αριθ.εγγρ. 154, σελ. 287, Μοσχόπολη, 1 Απριλίου 1802.

⁵⁷ *Αρχείο*, ό.π. και αριθ.εγγρ.149, σελ.279, Τζεκουράτι, 18 Μαρτίου 1802.

⁵⁸ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ.εγγρ. 149, σελ. 279, Τζεκουράτι, 18 Μαρτίου 1802.

⁵⁹ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 385, σελ. 733-734, Άγραφα 22 Απριλίου 1808. Ο όρος *φουσεκιάτικα* πρέπει να είναι τοπική ονομασία φορολογικών υποχρεώσεων.

⁶⁰ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 68, σελ. 115, Βόνιτσα, 2 Φεβρουαρίου 1801.

των κρατικών λειτουργιών. Οι καταγγελίες των υπηκόων αφορούσαν, κυρίως, σε ζητήματα οικονομικής φύσεως και ειδικότερα την καταβολή υψηλών φορολογικών προσόδων.

Συχνά οι χωρικοί υφίσταντο κακομεταχείριση και από τον *σούμπαση* (επιστάτη) κάθε κοινότητας «ο οποίος τους εξερεμάτισε παντοτινά και άδικα, και από αυτήν την αιτία εσκόρπισε το χωρίον». ⁶¹ Οι καταπιέσεις αυτές παραλληλίζονταν από τους ταλαίπωρους ραγιάδες με τη δράση των ληστών. Οι υπερβάσεις στα ποσά που αφορούσαν στους λογαριασμούς της κοινότητας, οι καταπιεστικές συμπεριφορές των προεστών φαίνονταν για τους υπηκόους βάνανυσες και ανυπόφορες όσο και η τυραννία των παράνομων στοιχείων που διέτρεχαν στην ύπαιθρο. Ενδεικτικά, χωρικοί από το Δραγαμέστο (σημ. Αστακός) έγραψαν στον Αλή πως «εχαθήκαμεν παντελώς από το δύο μέρη των κλεφτών και των προεστών μας». ⁶²

Συχνά όμως η ασυδοσία των προεστών, η απειθαρχία και η απουσία αίσθηση φόβου στις ρητές εντολές του Αλή πασά, τους οδηγούσε σε ενέργειες συμβιβασμού με τους κλέφτες. ⁶³ Ο αρματολός Σιαπέρας, με ένα *αρτζουζγάλι* προς τον Αλή πασά στις 8 Ιουλίου του 1801, τον ενημερώνει για τις κινήσεις των ένοπλων ομάδων (νόμιμων και παράνομων) στην περιοχή των Σερβίων. ⁶⁴ Από το έγγραφο αυτό πληροφορούμαστε πως οι προεστοί της περιοχής έδειχναν ανοχή στη δράση των κλεφτών. Μάλιστα έφθαναν στο σημείο να τοποθετούν στην κοινότητα καπετάνιο της αρεσκείας τους, ώστε να υπάρξει ανοχή για τις παράνομες πράξεις των συνεργατών τους, ληστών. Παράλληλα απαγόρευαν την είσοδο άλλων ομάδων αρματολών, εντολοδόχων του πασά, ώστε το χωριό τους να είναι απομονωμένο. ⁶⁵

Η δράση, τόσο των μεμονωμένων κλεφτών όσο και των οργανωμένων σε μπουλούκια, προκαλούσε ταραχές στην ύπαιθρο σε σημείο που ολόκληρα χωριά ερημώνονταν, με τους κατοίκους να μετακινούνται σε ασφαλέστερα μέρη. Οι μετακινήσεις αυτές αποτελούσαν πονοκέφαλο για την διοίκηση, που στόχευε στην επίτευξη μιας ομαλής καθημερινότητας στο πλαίσιο της κοινότητας.

Η αγανάκτηση των χωρικών μπορούσε να προκαλέσει μια γενικευμένη αναταραχή με επαναστατικές προοπτικές κατά της διοίκησης. Επίσης, η ερήμωση

---

⁶¹ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 260, σελ. 478, Ελασσόνα, 12 Μαΐου 1805.

⁶² *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 472, σελ. 60, Ιωάννινα 6, Ιουνίου 1809.

⁶³ Οι λόγοι της ανοχής τους πιθανόν ήταν οικονομικής φύσεως. Ίσως οι προεστοί απολαμβάνουν κάποια προνόμια που τους παρείχαν οι ομάδες των κλεφτών με τον όρο να μην εμποδίζονται να εισέλθουν στην κοινότητά τους.

⁶⁴ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 90, σελ. 157, Βελβενδός, 6 Ιουνίου 1801.

⁶⁵ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 90, σελ. 157, Βελβενδός, 6 Ιουνίου 1801.

των χωριών αποδυνάμωνε την οικονομία μιας περιοχής. Τα τσιφλίκια του πασά έμεναν ακαλλιέργητα και ως εκ τούτου μειωνόταν η παραγωγή τους και οι πρόσοδοι. Η κατάσταση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με το κύριο μέλημα του Αλή, που ήταν η είσπραξη των φορολογικών εισφορών και η αύξηση της προσωπικής του περιουσίας. Συνεπώς, η προστασία που παρείχε ο Αλή πασάς στους υπηκόους του, προφανώς δεν απέρρευε από τα πατερναλιστικά του αισθήματα αλλά στην εξυπηρέτηση του στόχου του που δεν ήταν άλλος από τον προσωπικό πλουτισμό του.

Η δράση των κλεφτών δεν περιοριζόταν μόνο σε ληστείες και ζωοκλοπές. Στο *Αρχείο* υπάρχουν *αρτζουχάλια* από διάφορες περιοχές του πασαλικιού με τα οποία οι κάτοικοι καταγγέλλουν την αρπαγή ακόμα και ανθρώπων με προορισμό την πώλησή τους σε σκλαβοπάζαρα. Οι προεστοί του Βελβεντού γράφουν στον Αλή πασά, στις 7 Ιουλίου του 1801, ότι «[...] *Με το παρόν σκλαβικόν μας αρτζουχάλι ερχόμαστε να σας κάμωμεν ιφαντέ με δάκρυα, ότι εδώ οι σκλάβοι σας ήτον μερικοί, όπου εδούλευαν εις το παζάρι της Βέρροιας την κάθε εβδομάδα και τώρα προχθές την Παρασκευή το βράδυ, εκίνησαν δια το παζάρι της Βέρροιας, και έμειναν έξω από την χώρα μας, και εκεί όπου εκοιμούνταν προς τα μεσάνυχτα ήλθαν επάνω τους οι Πιζιωτάδες και μας έπιασαν οκτώ ονομάτους, και τώρα απόψε απόλυκαν μόνον τρείς ονομάτους, και κράτησαν τους πέντε. Είχαν πάρει και δυο ζένους ορφανούς, όπου έτυχαν εκεί, και αυτούς τους απόλυκαν. Όθεν και προσπίπτομεν εις την υψηλή σκέπην σας με δάκρυα όπου να μας προφθάσητε με το εμπρι της υψηλότης σας, διατι τώρα δεν ιξεύρομεν τι να κάμομεν [...]».⁶⁶*

Βασικός πυλώνας του διοικητικού μηχανισμού στο «κράτος» του Αλή πασά, ήταν το στράτευμά του. Οι στρατιώτες του ήταν κυρίως αλβανικής καταγωγής. Ο στρατός του Αλή πασά υπερτερούσε όχι μόνο αριθμητικά αλλά και σε ποιότητα έναντι των στρατιωτικών σωμάτων των άλλων πασάδων.⁶⁷ Ο Αλή φρόντιζε να εξοπλίζει τον στρατό του με πολεμικό υλικό σύγχρονης- για τα δεδομένα της εποχής- τεχνολογίας. Χάρη στις καινοτομίες που εισήγαγε από τη Δυτική Ευρώπη, ήταν ο πρώτος στην περιοχή αυτή που χρησιμοποίησε πυροβολικό.⁶⁸ Αξίζει να σημειωθεί πως η Υψηλή Πύλη απαγόρευε στον Αλή να διατηρεί στα Γιάννενα

⁶⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ.88, σελ. 154, Βελβενδός, 7 Ιουλίου 1801.

⁶⁷ Βλ. Γρ. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό. π., σελ 284.

⁶⁸ Ελένη Αγγελομάτη, Τσουγκαράκη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», *Ο Ερασιστής* 19 (1993), σελ. 141-178.

τακτικά σώματα «ασκέρι ταλιμλίδικος» [γυμναζόμενο] ακόμη και πυροβολητών, όπως προκύπτει από έγγραφο του *Αρχείου*.⁶⁹

Το τεράστιο πασαλίκι των Ιωαννίνων, ως ένα πολυπολιτισμικό πληθυσμιακό σύνολο διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων (όπως άλλωστε και όλη Οθωμανική Αυτοκρατορία) χρειαζόταν να διοικείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγονταν οι κοινωνικές εντάσεις. Σε αυτό, το κοινωνικό σύνολο ο Αλή πασάς δεν έκανε φυλετικές και θρησκευτικές διακρίσεις. Τιμωρούσε με τον ίδιο τρόπο τους άτιμους και τους προδότες και παράλληλα τιμούσε τους άξιους και έντιμους υπηκόους του, ανεξαρτήτως θρησκείας και εθνοτικής καταγωγής.

Σ' αυτό το πλαίσιο επί των ημερών του καταργήθηκε η προνομιακή θέση των Οθωμανών. Υπήρξε ένας τύραννος για όλους ανεξαρτήτως, χωρίς να μεροληπτεί υπέρ των μουσουλμάνων ενώ παράλληλα οι χριστιανοί απολάμβαναν και κάποια ξεχωριστά προνόμια. Ιδιαίτερη μεταχείριση είχαν οι Έλληνες και οι Αλβανοί χριστιανοί. Η ανοχή του Αλή πασά απέναντι στις δύο αυτές πληθυσμιακές ομάδες, οφείλεται σε πολιτικούς λόγους. Αρχικά, τα δύο έθνη αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού που διοικούσε.⁷⁰ Επίσης, γνώριζε καλά πως σε περίπτωση ρήξης με τον σουλτάνο θα έβρισκε υποστήριξη από τους Έλληνες και τους Αλβανούς, που αποτελούσαν τον παραγωγικό πληθυσμό του πασαλικιού του. Κατά τον Fr. Rouqueville, ο συλλογισμός του Αλή ήταν ο εξής: ο ραγιάς που δούλευε απέφερε πλούτη και δεν είναι σε θέση λόγω της καταγωγής του, να αλλάξει την μοίρα του, ενώ ο Τούρκος, που δεν είναι άξιος να παράγει οτιδήποτε αλλά ανήκε στην τάξη των κατακτητών, μπορούσε να αναρριχηθεί στα διάφορα αξιώματα, να γίνει πασάς και να καταλάβει τη δική του θέση.⁷¹

Οι χριστιανοί απολάμβαναν ορισμένα προνόμια, όπως ήταν η συμμετοχή τους σε στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις. Επιπλέον, μπορούσαν να εκτελούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, με τις εκκλησίες και τα μοναστήρια να λειτουργούν χωρίς εμπόδια. Μάλιστα, λέγεται ότι συμμετείχε ο ίδιος ο πασάς σε εράνους που διοργανώνονταν στις ενορίες. Διατηρούσε, μάλιστα, καλές σχέσεις με του εκκλησιαστικούς λειτουργούς, οι οποίοι στην επικράτειά του διορίζονταν με την συγκατάθεσή του.⁷²

⁶⁹ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 722, σελ. 445-454.

⁷⁰ Κατά τον Leake οι Έλληνες και οι Αλβανοί αποτελούσαν τα 2/3 του συνολικού πληθυσμού· William M. Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο, 1835, vol. I. σελ. 222.

⁷¹ François Rouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1824, τ. 1, σελ. 284-285.

⁷² Γρ. Άρς, *Αλβανία και Ήπειρος*, ό. π, σελ. 281.

Η συνεργασία του με τον χριστιανικό κλήρο στάθηκε ευεργετική για τον Αλή, αφού με τη μεσολάβηση των κληρικών μάθαινε τις διαθέσεις των υπηκόων του, απέναντί του. Επιπλέον, η επαφή του με τους κληρικούς είχε και «διπλωματικό» χαρακτήρα, αφού αποσκοπούσε στην ομαλή λειτουργία των κοινοτήτων όσον αφορούσε θέματα διοικητικής και δικανικής φύσεως. Υπό το πρίσμα αυτό, το ποιμνιο υπάκουε προθυμότερα στον ποιμένα του, παρά σ' έναν διοικητή και μάλιστα αλλόδοξο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι ιερείς αποτελούσαν ένα είδος διαιτησίας που εξασφάλιζε την ηρεμία που επιθυμούσε ο πασάς στην επικράτειά του. Η μεταξύ τους συνεργασία διευρυνόταν, με τον Αλή πασά να παραχωρεί τους στρατιώτες του στους επισκόπους, ώστε να εισπράττουν τους εκκλησιαστικούς φόρους από τους χριστιανούς.⁷³ Μεταξύ του κλήρου και του Αλή αναπτύσσεται ένα είδος συνεργασίας και "εξάρτησης", ώστε συχνά επίσκοποι και μητροπολίτες να απευθύνονται σ' αυτόν ζητώντας τη μεσολάβησή του για την επίλυση διάφορων προβλημάτων.⁷⁴

Ιδιαίτερης δε προστασίας τύγχαναν οι περιπλανώμενοι μουσουλμάνοι μοναχοί του γνωστού και πολύ διαδεδομένου στην Αλβανία τάγματος των μπεκτασήδων, οι γνωστοί *δερβίσηδες*. Αυτοί διέδιδαν προφητείες ότι «θα γίνει ο ισχυρότερος και ο μεγαλύτερος μουσουλμάνος» ή «ότι είναι πεπρωμένο να γίνει αυτός ο ιδρυτής του ανεξάρτητου Αλβανικού κράτους». Ο Αλή από την πλευρά του, τους βοηθούσε να χτίζουν τα μοναστήρια τους, τους *τεκέδες*.⁷⁵

Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της διακυβέρνησης του μεγάλου αυτού δυνάστη, καθώς και ο δεσποτισμός που διείπε τους μηχανισμούς της διοίκησής του ήταν έκδηλοι σε όλες τις ενέργειές του. Ως εκ τούτου, η απόδοση δικαιοσύνης βρισκόταν στα χέρια του Αλή πασά. Ο Τεπελενλής αποτελούσε την ανώτατη δικαστική αρχή. Οι αδικημένοι υπήκοοι, κατέφευγαν απευθείας σε αυτόν αναζητώντας εκδίκαση των υποθέσεών τους και το δίκιο τους. Στο *Αρχείο* συναντάμε πολλές επιστολές υπηκόων, με παραλήπτη τον ίδιο τον Αλή, στις οποίες ζητούν να βρουν το δίκιο τους. Οι αντιθέσεις που προκαλούνταν αφορούσαν συχνά τις έριδες μεταξύ των διαχειριστών των τσιφλικιών του. Άλλοτε αφορούσαν παράπονα των χωρικών λόγω

---

⁷³ W. Leake, *Travels*, vol. I, σελ. 48.

⁷⁴ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ.εγγρ. 578, σελ. 219, Τσαρίτσανη 3 Σεπτεμβρίου 1811.

⁷⁵ Γρ. Αρς, *Αλβανία και Ήπειρος*, ό. π., σελ. 283.

της βαριάς φορολογίας.⁷⁶ Ο Αλή καλούταν, επίσης, να επιλύσει ενδοκοινοτικές έριδες και συκοφαντικές δυσφημίσεις μεταξύ των υπηκόων του.⁷⁷

Όσον αφορά στην οικονομική κατάσταση του πασαλικιού του, στα χρόνια της δεσποτείας του Αλή πασά γνώρισε ανάπτυξη και ευημερία, την οποία όμως δεν απολάμβανε ο πολύς λαός. Η οικονομική αυτή ανάπτυξη οφειλόταν στην πολιτική που ακολουθούσε ο Τεπελενλής, η οποία ευνοούσε την ανάπτυξη του εμπορίου. Συγκεκριμένα, η καταδίωξη των κλεφτών σε μία περιοχή που μαστίζονταν πριν από ληστρικές επιθέσεις είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την ασφαλή μετακίνηση των εμπορών. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν τα δημόσια έργα, με τη δημιουργία κυρίως δρόμων που βελτίωσαν πολύ το οδικό δίκτυο. Η δημιουργία ή η βελτίωση του υπάρχοντος οδικού δικτύου διευκόλυνε τη μετακίνηση των εμπορών και τη διακίνηση των εμπορευμάτων.⁷⁸

Πριν ήταν σχεδόν ανύπαρκτο ακόμα και το πιο στοιχειώδες οδικό δίκτυο, με συνέπεια ολόκληρες περιοχές να ήταν απομονωμένες με ό,τι αυτό συνεπαγόταν. Το οδικό δίκτυο, φτιαγμένο κατά τα δυτικά πρότυπα, τόνωσε την αγορά και, κατ' επέκταση, προώθησε σημαντικά τις οικονομικές δραστηριότητες. Η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν σε μικρότερο χρονικό διάστημα και η αποκατάσταση της ασφάλειας επέτρεπε την ασφαλή διακίνηση ταξιδιωτών και εμπορών.

Η επένδυση σε έργα δημόσιου χαρακτήρα υποδήλωναν την πεποίθηση του Αλή πασά πως η παρουσία του στο αξίωμα του πασά θα είχε διάρκεια πολλών χρόνων, σε αντίθεση με τους προκατόχους του που γνωρίζοντας την εφήμερη διοίκησή τους, δεν επιδίδονταν σε τέτοια μακρόπνοα έργα.

Δεδομένου ότι η προσωπική αποθησαύριση αποτελούσε κοινό παρονομαστή της δράσης όλων των πασάδων και λοιπών Οθωμανών διοικητών, οι δαπάνες για την υλοποίηση δημόσιων έργων εξασφαλιζόνταν από τους ίδιους τους υπηκόους, με τη μορφή της χορηγίας χρημάτων και με προσωπικές αγγαρείες. Οδικό δίκτυο, οχυρωματικά έργα, υδραγωγεία, στρατιωτικοί σταθμοί, πανδοχεία, γέφυρες κ.λπ εξυπηρετούσαν διάφορους τομείς της οικονομίας (τη γεωργία κ. ά.).⁷⁹

---

⁷⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 68, σελ. 115, Βόνιτσα, 2 Φεβρουαρίου 1801.

⁷⁷ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 97, σελ. 176, Καρπενήσι, 2 Σεπτεμβρίου 1801.

⁷⁸ Βλ. για το οδικό δίκτυο στο γιαννιώτικο πασαλίκι την εποχή του Αλή πασά Γιώργος Μακρής – Στέφανος Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Αθήνα 1980.

⁷⁹ Για τα δημόσια έργα και την ανοικοδόμηση κατά την διάρκεια της διοίκησης του Αλή πασά βλ. W. Leake, *Travels in Greece.*, ό. π., vol. I, σελ. 231· Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the Years 1812 and 1813*, London 1815, σελ. 81-87.

Η μελέτη του *Αρχείου* επιβεβαιώνει την έντονη οικοδομική δραστηριότητα την περίοδο της διακυβέρνησης του γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή πασά. Αρκετά έγγραφα⁸⁰ μας δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες γι' αυτό το ζήτημα. Παρατηρείται έντονη ανοικοδόμηση τόσο στον δημόσιο τομέα με την κατασκευή ή την επισκευή δημοσίων έργων όσο και στον ιδιωτικό τομέα με το χτίσιμο σπιτιών κ.λπ.

Επιπλέον, ο Αλή πασάς φρόντιζε να ασφαλίσει τα σύνορα του πασαλικιού του από τις εχθρικές επιδρομές με την εκτέλεση οχυρωματικών έργων, όπως φρουριών, κάστρων κ.λπ. Στην ανοικοδόμηση απασχολούταν μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού, ώστε ενίοτε δεν υπήρχαν εργατικά χέρια ή δεν επαρκούσαν και γι' αυτό επιστρατεύονταν μαστόροι από κοντινές ή και μακρινότερες περιοχές.⁸¹ Μάλιστα, υπήρχαν κοινότητες που φημίζονταν για το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ένα έγγραφο του *Αρχείου*⁸², σύμφωνα με το οποίο στις οικοδομικές εργασίες που γίνονταν στο κάστρο των Ιωαννίνων το Σεπτέμβριο του 1801, απασχολούνταν, πέρα από τους ανειδίκευτους εργάτες, ειδικοί τεχνίτες (μαστόροι) διαφόρων ειδικοτήτων από μαστοροχώρια της ευρύτερης περιοχής ισχύος του Αλή πασά. Μεταξύ των μαστοροχωριών αναφέρονται το Ζάκρο, το Δομένικο, η Πρέβεζα κ. ά.

Στο *Αρχείο* υπάρχουν έγγραφα που μαρτυρούν πως στις εργασίες του δημόσιου τομέα απασχολούνταν εργάτες έναντι αμοιβής, οι οποίοι καλούνταν από την διοίκηση να εργασθούν σε συγκεκριμένα πόστα και περιοχές. Ωστόσο, συχνά αρνούσαν να υπακούσουν, επειδή η αμοιβή δεν καταβάλλονταν ή καταβάλλονταν μικρότερη από τη συμφωνηθείσα. Επίσης, συχνά οι εργασίες κρατούσαν πολύ χρόνο και οι συνθήκες διαβίωσης των εργατών δεν ήταν καλές, ακόμα και για τα δεδομένα εκείνης της εποχής, με αποτέλεσμα οι εργάτες να αρρωσταίνουν συχνά.⁸³

---

⁸⁰ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 99, σελ. 178, Καρπενήσι, 13 Σεπτεμβρίου 1801, αριθ. εγγρ. 100, σελ. 181, Καρπενήσι, 16 Σεπτεμβρίου 1801, αριθ. εγγρ. 102, σελ. 184, Ιωάννινα, 19 Σεπτεμβρίου 1801, αριθ. εγγρ. 165, σελ. 304, Άγραφα, 1 Ιουλίου 1802, αριθ. εγγρ. 296, σελ. 549, Ναύπακτος, 24 Ιανουαρίου 1807, αριθ. εγγρ. 300, σελ. 556, Πρέβεζα, 12 Φεβρουαρίου 1807, αριθ. εγγρ. 328, σελ. 601, Ιωάννινα, 2 Αυγούστου 1807, αριθ. εγγρ. 329, σελ. 602, Ιωάννινα, 6 Αυγούστου 1807, αριθ. εγγρ. 333, σελ. 609, Ιωάννινα, 3 Σεπτεμβρίου 1807 και τ. Β', αριθ. εγγρ. 650, σελ. 329, Γραμματικόβο, 28 Μαρτίου 1813, αριθ. εγγρ. 653, σελ. 336, Τζέροβο 4 Απριλίου 1813, αριθ. εγγρ. 658, σελ. 340, Πρέβεζα, 5 Ιουνίου 1813, αριθ. εγγρ. 743, σελ. 502, Τύρναβος, 1815, αριθ. εγγρ. 871, σελ. 691, χ. τ. 1 Ιουλίου 1816, και Γ', αριθ. εγγρ. 1043, σελ. 7, Δομένικο, 1818, αριθ. εγγρ. 1196, σελ. 265, Τύρναβος, 14 Μαΐου 1819, αριθ. εγγρ. 1374, σελ. 566, Όστροβο, αχρονολόγητο, αριθ. εγγρ. 1428, σελ. 657, χ. τ. αχρονολόγητο, αριθ. εγγρ. 1465, σελ. 704, Κοκόσι, 24 Ιουνίου χ. ετ.

⁸¹ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 82, σελ. 142, Άρτα, 27 Ιουνίου 1801.

⁸² *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 102, σελ. 184, Ιωάννινα, 19 Σεπτεμβρίου 1801.

⁸³ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 300, σελ. 556, Πρέβεζα, 12 Φεβρουαρίου 1807.

Η Η Θεσσαλία πριν από την ένταξή της στο γιαννιώτικο πασαλίκι

Η οθωμανική κατάκτηση της Θεσσαλίας έγινε σταδιακά. Η πρώτη φάση της συνδέεται με τις επιχειρήσεις του Εβρενός μπέη και του Χαϊρεντίν πασά, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1362-1389), τις οποίες ορισμένοι μελετητές εντοπίζουν στις περιοχές βόρεια του Ολύμπου. Ο Εβρενός έφυγε αμέσως μετά την κατάληψη της Λάρισας (1386-87) με κατεύθυνση τον Μοριά.⁸⁴ Οι επιχειρήσεις της δεύτερης φάσης ξεκίνησαν το 1392-93, πάλι από τον Εβρενός μπέη, όταν ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1492) έλειπε σε εκστρατεία στην Ανατολή. Ο Εβρενός συνέχισε τις επιχειρήσεις και μετά το 1392-93, ενώ η Λάρισα είχε παραδοθεί για δεύτερη φορά στον ίδιο. Στις επιχειρήσεις που κατέληξαν με τη δεύτερη κατάληψη της Λάρισας συμμετείχε και ο δερβίσης Χασάν Μπαμπά, ο οποίος πραγματοποίησε και τους πρώτους εποικισμούς με μουσουλμανικούς πληθυσμούς στη βόρεια Θεσσαλία.⁸⁵ Το τέμενός του, μεγάλο κέντρο λατρείας των μουσουλμάνων, σώζεται μέχρι σήμερα στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών. Μετά τη λήξη αυτών των επιχειρήσεων, ο Βαγιαζήτ Α΄ παραχώρησε μεγάλο τμήμα της Θεσσαλίας στον Εβρενός μπέη, με τη μορφή κληρονομικών φέουδων (*τιμαρίων*), αναγνωρίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τη μεγάλη προσφορά του στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο οθωμανικό κράτος.⁸⁶ Σημαντικό γεγονός αυτής της περιόδου, υπήρξε και η κατάληψη των Τρικάλων, πιθανότατα το 1395-96, επί της βασιλείας του Σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄. Μετά την κατάκτηση αποτέλεσαν έδρα του ομώνυμο σαντζακιού έως το 1770.⁸⁷ Οι αιτίες που οδήγησαν στην κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς ήταν οι εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ των μελών της υστεροβυζαντινής θεσσαλικής φεουδαρχίας, σε συνδυασμό με το γενικότερο κλίμα αναρχίας που επικρατούσε στην περιοχή και τις συνεχείς επιδρομές και λεηλασίες από Σέρβους και Αλβανούς, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί ομαδικά σε περιοχές της κεντρικής Ελλάδας, από τα μέσα περίπου του 14ου αι., δημιουργώντας έτσι τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την οθωμανική εξάπλωση.⁸⁸

---

⁸⁴ Βλ. Αλέξης Σαββίδης, «Τα προβλήματα για την οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», περ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 28ος (Λάρισα 1995), σελ. 38.

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 38-39.

⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 39.

⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 40 και Σοφία Λαϊού, «Τα Τρίκαλα στα τέλη του 17^{ου} αιώνα με βάση δυο κατάστιχα κεφαλικού φόρου», *Μνήμων* 28 (2006-2007), σελ. 10.

⁸⁸ Λαζάρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην τουρκοκρατία*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 13.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτουμε, η κατάκτηση της Θεσσαλίας υπήρξε αναίμακτη και συνοδεύτηκε από την εγκατάσταση μουσουλμάνων εποίκων, από την παραχώρηση τιμαρίων και από προνομιακές παραχωρήσεις στους ντόπιους άρχοντες και, πιθανόν, και στους Οθωμανούς αξιωματούχους, ως ανταμοιβή για τη συμβολή τους στην κατάκτηση της περιοχής.⁸⁹ Αξιοσημείωτη είναι η εγκατάσταση μουσουλμάνων εποίκων από τη Μικρά Ασία, ιδίως στις πεδιάδες μεταξύ Λάρισας και Ολύμπου. Στην πλειοψηφία τους αυτοί οι έποικοι προέρχονταν από το Ικόνιο· γι' αυτό ονομάζονταν Κονιάροι. Τότε δημιουργήθηκαν τα γνωστά *Κονιαροχώρια* (12 στον αριθμό), στον βόρειο θεσσαλικό κάμπο.⁹⁰

Η Θεσσαλία δεν ανήκε στις περιοχές που είχαν πολιτική ή διοικητική σημασία για τους Οθωμανούς. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίοδος των μέσων του 17^{ου} αι., κατά τη διάρκεια του έκτου τουρκο-βενετικού πολέμου (1645-1669), όταν ο σουλτάνος μετέφερε την έδρα του στη Λάρισα.⁹¹ Παρά το γεγονός ότι επρόκειτο για μια απλή επαρχία εντούτοις ήταν αρκετά προσοδοφόρα για τα οικονομικά της αυτοκρατορίας.

Οι φτωχοί χριστιανοί αγρότες καλλιεργούσαν στα κτήματα οθωμανικών συμφερόντων δημητριακά, κυρίως σιτάρι. Η ύπαιθρος ήταν, σε γενικές γραμμές, αραιοκατοικημένη, με μεγάλες πόλεις τη Λάρισα κυρίως και τα Τρίκαλα. Οι Οθωμανοί υπερτερούσαν αριθμητικά στη Λάρισα, ενώ στην ύπαιθρο επικρατούσαν οι χριστιανικού πληθυσμοί. Το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια των Εβραίων, που είχαν μια αρκετά μεγάλη κοινότητα στη Λάρισα και μικρότερες στα Τρίκαλα και στον Βόλο.⁹²

III. Η επέκταση του πασαλικιού του Αλή πασά στη Θεσσαλία και η διοίκηση της Θεσσαλίας από τον γιο του, Βελή πασά

Αν η επιθετική άμυνα ήταν η πρώτη προτεραιότητα του Αλή πασά, η εδαφική επέκταση αποτελούσε τον δεύτερο πυλώνα του συστήματος διακυβέρνησής του, εν όψει του ηγεμονικού μορφώματος που είχε οραματιστεί. Ως καλός γνώστης του συστήματος διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντιλαμβανόταν, ότι έπρεπε να διαθέτει περισσότερα εδάφη από όσα τυπικά διοικούσε. Η εδαφική επέκταση, του εξασφάλιζε ελεγχόμενα και φιλικά εδάφη που λειτουργούσαν ως μία

---

⁸⁹ Α. Σαββίδης, «Τα προβλήματα», *ό. π.*, σελ. 43.

⁹⁰ Στο ίδιο, σελ. 44.

⁹¹ Κων/νος Α. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η θεσσαλική ιστορία*, Λάρισα, 2009, τ. Δ', σελ. 51.

⁹² Στο ίδιο, σελ. 54.

προστασία του βασικού εδαφικού πυρήνα του, που ήταν το αρχικό πασαλίκι των Ιωαννίνων. Η παγίωσή του, ως μοναδικού κυρίου σε ολόκληρη σχεδόν την ηπειρωτική Ελλάδα, τη νότια Αλβανία και σε ένα μεγάλο μέρος της Μακεδονίας, οφείλεται ασφαλώς πέρα από τις στρατιωτικές επιτυχίες, στην οικονομική του **ισχύ**, λόγω της μεγάλης γαιοκτησίας που είχε. Άλλωστε, για την εποχή που εξετάζουμε η έγγεια ιδιοκτησία αποτελούσε παράγοντα πλούτου και δύναμης και ο Αλή ήταν ο ισχυρότερος κτηματίας στην επικράτειά του.⁹³

Ενώ σε άλλες περιοχές ο Αλή πασάς επέβαλε την εξουσία του με πολεμικές επιχειρήσεις, η επέκταση του πασαλικιού του στη Θεσσαλία επιτεύχθηκε μέσω της σταδιακής οικονομικής διεύθυνσης. Άλλωστε, στη Θεσσαλία δεν θα μπορούσε να διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις που θα του εξασφάλιζαν την κυριαρχία σ' αυτή την περιοχή. Η εξαγορά *μουτακάδων*, *μαλικιανέδων* τσιφλικιών κατέστησαν τον Αλή κυρίαρχο στην περιοχή αυτή. Βέβαια, η επιβολή του πρέπει να ειδωθεί σε συνδυασμό με τις λειτουργίες του ως επόπτη των δερβενίων και του υβριδικού θεσμού των αρματολών, τον οποίο ο ίδιος αναδιάρθρωσε και έθεσε στην υπηρεσία των προσωπικών του σχεδίων.⁹⁴

Ήδη από το 1798 ο Αλή, μέσω των αντιπροσώπων του στην Πύλη, απέκτησε σε χαμηλή τιμή μεγάλες εκτάσεις γης της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, γεγονός που αύξησε σημαντικά την κτηματική του περιουσία. Φρόντιζε δε να προσδίδει πάντα σε αυτά τη μορφή αγοροπωλησίας, τηρώντας αυστηρά τους οθωμανικούς νόμους. Ο καδής ή ο σπαχής, ανάλογα με τον χαρακτήρα της ιδιοκτησίας, παρουσιάζονταν ως πρώην ιδιοκτήτες και η αγοροπωλησία επικυρωνόταν από μάρτυρες, με αποτέλεσμα να υποσκάπτεται η οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών των κτημάτων.⁹⁵ Πολλοί μπέηδες και σπαχήδες εξοντώνονταν ή εξορίζονταν. Πλούσιοι μουσουλμάνοι εγκατέλειπαν ή πωλούσαν σε εξευτελιστική τιμή τα υπάρχοντά τους στον Αλή ή τους γιούς του. Έτσι, σταδιακά, όλος σχεδόν ο θεσσαλικός κάμπος αποτελούταν από τσιφλίκια μπέηδων που έγιναν ιδιοκτησίες του Αλή σε πολύ χαμηλή τιμή.⁹⁶ Ο Άγγλος περιηγητής Thomas Hughes είχε υπολογίσει ότι του ανήκε το 1/3 της καλλιεργήσιμης γης. Την τεράστια αυτή περιουσία του την δημιούργησε κυρίως με την ιδιοποίηση γαιών *μυρί* (κρατικών γαιών) και άλλων

⁹³ Αρχείο, τ. Δ', Εισαγωγή, ό. π., σελ. 22.

⁹⁴ Βλ. Αρχείο, τ. Δ', Εισαγωγή, σελ. 30-31.

⁹⁵ Β. Πυρσινελλα, «Τα αρπαγέντα υπό τον Αλή πασά κτήματα των Βρεττών», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, (Ιωάννινα, 1938), τόμος 13^{ος}, σελ. 128.

⁹⁶ Ν. Πατσέλης, *Η οικονομική πολιτική και ο πλούτος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, Αθήνα, 1936, σελ. 15, 29.

μεγάλων ή μικρών γαιοκτημόνων, συμπεριλαμβανομένων και των βοσκότοπων. Τα τσιφλίκια του Αλή ενοικιάζονταν, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, με την καταβολή ετήσιου ενοικίου για το σύνολο της παραχώρησης. Αναφορές σε ενοικιάσεις τσιφλικιών του υπάρχουν πολλές στο *Αρχείο*· ωστόσο δεν συναντάμε κανένα έγγραφο που να αναφέρεται σε πράξη πώλησης.

Πέρα από τη μέθοδο των παράνομων ιδιοποιήσεων γαιών, μέσω των οποίων επέβαλλε την κυριαρχία του επί των κοινοτήτων, ο Αλή πασάς εκμεταλλευόταν οικονομικά τις περιοχές και μέσω της εκμίσθωσης των προσόδων και των φόρων. Επιτίθετο εναντίον ανεξάρτητων κοινοτήτων με το πρόσχημα ότι ήταν «απειθείς» στην εξουσία του σουλτάνου. Όταν δεν μπορούσε να εφεύρει κάποιο πρόσχημα, επιβουλεύονταν τις αγροτικές κοινότητες, οι οποίες χρεώνονταν για να πληρώσουν τους αβάσταχτους φόρους.⁹⁷ Πολλές είναι οι περιπτώσεις που μέσω της απάτης ανάγκαζε τους χωρικούς να πουλήσουν τη γη τους σε πολύ χαμηλή τιμή.

Η εξαπάτηση των χωρικών γινόταν μέσω ενός ισχυρού μηχανισμού εκφοβισμού που είχε δημιουργήσει ο Αλή. Μέσω αυτής της μεθόδου κατάφερε να αναγκάζει τους χωρικούς σε «εθελούσια» παραχώρηση των περιουσιών τους. Όσοι αρνούνταν να παραδώσουν τα κτήματά τους, κατέληγαν στην φυλακή αφού ήταν εύκολο να βρεθεί μια ψευδής κατηγορία εναντίον τους. «*Ό,τι δεν κατάφερε η οθωμανική αριστοκρατία της Ηπείρου να κάνει στα Γιάννενα και σε άλλες περιοχές επί έναν αιώνα το κατάφερε ο Αλή πασάς εντός ολίγων ετών, ξεπερνώντας όλους στην τέχνη της αρπαγής των γαιών*», παρατηρεί ο Λαμπρίδης.⁹⁸ Επιπλέον, αύξανε την ακίνητη περιουσία του με την ιδιοποίηση πλούσιων κληρονομιών. Γι' αυτό, όπως γράφει ο Γάλλος επίτροπος των Επτανήσων J.Bessieres, συνέτασσε γενεαλογικά δέντρα, σύμφωνα με τα οποία ήταν ο πλησιέστερος συγγενής των άκληρων πλούσιων αποθανόντων. Κανένας από τους πραγματικούς συγγενείς από φόβο δεν είχε το θάρρος να αμφισβητήσει την «τιμή» μιας τέτοια συγγένειας.⁹⁹ Συν τοις άλλοις, ο πλούτος του Αλή αυξανόταν και μέσω δημεύσεων των περιουσιών των πολιτικών του αντιπάλων, όπως του Μουσταφά πασά του Δελβινίου.¹⁰⁰ Χάρη σ' αυτές τις δραστηριότητές του, ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης γης στα Βαλκάνια, κατέχοντας περίπου 1.000 τσιφλίκια.¹⁰¹

⁹⁷ Γρ. Άρς, *Αλβανία και Ήπειρος*, ό. π., σελ. 275.

⁹⁸ Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Ιστορικά Μελετήματα*, εν Αθήναις, 1904, τχ. 7, σελ.50.

⁹⁹ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 384, σελ. 731, Έλασσόνα 2 Απριλίου 1808.

¹⁰⁰ Γρ. Άρς, *Αλβανία και Ήπειρος*, ό. π., σελ. 278.

¹⁰¹ Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό. π., σελ. 220-221.

Στο *Αρχείο* του υπάρχουν αρκετά έγγραφα που αναφέρονται σε αγορές μεγάλων τσιφλικιών από τον Αλή σε περιοχές της Θεσσαλίας και στην ενοικίαση των ήδη υπάρχοντων. Ο Αλή νοίκιαζε τσιφλίκια με το σύστημα του *μακτού*, της ενοικίασης δηλαδή με ένα σταθερό κατ' αποκοπή ποσό¹⁰² ενώ, όπως αναφέρθηκε, δεν υπάρχει καμία αναφορά στο Αρχείο σε πράξη πώλησης των τσιφλικιών. Στηριζόμενοι στα έγγραφα του *Αρχείου* αλλά και στην υφιστάμενη βιβλιογραφία, συμπεραίνουμε πως η κατοχή μεγάλων εκτάσεων γης αποτελούσε έναν αυτοσκοπό του Αλή πασά. Η απόκτηση και διατήρηση έγγειας ιδιοκτησίας από τον Αλή και τους γιούς του, του επέτρεπε να διατηρεί τον έλεγχο σε μια μεγάλη περιοχή και έτσι να συγκεντρώνει πλούτο από την εκμετάλλευσή της.¹⁰³

Ο Αλή επεξέτεινε το πασαλίκι του στη Θεσσαλία μεθοδικά, εκμεταλλεζόμενος στο έπακρο τις εκάστοτε περιστάσεις και τα αξιώματα (του επόπτη των δερβενίων και του πασά) που κατείχε. Το αξίωμα του επόπτη των δερβενίων, σημαντικό και πολύπλοκο για τους πασάδες, του άνοιγε, ουσιαστικά, τον δρόμο προς την Θεσσαλία. Μελετώντας το *Αρχείο* παρατηρούμε πως έως τον διορισμό του στο αξίωμα του επόπτη των δερβενίων, δεν υπάρχουν αναφορές για την περιοχή της Θεσσαλίας σ' αυτό. Η σημαντικότητα αυτής της θέσης φαίνεται στο *Αρχείο*¹⁰⁴ όταν ο Ρούμελη βαλέσης το 1794, δηλαδή επτά χρόνια μετά τον επίσημο διορισμό του Αλή σε αυτή τη θέση, διαμαρτύρεται στην Υψηλή Πύλη διεκδικώντας αυτό το αξίωμα. Υποστηρίζει πως ο ίδιος ήταν σε θέση να καταβάλλει μεγαλύτερα ποσά από τον Αλή. Από ένα έγγραφο, υπ' αριθμό 29, του *Αρχείου* προκύπτει πως το αίτημα του Ρούμελη βαλέση είχε απορριφθεί από τον Μεγάλο Βεζίρη, ο οποίος διατηρούσε καλές σχέσεις με τον Αλή πασά.

Μετά τον διορισμό του σ' αυτή τη θέση, αρκετά έγγραφα πιστοποιούν τη συστηματική αλληλογραφία του με τους προεστούς της Θεσσαλίας. Από τη μελέτη των εγγράφων του *Αρχείου* που αφορούν στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας γίνεται αντιληπτό πως η σταθεροποίησή του Αλή πασά σε μια περιοχή εξαρτιόταν, κατά ένα μεγάλο βαθμό, από την εύνοια των προεστών. Φρόντιζε λοιπόν, να τοποθετεί αξιωματούχους της αρεσκείας των προεστών ώστε να μην προκαλούνται παράπονα και εντάσεις μεταξύ τους. Παράλληλα, οι προεστοί απολαμβάνουν τις ευεργεσίες του αξιωματούχου, που με τις αποφάσεις του συνηγορεί υπέρ του¹⁰⁵ Στις

---

¹⁰² *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 111 σελ. 200, Λάρισα, 13 Νοεμβρίου 1801.

¹⁰³ Βλ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί, ό. π.*, σελ. 8.

¹⁰⁴ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 29, σελ. 46, Κωνσταντινούπολη, 28 Απριλίου 1797.

¹⁰⁵ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 61 σελ. 105, Τρίκαλα, 28 Απριλίου 1800.

28 Απριλίου του 1800, ο Αλή πασάς λαμβάνει ένα *αρτζουχάλι* από τους προεστούς των χωριών Τσαρίτσανης και του Λιβαδίου (χωριά του καζά Λάρισας), οι οποίοι δηλώνουν ευχαριστημένοι από τις υπηρεσίες του *μουλούκμπαση*. Σημειώνεται δε, από τους προεστούς πως είχε αποκατασταθεί η ασφάλεια στην περιοχή τους και πως δεν παρουσιάζονταν πλέον κρούσματα ληστείας.¹⁰⁶

Μέλη της οικογένειας του Αλή πασά κατείχαν θέσεις στην διοίκηση της Θεσσαλίας. Το 1804 συναντάμε τα ανίψια του, Εμάζ και Αντέπ, παιδιά της αδελφής του Χαϊνίτσας, στα Τρίκαλα να υπηρετούν στη διοίκηση του πασαλικιού του.¹⁰⁷ Συγκεκριμένα, ο διορισμός του μικρότερου εκ των αδελφών, του Ελμάζ, έγινε πολύ νωρίτερα από τον Απρίλιο του 1804,¹⁰⁸ έπειτα από απαίτηση της Ρωσίας, προς την Υψηλή Πύλη να απομακρυνθεί ο Αλή πασάς από την Θεσσαλία. Η Υψηλή Πύλη για να αποφύγει ενδεχόμενη αντίδραση του Αλή και ως αντιστάθμισμα, τοποθέτησε μέλος της οικογένειάς του σε αυτό το αξίωμα.¹⁰⁹ Τη θέση αυτή ο Ελμάζ την κατείχε έως τον αιφνίδιο θάνατό του, το 1805. Κατά το ίδιο έγγραφο, ο Αντέπ μπέης βρισκόταν στα Τρίκαλα σε μια υπηρεσία, χωρίς ακριβή ένδειξη του αξιώματος, ενώ η παρουσία του εκεί υφίσταται και μετά την άφιξη του Βελή πασά στα Τρίκαλα.

Κατά τον Σπ. Αραβαντινό,¹¹⁰ ο Βελής έφτασε στα Τρίκαλα το 1805, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται η ακριβής ημερομηνία της άφιξής του. Ωστόσο, στο σημείο αυτό πολύ διαφωτιστικό είναι ένα έγγραφο,¹¹¹ σύμφωνα με το οποίο ο Βελής βρισκόταν στα Τρίκαλα τον Μάιο του 1805, από όπου γράφει στον πατέρα του ενημερώνοντάς τον για κάποιες οικονομικές του συναλλαγές. Στο εν λόγω έγγραφο δεν φαίνεται υπό ποια ιδιότητα είχε μεταβεί ο Βελής στα Τρίκαλα. Επίσης, δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία ανάληψης των καθηκόντων του ως πασά του σαντζακίου Τρικάλων. Σίγουρα όμως αντικατέστησε τον Αντέπ, ο οποίος παρέμεινε προσωρινά στα Τρίκαλα, στη θέση του αποθανόντος αδελφού του, περίπου στα τέλη Μαΐου 1805.¹¹² Ο Βελής παρέμεινε στο σαντζάκι των Τρικάλων, πιθανότατα έως το 1807, αφού κατά το έγγραφο¹¹³ ο Βελής βρισκόταν τον Αύγουστο του 1807

¹⁰⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 62, σελ. 106, Ελασσόνα, 28 Απριλίου 1800.

¹⁰⁷ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 214 σελ. 407, Τρίκαλα, 18 Απριλίου 1804.

¹⁰⁸ Ο Ελμάζ πασάς πέθανε το 1805, κατά τις φήμες της εποχής από μολυσμένο γούνινο επενδυτή που του έστειλε ο Αλή πασάς ως δώρο.

¹⁰⁹ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ό. π., σελ. 299.

¹¹⁰ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό. π., σελ. 179.

¹¹¹ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 262, σελ. 481, Τρίκαλα, 22 Μαΐου 1805.

¹¹² *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 265, σελ. 486, Ιωάννινα, 23 Μαΐου 1805.

¹¹³ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 332, σελ. 606, Κέρκυρα, 28 Αυγούστου 1807.

στην Πελοπόννησο, αναλαμβάνοντας της διακυβέρνηση αυτού του πασαλικιού έως το 1812.¹¹⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρουσία του Βελή πασά στην Πελοπόννησο δημιούργησε πολλά προβλήματα στους κατοίκους. Έχοντας ως σύμβουλό του τον Ισμαήλ Πασόμπεη, διοικούσε με σκληρότητα και αυταρχισμό. Οι ασυδοσίες, οι πράξεις ανομίας κατά των κοινοτήτων προκαλούσαν την αντίδραση των κατοίκων ενώ οι άρχοντες της Πελοποννήσου θησαύριζαν εις βάρος των υπηκόων υπό την ανοχή Βελή, που και ο ίδιος γινόταν έρμαιο των συμβουλών του Πασόμπεη. Ως εκ τούτου, οι επαρχίες της Πελοποννήσου παραπονιόταν συνεχώς προς τον Αλή για την διοίκηση του γιού του. Οι καταχρήσεις και τα παράπονα των πελοποννήσιων προκάλεσαν την έκδοση φερμανιού τον Αύγουστο του 1812, το οποίο και όριζε την μετάθεση του Βελή πασά στην Θεσσαλία.¹¹⁵

Την περίοδο της απουσίας του Βελή από την Θεσσαλία, η περιοχή αποτελούσε ένα προσάρτημα του πασαλικιού της Ηπείρου, χωρίς να έχει δικόν της πασά· διοικούνταν δε από τον πρωτότοκο γιο του Αλή πασά, Μουχτάρ που είχε το αξίωμα του τοποτηρητή της Θεσσαλίας και του διοικητή της Ναυπάκτου. Έδρα της Θεσσαλίας τον Σεπτέμβριο του 1812¹¹⁶ ήταν η Λάρισα, όπου και εγκαταστάθηκε ο Βελής. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του από την Θεσσαλία η ανικανότητα διοίκησης του αδελφού του Μουχτάρ, οδήγησε την περιοχή αυτή σε παρακμή. Οι ληστρικές επιδρομές οργιάζαν, μαζί με τις επιθέσεις των γενιτσάρων. Ομάδες αρματολών και κλεφτών καταπίεζαν το λαό καθιστώντας έτσι ανυπόφορη την καθημερινότητά τους. Ερχόμενος, για δεύτερη φορά, στην Θεσσαλία ο Βελής κατόρθωσε να αποκαταστήσει την τάξη ενώ παράλληλα, κέρδισε την εύνοια των χριστιανών και για έναν ακόμη λόγο: κατά την εγκατάστασή του στην Λάρισα, επέτρεψε στον Μητροπολίτη Λαρίσης να επανέλθει στην πόλη από τον Τύρναβο, όπου βρισκόταν καταδιωκόμενος μαζί με το ποίμνιό του. Το γεγονός αυτό είχε ο συνέπεια ο χριστιανικός πληθυσμός της Θεσσαλίας να ταχθεί υπέρ του Βελή, κατά την επανεγκατάστασή του στο πασαλίκι.

---

¹¹⁴ Βλ. για τον Βελή ως διοικητή του πασαλικιού του Μοριά Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 1996, σελ. 106-119 και Γεώργιος Β. Νικολάου, *Η προσωπικότητα του Βελή πασά και η διοίκηση του Μοριά την περίοδο 1807-1809 μέσα από ανέκδοτες επιστολές του», Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Πύργος-Γαστούνη-Αμαλιάδα 11 - 17 Σεπτ. 2005)*, τ. Γ', Αθήνα 2007, σελ. 369-392.

¹¹⁵ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σελ. 221.

¹¹⁶ Ο Σπ. Αραβαντινός τοποθετεί την άφιξη του Βελή στη Θεσσαλία τον μήνα Αύγουστο· βλ. *Ιστορία*, ό. π., σελ. 222.

Κατά το διάστημα της μετάβασης του Βελή πασά από την Πελοπόννησο στη Θεσσαλία, το 1812, υπάρχει στο *Αρχείο* μόνο ένα έγγραφο που αναφέρεται στην πορεία του. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1812 ο Βελής πληροφορεί τον πατέρα του με ένα *αρτζουχάλι*¹¹⁷ ότι θα σταθμεύσει στο Ζητούνι για να διευθετήσει ζητήματα που αφορούσαν στα τσιφλίκια του. Στο έγγραφο είναι ενδιαφέρουσα η πληροφορία ότι ο ένας γιος του Βελή, ο Μουχάμετ, συνοδεύει τον πατέρα του, αντικαθιστώντας τον επικεφαλής του στρατεύματος κατά την πορεία του στην Θεσσαλία.

Οι σχέσεις του Βελή πασά με τον πατέρα του την περίοδο αυτή ήταν ιδιαίτερα οξυμένες, λόγω της συνεργασίας του Βελή με τον Ισμαήλ Πασόμπεη στη διοίκηση της Πελοποννήσου. Ο Αλή θεωρούσε τον Πασόμπεη κακό σύμβουλο του γιου του και υπαίτιο της καταπιεστικής συμπεριφοράς του προς τους κατοίκους της Πελοποννήσου.¹¹⁸ Παρά την συμφιλίωση μεταξύ τους, που επήλθε μετά την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Πασόμπεη από τους ανθρώπους του Αλή το 1813 στην Λάρισα,¹¹⁹ οι σχέσεις μεταξύ πατέρα και γιου δεν είχαν αποκατασταθεί πλήρως. Ίσως, σε αυτόν τον λόγο να οφείλεται η έλλειψη εγγράφων στο *Αρχείο* κατά το χρονικό διάστημα 1811-1813.

---

¹¹⁷ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 615, σελ. 281, Ζητούνι, 4 Σεπτεμβρίου 1812.

¹¹⁸ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σελ. 225.

¹¹⁹ Αχμέτ Μουτίφ, *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1980, σελ. 112.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ Η ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

I. Ο Βελής πασάς οι τοπικές οθωμανικές Αρχές και τα κυριότερα προβλήματα των κατοίκων

Κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα η Θεσσαλία διοικητικά περιλάμβανε το λεγόμενο πασαλίκι της Λάρισας. Το τελευταίο εκείνο διάστημα, ανήκε επίσης, στο *εγιαλέτι* της Ρούμελης και μια άλλη ονομασία της εν λόγω διοικητικής ενότητας αποτελούσε το *σαντζάκι* των Τρικάλων, παρόλο που μετά το 1771 η πρωτεύουσά του είχε μεταφερθεί στη Λάρισα. Στο πασαλίκι της Θεσσαλίας, κατά το διάστημα που μας απασχολεί υπάρχουν 12 επαρχίες ή *λίβες* ή *καζάδες*. Από αυτές στην περιφέρεια της βορειανατολικής Θεσσαλίας ανήκαν εκείνες της Λάρισας και Αγιάς και της Ελασσόνας.¹²⁰

Ο Βελής πασάς διετέλεσε διοικητής της Θεσσαλίας στη διάρκεια δύο περιόδων: πρώτον, μεταξύ 1804 και 1807 και δεύτερον μεταξύ 1812 και 1819, μετά και από διορισμό του από την Υψηλή Πύλη. Βέβαια, αυτός ο διορισμός δεν είναι άσχετος με τις ενέργειες και τις ίντριγκες του Αλή πασά για επέκταση της εξουσίας του στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, μέσω της ανάθεσης από την Πύλη της διακυβέρνησης πασαλικιών στους δύο μεγαλύτερους γιους του, τον Μουχτάρ και τον Βελή. Γι' αυτόν τον λόγο, η κεντρική οθωμανική εξουσία δεν έπαυε να βλέπει με ολοένα μεγαλύτερη καχυποψία τις διάφορες κινήσεις και φιλοδοξίες του πατέρα του, του

---

¹²⁰ Κων. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η θεσσαλική ιστορία, Δ΄ τόμος, από την οριστική οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή Τουρκοκρατία ως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, Λάρισα, 2009, σελ. 120.

Αλή πασά των Ιωαννίνων στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο για σταδιακή αύξηση της εδαφικής του επιρροής.¹²¹

Από τα έγγραφα του *Αρχείου*¹²² αντλούμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με την τοποθέτηση του Βελή στο πασαλίκι της Θεσσαλίας. Στις 22 Μαΐου 1805¹²³ ο Βελής ενημερώνει τον πατέρα του, από τα Τρίκαλα όπου βρίσκεται, ότι έδωσε έναν *τεσκερέ* (έγγραφο διαταγή) σε *μουλτεζίμηδες* που διατελούσαν ως βοηθοί του σε στρατιωτικές υπηρεσίες. Οι εκδότες του Αρχείου υποθέτουν ότι η απόλυσή τους έγινε επειδή ο Βελής τους θεωρούσε ανίκανους στην εκπλήρωση των καθηκόντων τους. Στο έγγραφο αυτό βλέπουμε πως ο Βελής είχε εξουσία επί των υπαλλήλων του· επομένως, βρισκόταν στα Τρίκαλα έχοντας κάποιο ανώτερο αξίωμα. Η αξία αυτού του εγγράφου, όπως και του επομένου, έγκειται στην εξακρίβωση της ανάληψης από των Βελή των νέων του καθηκόντων. Έως τώρα γνωρίζαμε από τη σχετική βιβλιογραφία πως η τοποθέτηση του Βελή στο πασαλίκι των Τρικάλων έγινε μετά τον ύποπτο θάνατο του εξαδέλφου του, Ελμάζ, το 1805, αλλά χωρίς ακριβή ένδειξη εντός του έτους.¹²⁴ Ωστόσο, σύμφωνα με τους εκδότες του Αρχείου, ακόμα δεν γνωρίζουμε υπό ποια ιδιότητα ο Βελής βρισκόταν τότε στα Τρίκαλα. Επίσης, δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία ανάληψης των καθηκόντων του σ' αυτό το πασαλίκι.

Μια επιστολή του γιατρού Κωνσταντίνου Ζαχαρόπουλου από τη Λάρισα προς τον μητροπολίτη Λάρισας, Ραφαήλ, που βρισκόταν στον Τύρναβο, στις 24 Μαρτίου 1805, κάνει λόγο για την επικείμενη άφιξη του Αλή πασά στα Τρίκαλα.¹²⁵ Επίσης, με ένα έγγραφο του *Αρχείου* υπ' αριθμόν 214¹²⁶, μαρτυρείται ότι στις 18 Απριλίου 1804 πασάς στα Τρίκαλα είναι ο Ελμάζ πασάς, ανεψιός του Αλή πασά από τη Χαϊνίτσα. Συνδυάζοντας, λοιπόν, τα γεγονότα αυτά, μπορούμε να θεωρήσουμε πως ο Βελή πασάς αφίχθη στα Τρίκαλα στα τέλη Μαρτίου ή στις αρχές Απριλίου 1805.

Η δεύτερη θητεία του Βελή στη Θεσσαλία, όπως είπαμε παραπάνω, καλύπτει το διάστημα 1812-1819. Από το χρονικό διάστημα της μετάβασης του Βελή πασά από

---

¹²¹ Λαζαρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, 1393-1881: ιστορική και εθνολογική προσέγγιση*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 284.

¹²² *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 262, σελ. 481, Τρίκαλα, 22 Μαΐου 1805 και αριθ. εγγρ. 263, σελ. 484, Τρίκαλα, 22 Μαΐου 1805.

¹²³ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 262, σελ. 481, Τρίκαλα, 22 Μαΐου 1805.

¹²⁴ Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, σελ. 179.

¹²⁵ Ιωάννης Οικονόμου, *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων ανωτάτων κληρικών, τούρκων διοικητών, εμπόρων και ασναφείων (1759-1824)*, εκδ. Γιάνης Αντωνιάδης, Αθήνα, 1964, σελ. 126.

¹²⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 214, σελ. 407, Τρίκαλα, 18 Απριλίου 1804.

την Πελοπόννησο στη Θεσσαλία έχει σωθεί στο *Αρχείο* μόνο ένα έγγραφο.¹²⁷ Στις 4 Σεπτεμβρίου 1812 από το Ζητούνι –σταθμό κατά την πορεία του προς τη Θεσσαλία– ο Βελής αναφέρει πως το «σκήκωμά του» απασχόλησε πολύ την Πύλη. Ο Σπ. Αραβαντινός τοποθετεί τη μετάβαση του Βελή στα Τρίκαλα τον Αύγουστο του ίδιου έτους (1812),¹²⁸ ενώ ο Κανέλλος Δεληγιάννης αναφέρει ότι «κατά τις 6 Αυγούστου έφθασε και ή μετάθεσις του εις τά Τρίκαλα Θεσσαλίας».¹²⁹

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) έληξε η εκστρατεία των Οθωμανών εναντίον των Ρώσων, οπότε ο Βελής επέστρεψε στην έδρα του στην Τρίπολη. Οι αντιδράσεις όμως των Πελοποννήσιων ήταν πολύ έντονες, σε σημείο που προειδοποίησαν την Υψηλή Πύλη πως η επικείμενη επανεγκατάσταση του Βελή θα σήμαινε την απομάκρυνσή τους από την Πελοπόννησο. Τα παράπονα αυτών των υπηκόων του σουλτάνου δεν ήταν αβάσιμα. Πρόκριτοι της Πελοποννήσου, οι περισσότεροι Έλληνες αλλά και μουσουλμάνοι διαμαρτύρονταν στην Πύλη για τις πιέσεις, τις ραδιουργίες και τις δημεύσεις των περιουσιών τους.¹³⁰ Η Υψηλή Πύλη, που σε καμία περίπτωση δεν επεδίωκε τη μαζική μετακίνηση του πληθυσμού μιας περιοχής, αφού αυτό θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στις φορολογικές προσόδους, έπαυσε τον Βελή από πασά της Πελοποννήσου. Κατά την επιστροφή του λοιπόν, στην Τρίπολη ο Βελή πασάς διερχόμενος από τη Λάρισα, διετάχθη από την Υψηλή Πύλη να παραμείνει εκεί μέχρι νεωτέρας διαταγής.¹³¹

Η μετάθεση του Βελή από την Πελοπόννησο στη Θεσσαλία φαίνεται πως δεν έγινε μόνο εξαιτίας των παραπόνων των υπηκόων του Μοριά. Επήλθε και με την παρέμβαση του ίδιου του Αλή πασά, ο οποίος στα πρόσωπα των δύο μεγαλύτερων γιων, Βελή και Μουχτάρ, έβλεπε μια ενδεχόμενη απειλή της θέσης του στον διοικητικό μηχανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι εικασίες συνωμοσίας εναντίον του, τον οδηγούν σε ενέργειες για τη διάσπαση της συσπειρωμένης δύναμης των δυο του γιων.¹³² Το έγγραφο με τον αριθμό 571 του Αρχείου¹³³ του αποτελεί ένα μνημόνιο-σχέδιο στο οποίο ο Αλή πασάς εκθέτει τις προτάσεις του για τον τρόπο διανομής των αξιωμάτων και των ευθυνών των γιων του. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό έγγραφο που σχετίζεται με την μετακίνηση του Βελή στη

¹²⁷ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ.615, σελ. 281, Ζητούνι, 4 Σεπτεμβρίου 1812.

¹²⁸ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, σελ. 222.

¹²⁹ Βλ. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1^{ος}, Αθήνα, 1957, σελ. 59.

¹³⁰ Αχμέτ Μουφίτ, *Αλή πασάς*, ό. π., σελ. 106.

¹³¹ Στο ίδιο, σελ.106-107.

¹³² *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 571, σελ. 209, Ιωάννινα, 21 Μαΐου 1811.

¹³³ *Αρχείο*, στο ίδιο.

Θεσσαλία, με τις σχέσεις του Αλή με τους γιους του και με τον φόβο του Αλή για ενδυνάμωση της δύναμης των γιων του εναντίον του. Ακόμα και μετά την τοποθέτηση του Βελή στη Θεσσαλία, η παρουσία του συνεχίζει να προκαλεί φόβο στον πατέρα του. Το 1813 ο Αλή πασάς ζητά από την Υψηλή Πύλη να καθαιρέσει τον γιο του από το πασαλίκι των Τρικάλων και την επιστροφή του στα Γιάννενα ή την τοποθέτησή του από την Πύλη σε ένα πιο απομακρυσμένο πασαλίκι.¹³⁴

Ο Βελής πασάς φαίνεται πως γνώριζε καλά τη σημασία που είχε η θέση του στη Θεσσαλία. Φρόντιζε να απομακρύνει όσους θεωρούσε ως απειλή και επιδίωκε να σταθεροποιήσει την ισχύ του στο πασαλίκι που διοικούσε, εμποδίζοντας ακόμα και υψηλά ιστάμενα άτομα της εμπιστοσύνης του πατέρα του να αγοράσουν τσιφλίκια στη Θεσσαλία.¹³⁵ Όπως μας πληροφορεί ένα έγγραφο του Ε΄ τόμου του *Αρχείου*,¹³⁶ ο Βελής, που ήδη διατελούσε πασάς με έδρα τα Τρίκαλα, ενδιαφέρεται να αγοράσει ολόκληρο ή μέρος από το τσιφλίκι του *Καμπίλαγα*, το οποίο ήταν στη συγκυριότητα του βοεβόδα της Ελασσόνας και κάποιου προσώπου από την Κωνσταντινούπολη. Το τσιφλίκι αυτό τελικά περιήλθε στην κυριότητα του Αλή πασά στις 17 Ιουλίου 1817, σύμφωνα με ένα έγγραφο του *Αρχείου* ολόκληρο ή μισό, σε χρόνο που δεν γνωρίζουμε επακριβώς αλλά όχι κατά πλήρη κυριότητα.¹³⁷

Οι σχέσεις του Βελή πασά με τις τοπικές οθωμανικές Αρχές μπορούμε να πούμε πως κινήθηκαν μεταξύ αντιπαλότητας και συνεργασίας και, σίγουρα, καθορίστηκαν ανάλογα με το τι εξυπηρετούσε κάθε φορά τα συμφέροντά του. Φιλάργυρος, όπως και ο πατέρας του, πλούτιζε εις βάρος των υπηκόων του, αφού απώτερος σκοπός του ήταν η εξασφάλιση προσωπικού πλουτισμού. Ένα από το φωτεινά σημεία της διοίκησης του Βελή στη Θεσσαλία αποτελεί η απαλλαγή του τοπικού πληθυσμού, ιδίως των χριστιανών και δευτερευόντως των μουσουλμάνων, από τις αρπακτικές διαθέσεις και τις αυθαιρεσίες των γενίτσαρων.¹³⁸ Ο Βελής, μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του στη Λάρισα, φρόντισε να απαλλάξει τον πληθυσμό από τη δράση των ληστών και να αποκαταστήσει την τάξη. Πράγματι, επανέφερε την πειθαρχία και τη νομιμότητα στους μουσουλμάνους, οι οποίοι πίεζαν και αδικούσαν τους χριστιανούς. Ακόμα και ο μητροπολίτης Λάρισας, που από την έλλειψη ασφάλειας

---

¹³⁴ *Αρχείο*, τ. Β΄, αριθ. εγγρ. 668, σελ. 355, Αδριανούπολη, 22 Ιουνίου 1818.

¹³⁵ *Αρχείο*, τ. Β΄, αριθ. εγγρ. 771, σελ. 417, Κωνσταντινούπολη, 20 Φεβρουαρίου 1814.

¹³⁶ *Αρχείο*, τ. Ε΄, αριθ.εγγρ. 1513, σελ. 98, Τσαρίτσανη, 13 Μαΐου 1805.

¹³⁷ *Αρχείο*, τ. Β΄, αριθ. εγγρ. 990, σελ. 866, Κωνσταντινούπολη, 17 Ιουλίου 1817.

¹³⁸ Αχμέτ Μουτίφ, *Αλή πασάς*, ό. π., σελ. 285.

είχε φύγει από την πόλη και είχε εγκατασταθεί στον Τύρναβο, βλέποντας τα μέτρα που ανέλαβε ο Βελής πασάς επέστρεψε στην έδρα του.¹³⁹

Ο Άγγλος περιηγητής Bartholdy, ο οποίος επισκέφθηκε τη Θεσσαλία στα 1803-1804, μεταφέρει τα παράπονα των κατοίκων αυτής της περιοχής για τον τρόπο διαχείρισης της ληστείας από τον Αλή πασά. Οι ληστρικές επιθέσεις αφορούσαν στο σύνολο των περιοχών της βορειοανατολικής Θεσσαλίας. Ο ίδιος περιηγητής παρατηρεί πως ο *βεζύρης* σκόπιμα δείχνει ανέχεια στους ληστές που ρημάζουν τα χωριά. Ωστόσο, σημειώνει πως η κατάσταση ομαλοποιήθηκε σε κάποιο βαθμό όταν ο Βελής πασάς παντρεύτηκε την κόρη του Χαλίλ Αγά από την Κατερίνη. Παρά το γεγονός ότι απάλλαξε τον πληθυσμό από τους ληστές, εντούτοις δεν περιόρισε τις αρπακτικές του διαθέσεις εις βάρος των υπηκόων του.¹⁴⁰

Η απόκτηση προσωπικού πλούτου ως στοιχείου της προσωπικότητάς του, εκφράζεται με την κατασκευή μιας σειράς σαραγιών και παλατιών στην περιοχή ειδικότερα της βορειοανατολικής Θεσσαλίας κατά την περίοδο της παρουσίας του στην περιοχή. Ένα από αυτά είχε κτιστεί στο ορεινό χωριό Δέσιαννη (τον σημερινό Αετόλοφο) στις υπώρειες του όρους Όσσα. Μάλιστα, ο ίδιος ο Βελής πασάς προτιμούσε τις περισσότερες φορές να κατοικεί εκεί παρά στη Λάρισα, λόγω του καλύτερου κλίματος της συγκεκριμένης περιοχής. Αυτή η περιοχή στις αρχές του 19^{ου} αι. είχε παραχωρηθεί στον Βελή πασά ως προσωπικό του τσιφλίκι από τον πατέρα του. Το συγκεκριμένο σαραγί στο εν λόγω χωριό ήταν μια μικρογραφία του παλατιού του Αλή πασά στα Γιάννενα.¹⁴¹

Το έγγραφο με αριθμό 828¹⁴² αποτελεί έναν οικονομικό απολογισμό των ετών 1814-1815 για τα έξοδα των οικοδομικών εργασιών που χρειάστηκαν να γίνουν για την ανέγερση του σεραγιού του Βελή στη Δέσιαννη. Η οικονομική διαχείριση του έργου έγινε από τον προεστό της κοινότητας Δέσιαννης το 1816 και, όπως φαίνεται από το έγγραφο, δαπανήθηκαν σοβαρά ποσά. Επίσης, για την ολοκλήρωση του έργου χρειάστηκε να εργαστεί μεγάλος αριθμός μαστόρων.

Το 1816 κατασκευάζεται το παλάτι του Βελή στον Τύρναβο. Όπως βλέπουμε σε ένα έγγραφο του Αρχείου του¹⁴³ του ο ταμίας («καπουσμάλης» [καφιμάλης]) της κοινότητας ήταν Έλληνας και χειριζόταν την υπόθεση της αποπληρωμής των

¹³⁹ Αχμέτ Μουτίφ, *Αλή πασάς*, ό. π., σελ. 106.

¹⁴⁰ Jacob L. S. Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα, 1803-1804*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2007, σελ. 65.

¹⁴¹ W. Leake, *Researches in Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, σελ. 279.

¹⁴² *Αρχείο*, τ. Β', έγγραφο 828, σελ. 637, Τύρναβος, 1816.

¹⁴³ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 877, σελ. 698, Τύρναβος, 20 Ιουλίου 1816.

μαστόρων τουβλατζήδων. Από τη μελέτη των δύο παραπάνω εγγράφων (828 και 877) διαπιστώνουμε πως οι προεστοί των δύο αυτών κοινοτήτων (Δέσιανης και Τυρνάβου, αντίστοιχα) ήταν επιφορτισμένοι με τη διαχείριση της αποπληρωμής των υποχρεώσεων του Βελή πασά. Ακόμα, προκύπτει ότι ο Βελής δανειζόταν από τις κοινότητες χρηματικά ποσά για να εξυπηρετήσει τις υποχρεώσεις του, που τα επέστρεφε αργότερα.

Παρά το ότι ο Βελής ήταν πασάς της Θεσσαλίας, ε ήταν διαρκής ο έλεγχος από τον πατέρα του. Οι απαιτήσεις του τελευταίου για εξόφληση των οικονομικών υποχρεώσεων ήταν ιδιαίτερα έντονες. Μάλιστα, ο Αλή δεν ήταν διόλου ανεκτικός με τους οφειλέτες του και δεν είχε την πρόθεση να δείξει έλεος και κατανόηση, προκειμένου να εισπράξει τα ποσά που του αναλογούσαν. Η τιμωρία των χρεωμένων ήταν πολύ σκληρή και αυτό μαρτυρείται ενδεικτικά στο έγγραφο με αριθμό 938,¹⁴⁴ όπου ο Βελής παρεμβαίνει για να ξεκαθαρίσει πως οι υπόχρεοι των χωριών Περιβόλι και Αβδελλα είχαν τακτοποιήσει τις υποχρεώσεις τους, αφού μετέφεραν το σιτάρι, όπως είχε καθοριστεί. Η στάση του Βελή στην περίπτωση αυτή φανερώνει μια επιείκεια απέναντι στους υπηκόους του και πιο διαλλακτική συμπεριφορά, συγκριτικά πάντα με τον πατέρα του. Επίσης, στις 23 Σεπτεμβρίου 1817 ο Βελής με *μπουγιουρτί*¹⁴⁵ που στέλνει από τον Τύρναβο, διατάζει να ξεχρεωθεί ο Οικονόμου, από τον οποίο είχε δανειστεί χρήματα. Βέβαια, η αποπληρωμή των χρημάτων έγινε χωρίς τους τόκους σε μια εποχή υψηλής τοκοφορίας.

Με την παρουσία του Βελή πασά ως διοικητή της Θεσσαλίας αναδεικνύεται ένα νέο γαιοκτητικό καθεστώς στην περιοχή, το οποίο φυσικά αφορά και την ζώνη της βορειοανατολικής Θεσσαλίας. Αυτό το γαιοκτητικό καθεστώς στην ουσία ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τον τουρκικό και μουσουλμανικό πληθυσμό της εξεταζόμενης περιοχής, όπως και όλης της Θεσσαλίας. Το καθεστώς αυτό συνδυαζόταν με μια ιδιαίτερα επαχθή και σκληρή φορολογία, την οποία είχε επιβάλλει ο Βελή πασάς τόσο στους χριστιανικούς όσο και στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της περιοχής.¹⁴⁶

Η έξαρση της ληστείας, ένα φαινόμενο για το οποίο μιλήσαμε διεξοδικά σε προηγούμενο κεφάλαιο, επέφερε μείωση τόσο του αστικού όσο και του αγροτικού πληθυσμού, ειδικότερα στη Β.Α Θεσσαλία. Το φαινόμενο αυτό αφορούσε μάλιστα

¹⁴⁴ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 938, σελ. 802, Τύρναβος, 2 Μαρτίου 1817.

¹⁴⁵ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 892, σελ. 719, Τύρναβος, 23 Σεπτεμβρίου 1816.

¹⁴⁶ Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π.*, σελ. 284.

περισσότερο τους μουσουλμάνους παρά τους χριστιανούς της περιοχής. Από την άλλη μεριά, δεν είναι τυχαίο και το ότι εκείνο το διάστημα πολλά μουσουλμανικά χωριά οδηγήθηκαν στην ερήμωση.¹⁴⁷

Η δράση των ληστών προκαλούσε την αντίδραση των κατοίκων της περιοχής που παραπονούνταν συνεχώς στον Βελή πασά, ενώ όταν η κατάσταση ήταν εξαιρετικά επικίνδυνα απευθύνονταν στον ίδιο τον Αλή πασά ζητώντας την προστασία του. Στις 22 Απριλίου του 1808 στάλθηκε στον Αλή ένα αρτζουχάλι που τον ενημέρωνε πως λόγω της δράσης των κλεφτών η κατάσταση στα Άγραφα δεν ήταν πλέον βιώσιμη.¹⁴⁸

II. Η τοπική αυτοδιοίκηση

Η λειτουργία και η δομή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην βορειανατολική Θεσσαλία την περίοδο αυτή είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αναγνώριση του δικαιώματος για οργάνωση τοπικής αυτοδιοίκησης από τους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁴⁹ Η ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοίκησης, που αφορούσε φυσικά και την περιοχή της βορειανατολικής Θεσσαλίας, αποτελούσε για τους Οθωμανούς ένα πολύ σημαντικό και χρήσιμο εργαλείο, με το οποίο είχαν τη δυνατότητα να καταστήσουν πιο εύκολο και αποδεκτό τον διοικητικό έλεγχο και την εξουσία τους. Παράλληλα, μπορούσαν να επιβάλλουν τη δημοσιονομική τους πολιτική πάνω στους κατακτημένους πληθυσμούς και να εισπράττουν ευκολότερα τους πολλούς φόρους.¹⁵⁰

Μια ενδεικτική περίπτωση αναφορικά με την περιοχή της βορειανατολικής Θεσσαλίας αυτήν την περίοδο είναι τα Αμπελάκια που βρίσκονται στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών, στην πλαγιά της Όσσας. Το σύνολο των κατοίκων ήταν Έλληνες με ισχυρή θέση στην τοπική αυτοδιοίκηση. Όπως αναφέρει ο Bartholdy κατά το πέρασμά του από την Θεσσαλία, οι κάτοικοι των Αμπελακίων δεν υπέφεραν καθόλου από τους Τούρκους και διοικούνταν από άρχοντες που επέλεγαν

---

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 289.

¹⁴⁸ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 385, σελ. 733, Άγραφα, 22 Απριλίου 1808. Αν και αυτή η πληροφορία δεν αφορά στην εξεταζόμενη περιοχή, αλλά στη νότια Θεσσαλία, την παραθέτουμε γιατί είναι σημαντική.

¹⁴⁹ Βλ. από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία Νικόλαος Πανταζόπουλος, «Ο Ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση», στο *Όψεις Νεοελληνικού Βίου, Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Οικονομικών και Νομικών Επιστημών, Αντιχάρισμα στον Νικόλαο Πανταζόπουλο*, τ. 19/ τεύχος Δ' (1986), σελ. 579-614 και Σπύρος Ασδραχάς «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, τ. 3/ τεύχ. 5 (1986), σελ. 45-62.

¹⁵⁰ Γιώργος Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982, σελ. 30.

οι ίδιοι. Όσες φορές μάλιστα, αποπειράθηκαν οι Τούρκοι να εισβάλλουν στην κωμόπολη απωθήθηκαν γενναία.¹⁵¹ Η ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοίκησης στα Αμπελάκια το διάστημα αυτό, μαζί με άλλους βέβαια παράγοντες, ευνόησε τη δημιουργία ενός πρωτοποριακού και ισχυρού συνεταιρισμού, στον οποίο οφείλεται η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και αφορούσε τη βιοτεχνία της νηματουργίας και της υφαντουργίας. Μέσω αυτής της ισχυρής τοπικής αυτοδιοίκησης, είναι ενδεικτικό, πως είχαν αναδειχθεί ορισμένες σημαντικές τοπικές προσωπικότητες οι οποίες άσκησαν επιρροή στις αρχές του 19ου αιώνα, στον χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης.¹⁵²

Η ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοίκησης στην περιοχή της Β. Α Θεσσαλίας ήταν συνδεδεμένη, σε μεγάλο βαθμό, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, με προνόμια που αφορούσαν στο πεδίο της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και εκείνο της ανάπτυξης μιας σειράς τοπικών θεσμών σχετικών με τη διοίκηση και την οργάνωση των ελληνικών κοινοτήτων. Όπως και σε άλλες ελληνικές κοινότητες στον οθωμανικό χώρο, έτσι και εδώ οι προεστοί παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις λήψεις αποφάσεων και μαζί με τους τοπικούς επισκόπους έχουν άμεση επαφή με την τοπική οθωμανική εξουσία με την οποία έρχονται σε επαφή ώστε να διευθετούν ζητήματα, κυρίως το ζήτημα της φορολογίας.¹⁵³

Εκτός από τα πολύ γνωστά Αμπελάκια, ένα άλλο ενδεικτικό παράδειγμα τοπικής αυτοδιοίκησης στη βορειοανατολική Θεσσαλία είναι αυτό της Αγιάς. Στην Αγιά η αυτοδιοίκηση έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ευμάρεια των κατοίκων της. Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής ήταν συνδεδεμένη με την κατασκευή και την εμπορία υφασμάτων, όπως και στα Αμπελάκια. Από τις περιγραφές των ξένων περιηγητών, όπως του Rouqueville, ο οποίος είχε επισκεφτεί την περιοχή μεταξύ του 1806 και του 1816, βλέπουμε πως ένα πολύ βασικό και σημαντικό πρόσωπο στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης ήταν και ο τοπικός επίσκοπος. Η παρουσία του επισκόπου αφορούσε την πνευματική ανάπτυξη των κοινοτήτων, όπως αυτή της Αγιάς, αν και την ίδια στιγμή δεν έπαυε να υφίσταται παράλληλα με τους διάφορους τοπικούς κοινοτικούς θεσμούς, οι οποίοι αντιπροσωπεύονταν από τους προεστούς.¹⁵⁴ Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως στις κοινότητες της βορειοανατολικής

---

¹⁵¹ J. Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα, ό. π.*, σελ. 64.

¹⁵² Γιάννης Κορδάτος, *Τα Αμπελάκια και ο μύθος του συνεταιρισμού τους*, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1973, σελ. 40.

¹⁵³ Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, ανάτυπο, Θεσσαλονίκη, 1957, σελ. 63.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 117.

Θεσσαλίας, οι επίσκοποι και οι μητροπολίτες, θα έχουν εν τέλει περισσότερο ένα είδος τυπικής και συμβολικής εξουσίας. Αυτή η εξέλιξη βέβαια ήταν συνδεδεμένη άρρηκτα με την άνοδο της οικονομικής δύναμης των τοπικών κοινοτήτων, όπως ήταν εκείνη των Αμπελακίων ή εκείνες της Τσαριτσάνης και της Αγιάς. Λόγω της οικονομικής ευμάρειας τα πιο προβεβλημένα μέλη αυτών των τοπικών κοινοτήτων, ανήλθαν στο αξίωμα του προεστού αμφισβητώντας παράλληλα από την θέση τους, την παραδοσιακή εξουσία που ασκούσε η Εκκλησία.¹⁵⁵

Θα πρέπει να τονιστεί πως σε περιπτώσεις κοινοτήτων, όπως εκείνες της Αγιάς, του Τυρνάβου, των Αμπελακίων, της Ραψάνης, της Τσαριτσάνης και της Κρανιάς, οι προεστοί εκλέγονταν από το σύνολο του ντόπιου ελληνορθόδοξου πληθυσμού. Η κοινωνική καταγωγή τυπικά και θεωρητικά δεν έπαιζε πολύ βασικό ρόλο· εντούτοις στην πράξη συντελούσε στην κατοχή του συγκεκριμένου αξιώματος. Κι εδώ είναι χαρακτηριστικό το ότι η οργάνωση του κοινοτικού θεσμού και του ρόλου του προεστού που όφειλε να είναι άτομο με χρηστά ήθη, ήταν άμεσα συνυφασμένη και απόλυτα συνδεδεμένη με το στοιχείο της δικαστικής εξουσίας και της διαιτησίας των διαφορών μεταξύ τους μελών αυτών των τοπικών κοινοτήτων.¹⁵⁶ Πάντως, στη βορειανατολική Θεσσαλία, εξαιτίας της διοίκησης του Βελή πασά, η τοπική αυτοδιοίκηση και ο κοινοτικός θεσμός δοκιμάστηκε σκληρά. Εντούτοις, κατόρθωσε να επιβιώσει.¹⁵⁷

Στο Αρχείο του Αλή πασά υπάρχουν αρκετά έγγραφα που μαρτυρούν την αποστολή αναφορών προεστών της Θεσσαλίας προς τον Βελή πασά, τον πατέρα του, Αλή πασά, ή προς άλλους Οθωμανούς αξιωματούχους του πασαλικιού, για διάφορα ζητήματα, καθώς και διαταγών του Βελή προς προεστούς χωριών της περιοχής. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ένα *αρτζουχάλι* του Γιαννούλη Στατίρη, προεστού της Τσαρίτσανης, που αφορά στην πώληση τμήματος ή ολόκληρου του τσιφλικιού Καμπίλαγα,¹⁵⁸ ένα άλλο *αρτζουχάλι* κάποιου μουσουλμάνου και του Γιαννάκου, προεστού από το Λευτεροχώρι προς τον Αλή πασά¹⁵⁹ και έναν *τεσκερέ* (διαταγή) του Βελή πασά προς τους προεστούς και τους υπόλοιπους κατοίκους του

---

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 26.

¹⁵⁶ Νικ. Πανταζόπουλος, «Η πτώσις του Βυζαντίου ως αφετηρία αναγεννήσεως του Ελληνικού Δικαίου», *Επιστημονική Επετηρίς Νομικών και Οικονομικών Επιστημών*, τ. ΙΘ' / τεύχος Γ' (Θεσσαλονίκη 1986), σελ. 10.

¹⁵⁷ Αρσενίου Λ., *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, 1393-1881. ιστορική και Εθνολογική Προσέγγιση*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 217.

¹⁵⁸ *Αρχείο*, τ. Ε', αριθ. εγγρ. 1513, σελ. 98-99, Τσαρίτσανη 13 Μαΐου 1805.

¹⁵⁹ *Αρχείο*, τ. Ε', αριθ. εγγρ. 1530, σελ. 132-133, Δομένικο 26 Απριλίου 1808.

Τυρνάβου, που αφορά στην παράδοση ξηρών καρπών και μπαχαρικών στο μουτπάκι (κουζίνα) του βελή πασά.¹⁶⁰

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Ι. Πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν πολυεθνική, όπως άλλωστε κάθε αυτοκρατορία. Στην ελληνική χερσόνησο, εκτός από τους Έλληνες, που κατοικούσαν σε πόλεις και χωριά, κατοικούσαν Οθωμανοί Τούρκοι, Εβραίοι, Αλβανοί, Βλάχοι και άλλες εθνότητες. Οι μεγάλες πόλεις, διοικητικά, στρατιωτικά και οικονομικά κέντρα της αυτοκρατορίας, συγκέντρωναν μεγάλο αριθμό κατοίκων, διαφόρων εθνοτήτων, όπου συχνά υπερίσχυε το μουσουλμανικό στοιχείο.¹⁶¹ Αντίθετα, τα χωριά δεν είχαν, κατά κανόνα, μεικτό πληθυσμό αλλά κατοικούνταν από μια εθνοθησκευτική ομάδα (χριστιανούς ή μουσουλμάνους). Στα κάστρα των πόλεων κατοικούσαν, σχεδόν αποκλειστικά, Οθωμανοί ενώ επιτρεπόταν να κατοικούν μέσα σε αυτά και οι Εβραίοι. Οι χριστιανικοί πληθυσμοί κατοικούσαν σε συνοικίες εκτός του κάστρου (τα λεγόμενα *βαρόσια*).¹⁶²

---

¹⁶⁰ *Αρχείο*, τ. Ε΄, αριθ. εγγρ. 1572, σελ. 215, Τύρναβος 2 Αυγούστου 1814.

¹⁶¹ Πρβλ. Δημήτρης Δημητρόπουλος, «Η κατάσταση των Ελλήνων: Ο πληθυσμός [1770-1821]», *ΙΝΕ*, ό. π., τ. 1ος, σελ. 79· Ελένη Αγγελομάτη - Τσουγκαράκη, 1821 η γέννηση ενός έθνους-κράτους, ό. π., σελ. 55· Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Τουρκοκρατία- Λατινοκρατία: οι γενικοί χαρακτήρες της ελληνικής ιστορίας 1453-1770», *ΙΝΕ*, ό. π., τ. 1ος, σελ. 36· *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ΄ (Αθήνα 1975), σελ. 189-206, όπου πληροφορίες για την πληθυσμιακή συγκρότηση των πόλεων και κομποπόλεων του ελλαδικού χώρου από τα τέλη του 17ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα και Benjamin Braude and Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman empire*, volume 1, Νέα Υόρκη – Λονδίνο 1982, σελ. 243 κ. εξ.

¹⁶² Νικολάι Τοντόροφ, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος – 19ος αιώνας*, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986, τ. Α΄, σελ. 48 και Σοφία Λαΐου, «Τα Τρίκαλα στα τέλη του 17ου αιώνα», ό. π., σελ. 13.

Κατά κανόνα –όχι όμως πάντα– ο αστικός πληθυσμός συγκεντρωνόταν σε ξεχωριστές συνοικίες, τους *μαχαλάδες* (*mahala*), οι οποίοι διαχωρίζονταν με βάση το θρήσκευμα.¹⁶³ Ο διαχωρισμός αυτός του αστικού πληθυσμού σε *μαχαλάδες* καθιερώθηκε από τις οθωμανικές Αρχές, προκειμένου να μην συγχωνεύονται οι διάφορες εθνοτικές και θρησκευτικές κοινότητες αλλά να παραμένουν ξεχωριστές και ευδιάκριτες.¹⁶⁴

Αναφορικά με την πληθυσμιακή σύνθεση της βορειανατολικής Θεσσαλίας κατά το χρονικό διάστημα που μας απασχολεί, μπορούμε να παρατηρήσουμε, ότι με βάση το *Αρχείο* και τις περιγραφές που μας δίνουν οι ξένοι περιηγητές, πρόκειται για μια μεγάλη ποικιλία πληθυσμών με διαφορετικές θρησκευτικές και εθνοτικές ταυτότητες. Ο πληθυσμός της Θεσσαλίας στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} (1780-1810) υπολογίζεται στους 300.000 κατοίκους. Κατά τον Γάλλο πρόξενο στην Θεσσαλονίκη Beaujour, στη Λάρισα κατοικούσαν 20.000 ψυχές, στον Τύρναβο 6.000, στα Φάρσαλα 5.000 και στο Βόλο 3.000. Στην Μακρυνίτσα υπολογίζονταν σε 1.000 και στην Τσαρίτσανη, επίσης, σε 1.000.¹⁶⁵

Οι κάτοικοι της Θεσσαλίας διακρίνονταν, με βάση το θρήσκευμα, σε Χριστιανούς, Μουσουλμάνους και Εβραίους. Η σημασία αυτού του διαχωρισμού έγκειται στο διαφορετικό νομικό καθεστώς των πληθυσμιακών ομάδων, στην ανομοιογένεια, εν πολλοίς, της κοινωνικής τους οργάνωσης, στους διαφορετικούς ιδεολογικούς τους προσανατολισμούς και στην ενδογαμία που επέβαλλαν στα μέλη τους. Βέβαια, υπήρχαν και περιπτώσεις μεικτών γάμων μεταξύ των διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων, με τη δυνατότητα ενός μουσουλμάνου να νυμφευτεί μία χριστιανή, αλλά σε καμία περίπτωση το αντίθετο.¹⁶⁶

Σε ό,τι αφορά, κατ' αρχάς, την πόλη της Λάρισας, είναι ενδεικτικό, με βάση και τις σχετικές μαρτυρίες των περιηγητών, πως η πλειοψηφία του πληθυσμού της ήταν Τούρκοι και μουσουλμάνοι. Η περιοχή αυτή, όπως επίσης και η μεγάλη θεσσαλική πεδιάδα, ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αι. είχε αρχίσει να κατοικείται από συμπαγείς τουρκομανικούς πληθυσμούς που είχαν έρθει από την Ανατολία κατά τη διάρκεια

---

¹⁶³ Βλ. Σπ. Ασδραχάς, «Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία», *ό. π.*, σελ. 36

¹⁶⁴ Βλ. για το ζήτημα αυτό και γενικότερα για τον χαρακτήρα των βαλκανικών πόλεων κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας βλ. την εξαιρετική μελέτη του Φωκίωνα Κοτζαγεώργη, *Πρώιμη οθωμανική πόλη. 7 περιπτώσεις από τον νοτιοβαλκανικό χώρο: Αδριανούπολη – Σέρρες – Καστοριά – Τρίκαλα – Λάρισα – Θεσσαλονίκη – Ιωάννινα*, εκδ. Βιβλιόραμμα, Αθήνα 2019, σελ. 25-51· επίσης, Αικατερίνη Κωστοπούλου- Μπαλαμώτη, Η συνοικία των Τρικάλων «Βαρούσι», *ό. π.*, σελ. 15.

¹⁶⁵ *IEE*, τ. ΙΑ', σελ. 199.

¹⁶⁶ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, *ό. π.*, σελ. 47. Στο Αρχείο συναντάμε τον εύπορο μουσουλμάνο Μεχμέταγας που έχει σύζυγο μια «*Μοραϊτίσσα σκλάβα*»· βλ. Αρχείο, τ. Α', σελ. 731.

της κατάκτησης της περιοχής από τους Οθωμανούς.¹⁶⁷ Επίσης, παρατηρείται μία πραγματική επανίδρυση αυτής της πόλης, γεγονός που οδήγησε τους Οθωμανούς στο να την ονομάσουν «Νέα Πόλη» (τουρκ. Γενίσε-χιρ).¹⁶⁸

Η Λάρισα αναφέρεται, συνήθως, με έναν μάλλον όχι τόσο κολακευτικό τρόπο, καθώς στα μάτια πολλών Ευρωπαίων περιηγητών φαίνεται να συγκέντρωνε χαρακτηριστικά φτώχειας, μιζέριας και βρωμιάς στοιχεία που επικρατούσαν σε πολλές πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Ιρλανδός αρχαιολόγος και ταξιδιώτης Edward Dodwell φαίνεται να παίρνει μια περισσότερο θετική στάση αναφορικά με την εικόνα που μας δίνει για την πόλη της Λάρισας. Μέσω των περιγραφών του μπορούμε να πούμε πως οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού της πόλης, αν και δίνει έναν πολύ μεγάλο, μάλλον, αριθμό 20.000 μουσουλμάνων για την περιοχή και την πόλη, επισημαίνοντας πως η Λάρισα είχε 26 τζαμιά και μόνο έναν ελληνορθόδοξο ναό.¹⁶⁹

Κατά την επίσκεψη του στη Λάρισα, το 1805, ο Leake αναφέρει ότι στην πόλη αυτή ζούσαν περίπου 4.000 οικογένειες, 400 ελληνικές και 300-400 εβραϊκές. Όπως γράφει ο ίδιος, οι Έλληνες της πόλης ζούσαν σε κατάσταση φτώχειας και ανέχειας υπό τον φόβο των Τούρκων. Στην ευρύτερη περιοχή της Β.Α Θεσσαλίας υπήρχαν εξήντα χωριά, που σχεδόν εξ ολοκλήρου κατοικούνταν από Έλληνες.¹⁷⁰ Η ανέχεια του ελληνικού πληθυσμού της Λάρισας φαινόταν και στην φτωχική μητροπολιτική κατοικία, που δεν έφερε κανένα ίχνος λαμπρότητας αλλά παρέπεμπε σε τούρκικο *κιάσκι*. Ο μητροπολίτης Λάρισας έμενε σε ένα οίκημα το οποίο, μαζί με τον ναό του Αγίου Αχιλλείου, αποτελούσε τμήμα ενός συγκροτήματος που περιβαλλόταν από έναν τοίχο.¹⁷¹ Μερικά χρόνια αργότερα, το 1812, φιλοξενούμενος του μητροπολίτη Πολύκαρπου ήταν ο Άγγλος περιηγητής Henry Holland, ο οποίος μας δίνει την ίδια εικόνα για τη Λάρισα. Η μητροπολιτική κατοικία δεν έφερε κανένα στοιχείο διακόσμησης.¹⁷² Ο ίδιος παρατηρεί ότι στους χριστιανούς της πόλης επικρατούσε φόβος, λόγω των επιθέσεων Τούρκων εναντίον τους. Γενικά, η συμπεριφορά των ντόπιων Τούρκων προς τους Έλληνες χαρακτηριζόταν από αδικίες και σκληρότητα.

---

¹⁶⁷ Βλ. για την οικιστική και πληθυσμιακή συγκρότηση της Λάρισας κατά την πρώτη οθωμανική περίοδο Φ. Κοτζαγεώργης, *Πρώιμη οθωμανική πόλη, ό. π.*, σ. 175-194· Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π.*, σελ. 22.

¹⁶⁸ Φ. Κοτζαγεώργης, *Πρώιμη οθωμανική πόλη, ό. π.*, σελ. 176.

¹⁶⁹ R.S Bergeberg, «Η Λάρισα στις αρχές του 19ου αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 21 (1992), σελ. 177- 181.

¹⁷⁰ W. Leake, *Travels in northern Greece, ό. π.*, Vol. II, σελ. 11.

¹⁷¹ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία*, εκδ. Μάτι, Λάρισα 2002, τ. Α', σελ. 186.

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 186.

Μάλιστα, ο ίδιος περιηγητής αναφέρεται σε ένα περιστατικό πετροβολήματος Ελλήνων της πόλης από ομάδα Τούρκων, επειδή παρακολουθούσαν με περιέργεια τον συγκεκριμένο περιηγητή και τη συνοδεία του, ενώ ζωγράφιζαν αρχαία ερείπια της πόλης. Παίροντας αφορμή από αυτό το περιστατικό, λέει, προφητικά, πως στο μέλλον ο ντόπιος ελληνικός πληθυσμός θα επαναστατούσε.¹⁷³ Εντούτοις, παρά τις εντάσεις που υπήρχαν μεταξύ αυτών των δυο διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων, συνάπτονταν γάμοι μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, με την προϋπόθεση του εξισλαμισμού, κατά κανόνα, της χριστιανής συζύγου.¹⁷⁴

Ο Bartholdy εκφράζει, έντονα, την απέχθειά του για τον ελληνικό πληθυσμό της πόλης, κάτι που προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις Ελλήνων λογίων της εποχής του, όπως του Αδαμάντιου Κοραή.¹⁷⁵ Ο ίδιος περιηγητής αναφέρεται και στην παρουσία πολλών μαύρων ανδρών και γυναικών οι οποίοι κυκλοφορούσαν στους δρόμους της Λάρισας. Προφανώς, έχουμε να κάνουμε με άτομα αιθιοπικής καταγωγής και, εν μέρει, με Άραβες, αν και υπήρχαν και άτομα που προέρχονταν από διάφορες περιοχές του εσωτερικού της αφρικανικής ηπείρου, που συνήθως πωλούνταν ως σκλάβοι στα μεγάλα σκλαβοπάζαρα του Αλγερίου και της Τύνιδας. Στη Λάρισα, σε άλλες πόλεις της Θεσσαλίας και γενικά σε πόλεις του υπό τουρκική κυριαρχία ελληνικού χώρου, αυτά τα άτομα δούλευαν συνήθως ως υπηρέτες σε αρχοντικά πλούσιων Τούρκων. Στο Αρχείο του Αλή πασά γίνεται αναφορά σε μια αράπισσα γυναίκα που ζούσε ως σκλάβο στο πλευρό ενός εύπορου μουσουλμάνου, του Μεχμέταγα, ο οποίο πεθαίνοντας άκληρος δεν την είχε κάνει *αζάτι* (= δεν την είχε απελευθερώσει).¹⁷⁶

Επίσης, από τον Bartholdy πληροφορούμαστε ότι στη Λάρισα κατοικούσαν και πολλοί Εβραίοι. Υπολόγισε ότι οι Εβραίοι της Λάρισας ανέρχονταν στις 3.000 περίπου, ενώ σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας, όπως στο βορειοανατολικό τμήμα της, ζούσαν μερικές εκατοντάδες. Γενικά οι εβραϊκές κοινότητες της Θεσσαλίας ήταν διασκορπισμένες και μικρές. Είναι γνωστό ότι η εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας ήταν καλά οργανωμένη και οικονομικά δραστήρια. Διατηρούσε στενές εμπορικές σχέσεις με πολλές άλλες μεγαλύτερες εβραϊκές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων, όπως με εκείνη της Θεσσαλονίκης.¹⁷⁷ Οι εμπορικές

¹⁷³ Ν. Παναζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας, ό. π.*, σελ. 80.

¹⁷⁴ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 384, σελ. 731, Ελασσόνα, 21 Απριλίου 1808.

¹⁷⁵ Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Τόμος Γ1, εκδόσεις Πιρόγα, Αθήνα, 2007, σελ. 183.

¹⁷⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ.εγγρ. 384, σελ. 731,Ελασσόνα, 21 Απριλίου 1808.

¹⁷⁷ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες, ό. π.*, σελ. 183.

δραστηριότητες των Εβραίων είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική τους άνοδο και, επομένως, την ένταξή τους στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Λόγω της καλής θέσης τους στην κοινωνία της πόλης, έχαιραν της εκτίμησης από τους άλλους κατοίκους. Εκτός από το εμπόριο απασχολούνταν ως εκμισθωτές και εισπράκτορες διάφορων κλάδων των δημοσίων εσόδων. Επίσης, ορισμένοι Εβραίοι της πόλης ήταν και *σαράφησες* (αργυραμοιβοί), όπως και σε άλλες πόλεις όπου κατοικούσαν ομοεθνείς τους. Όσοι από τους Εβραίους ασχολούνταν με χειρονακτικές εργασίες, ασκούσαν τα επαγγέλματα του ράφτη και του σκυτοτόμου, αλλά και του χαμάλη.¹⁷⁸ Τα προϊόντα που παρήγαν ήταν περιζήτητα και σε περιοχές εκτός της Θεσσαλίας, ενώ οι ίδιοι κατοικούσαν σε συνοικίες της Λάρισας που θα μπορούσαν να θεωρηθούν από τις ομορφότερες και πλουσιότερες αυτής της πόλης.¹⁷⁹

Από τους ξένους περιηγητές πληροφορούμαστε πως οι Εβραίοι της περιοχής, με βάση ένα συγκεκριμένο πλαίσιο συγκεκριμένων ενδυματολογικών κωδίκων που είχαν επιβληθεί μέσω του ισλαμικού νόμου, ο οποίος αποτελούσε τη βάση του οθωμανικού δικαίου, ήταν υποχρεωμένοι να φορούν γαλάζια υποδήματα και να φέρουν γαλάζιο-μαύρο κεφαλόδεσμο. Αυτός, σε κάποιες περιπτώσεις, σύμφωνα με μαρτυρίες που διαθέτουμε, μπορεί να ήταν διακοσμημένος με καστανές και γκρίζες ρίγες.¹⁸⁰

Είναι αξιοσημείωτο το ότι οι Εβραίοι εξαρχής είχε λάβει πολλά προνόμια από την οθωμανική εξουσία. Οι περισσότεροι από τους Εβραίους της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, ήταν πρόσφυγες που είχαν βρεθεί στην ευρύτερη γεωγραφική ζώνη του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου μετά τον 15ο αιώνα και, ειδικότερα, μετά τις αρχές του 16ου αιώνα, επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Προέρχονταν από την Ισπανία (γνωστοί ως *Σεφαράδες*), όντας θύματα διώξεων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, της Ιεράς Εξέτασης, αλλά και της πολιτικής του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο το ότι οι περισσότεροι από τους Εβραίους που ζούσαν στην περιοχή της Λάρισας κατά την εν λόγω περίοδο μιλούσαν μια παραφθορά της ισπανικής γλώσσας.¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα, ό. π.*, σελ. 250.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 124.

¹⁸⁰ Βλ. Χριστίνα Πολέζε, *Η Θεσσαλία με τη γραφίδα των περιηγητών: από την αρχαιότητα ως το 1937*, εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 124.

¹⁸¹ Κων/νος Οικονόμου, *Η Λάρισα και η θεσσαλική ιστορία, Δ' τόμος, από την οριστική οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή Τουρκοκρατία ως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, Λάρισα, 2009, σελ. 141.

Οι μουσουλμανικές συνοικίες της Λάρισας ήταν αρκετά εκτεταμένες, αλλά ο πληθυσμός τους θεωρούνταν, με βάση τα ευρωπαϊκά δεδομένα, καθυστερημένος, αμόρφωτος, με χαμηλό βιοτικό επίπεδο και κακές συνθήκες υγιεινής.¹⁸² Γενικά όμως, ο μουσουλμανικός πληθυσμός στη βορειανατολική Θεσσαλία δεν επρόκειτο να αποτελέσει, ως το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας (1881) και την ένταξή της στον κορμό του ελληνικού κράτους, την πλειοψηφία του συνολικού πληθυσμού της. Ας σημειωθεί πως, διαχρονικά, ήδη από τις αρχές της οθωμανικής παρουσίας στην περιοχή, είχαν παρατηρηθεί εξισλαμισμοί χριστιανικών πληθυσμών που ήταν, ενίοτε, βίαιοι.

Πέραν της πόλης της Λάρισας, στην ευρύτερη βορειανατολική Θεσσαλία, κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αι. που μας απασχολεί, μουσουλμανικοί πληθυσμοί υφίστανται και σε οικισμούς στις υπώρειες του Ολύμπου και της Όσσας, όπως και στην περιοχή του Τύρναβου αλλά και σε μια σειρά χωριών του θεσσαλικού κάμπου. Οι περισσότεροι από αυτούς μιλούσαν μια παραφθορά της ελληνικής γλώσσας.¹⁸³

Πάντως, σε γενικές γραμμές, διαπιστώνουμε, από τις αναφορές διαφόρων ξένων περιηγητών, πως οι μουσουλμάνοι τόσο της Λάρισας όσο και της ευρύτερης περιοχής της Β. Α. Θεσσαλίας κατά την εν εξεταζόμενη περίοδο δεν είχαν τόσο καλή φήμη. Είναι χαρακτηριστικό πως ακόμα και οι ίδιοι οι Τούρκοι της Λάρισας, σύμφωνα με πληροφορία που έδωσε ο μπέης της στον Άγγλο περιηγητή Edward Dodwell, ο οποίος είχε φτάσει στην πόλη μέσα στο χειμώνα του 1803, θεωρούνταν άτομα κάθε άλλο παρά φιλόξενα. Αυτό το στοιχείο συνοδευόταν και από άλλα ιδιαίτερα γνωρίσματά τους: από την τάση απομονωτισμού που είχαν, την εχθρότητά τους προς καθετί το ξένο και διαφορετικό και την τεμπελιά τους.¹⁸⁴

Ως προς τους Έλληνες της βορειοανατολικής Θεσσαλίας αυτό το διάστημα, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι αποτελούσαν την πλειοψηφία του συνολικού πληθυσμού της περιοχής. Η παρουσία τους όμως εντοπίζεται, κυρίως, όχι στη Λάρισα αλλά στις γύρω κωμοπόλεις και χωριά και, ειδικότερα, σε περιοχές, όπως τα ορεινά χωριά της ευρύτερης γεωγραφικής ζώνης, καθώς επίσης και στις περιοχές εκείνες οι οποίες πριν από μερικές δεκαετίες είχαν αναπτύξει τον θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης, με αποτέλεσμα να έχουν να επιδείξουν και μία οικονομική ευμάρεια. Επομένως, δεν είναι διόλου τυχαίο το ότι στις περιοχές του Τυρνάβου,

¹⁸² Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π.*, σελ. 190.

¹⁸³ Στο ίδιο, σελ. 65.

¹⁸⁴ Χρ. Πολέζε, *Η Θεσσαλία με τη γραφίδα των περιηγητών: ό. π.*, σελ. 118.

της Αγιάς, των Αμπελακίων και της Τσαρίτσανης ο πληθυσμός, στην συντριπτική του πλειοψηφία ή αποκλειστικά, ήταν ελληνικός, παρ' όλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε, ιδίως κατά τη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 19ου αιώνα.¹⁸⁵

Στα Αμπελάκια, λόγω της έντονης εμπορικής δραστηριότητας, ο πληθυσμός τους στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 1800 τριπλασιάζεται και ανέρχεται στις 4.000 κατοίκους. Όλοι οι κάτοικοι των Αμπελακίων ήταν ελληνικής καταγωγής. Μάλιστα, όπως γράφει ο Bartholdy, στα Αμπελάκια υπήρχε μια αίσθηση ευμάρειας, που δεν την είχε συναντήσει σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας.

Άλλες πληθυσμιακές ομάδες που ζούσαν αυτή την περίοδο στη Β. Α Θεσσαλία ήταν οι Αρβανίτες, οι Σαρακατσάνοι και οι Βλάχοι, αν και οι αριθμοί τους, σε σύγκριση με τη δυτική και, ιδίως, με τη βορειοδυτική Θεσσαλία, δεν ήταν τόσο μεγάλοι. Κάποιους Αρβανιτόβλαχους αυτή την περίοδο συναντούμε σε ορισμένες περιοχές της βορειανατολικής Θεσσαλίας: στην περιοχή του Ολύμπου, κοντά στα σύνορα με τον σημερινό νομό Πιερίας. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι αυτά των οικισμών του Τυρνάβου και του Λειβαδιού.¹⁸⁶

Οι Βλάχοι, που αποτελούσαν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού αυτής της περιοχής, διακρίνονταν σε αυτούς που διέμεναν στα οροπέδια ως κτηνοτρόφοι και σ' αυτούς που κατοικούσαν στις πόλεις ή στα κεφαλοχώρια της Θεσσαλίας. Οι πρώτοι συνήθιζαν να παραμένουν στα οροπέδια το καλοκαίρι, για τη βόσκηση των κοπαδιών τους και τον χειμώνα να κατεβαίνουν στα χειμαδιά. Η δεύτερη κατηγορία Βλάχων, αυτοί που έμεναν σε μεγαλύτερες πόλεις της περιοχής, ασχολούνταν με επαγγέλματα τα οποία χρειάζονταν κυρίως αρκετή ευφυΐα και όχι τόσο σωματική ρώμη. Επίσης, δημιουργούσαν την αίσθηση ότι ήταν εύκολο να τους προσεγγίσει κανείς, καθώς ήταν εύθυμοι και προσηνεείς άνθρωποι, που έτειναν να ιδιοποιούνται και να προβάλλουν την –ιστορικά ορθή ή όχι–λατινογενή καταγωγή τους.¹⁸⁷

Μία άλλη πληθυσμιακή ομάδα που αναφέρεται στα ταξιδιωτικά περιηγητών των αρχών του 19^{ου} αι. ήταν οι Τσιγγάνοι. Κατ' αρχάς, η παρουσία τους επισημαίνεται στην πόλη της Λάρισας, αν και μεμονωμένες περιπτώσεις παρουσίας Τσιγγάνων σημειώνονται, ενίοτε, και σε άλλα σημεία της Β.Α Θεσσαλίας. Αναφορικά με τον συγκεκριμένο πληθυσμό, αυτό το οποίο σημειώνεται από τους ξένους περιηγητές που βρέθηκαν μεταξύ του 1800 και του 1820 στη βορειανατολική Θεσσαλία, ήταν

¹⁸⁵ Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας, ό. π.*, σελ. 35.

¹⁸⁶ Α. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π.*, σελ. 247.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 247.

το ότι ασχολούνταν είτε με την επαιτεία, είτε με τη μουσική και τη διασκέδαση των ντόπιων Τούρκων ως οργανοπαίχτες. Η κατάσταση τους περιγράφεται ως μίζερη και τραγική, είναι δε χαρακτηριστικό πως θεωρούνται από όλους τους περιηγητές ως η πιο περιθωριοποιημένη πληθυσμιακή-κοινωνική ομάδα από όλο τον πληθυσμό της περιοχής.¹⁸⁸

Την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία δέχεται ένα ισχυρό πλήγμα με πολύ σοβαρές συνέπειες για τον πληθυσμό και την οικονομία αυτής της περιοχής. Πρόκειται για την επιδημία της πανώλης που σε μικρό χρονικό διάστημα έλαβε την μορφή πανδημίας και αφάνισε μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Σύμφωνα με τις πηγές, η εστία της πανώλης βρισκόταν στην Αίγυπτο και στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί μεταδόθηκε, είτε δια θαλάσσης είτε από χερσαίους δρόμους, σε ολόκληρο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο.¹⁸⁹ Το 1812 η πανώλη χτύπησε τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και την Αλβανία. Η αρρώστεια διαδιδόταν με γρήγορους ρυθμούς ενώ οι καιρικές συνθήκες επηρέαζαν τη διάδοση και την ενίσχυση της πανώλης. Τους θερινούς μήνες αυτή η επιδημία μεταδιδόταν γρηγορότερα, σε αντίθεση με τους χειμερινούς, οπότε τα κρούσματα μειώνονταν αισθητά. Η επιδημία αυτή συνεχίστηκε και τα επόμενα έτη, προκαλώντας πολλούς θανάτους στη Λάρισα, Τύρναβο, Αγιά κ. αλ. Σε μία *ενθύμηση* του 1812 αναφέρεται ότι «*Είς τούς 1812 ἔφθασεν νά γένη μεγάλη πίνα, ἐστάθη ἔληψις ἄρτου ὁ ὁποῖος ἄρτος τό κοιλόν γρ(όσια) 100 κέ εἶχεν εἰς τόν ἴδιον καιρόν ἤτοι και πανώλης καί ἔστη πανούκλα ἡ ὁποία ἐξηρίζωσεν ὅλα τά μέρη: χωρία Τσαρίτζανη, Τύρναβον, Ράψανη, Πυργετόν, Πεντελεήμονα [ο Παλαιός Παντελεήμονας στις πλαγιές του Ολύμπου, μετά τον Πλαταμόνα] Σκοτίνα, Τρίκαλα, Λάρισα, Κατηρήνη, Βροντῶν [η Βροντού Κατερίνης] καί παντῶ: Πωλιάνα [η σημερινή Κρυόβρυση της Ελασσόνας]. Ὁ γράψας εἰς ἐνθύμῃσιν Κύριλλος Τσαρίνης (;)».¹⁹⁰ Σε άλλη *ενθύμηση* του 1814 (Ιούλιος - 5. 12. 1814), όπου γίνεται λόγος και για τον Βελή πασά, αναφέρεται ότι «*1814 Ηουλίου μινός ἤλθεν ο Βελι πασιας βεζίρις εἰς την Αγίαν με τα χαρεμια του και ης τη Ρετζανη [το σημ. Μεταξοχώρι Αγιάς] ἤλθεν ασκέρι ογδοηντα πεντι κουνάκια [ασκέρι, στρατός] και εφίγι του αγιου Σαβα μηνι πεντι, ηταν και σι Νιβόλιανι [το**

¹⁸⁸ Χρ. Πολέζε, *Η Θεσσαλία με τη γραφίδα των περιηγητών*, ὀ.π., σελ. 145.

¹⁸⁹ Βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Η επιδημία της πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1823)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* (1986)· επίσης, Κώστας Κωστής, *Στο καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος} – 19^{ος} αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995, σελ. 406-408.

¹⁹⁰ Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις*, τόμος Β': 1404 – 1881, Λάρισα 2014 σελ. 94, *ενθύμηση* υπ' αριθ. 594.

σημ. Μεγαλόβρυσο Αγιάς] *κουνάκια εος 300 νουματι επιδης και ηταν θανατηκό [επιδημία πανούκλας] ης Λάρισαν στον Τούρναβον και εσικοθι απο τιν Λάρισα και ηλθεν ης Αγιαν Ρέτζανι και Νιβόλιανι».*¹⁹¹

Ο Αλή πασάς έλαβε στο πασαλίκι του πολλά μέτρα για την αντιμετώπιση αυτής της επιδημίας. Καθώς ο ίδιος είχε τρομερές φοβίες με τις πάσης φύσεως αρρώστιες, κινητοποιούσε ισχυρούς μηχανισμούς πρόληψης και καταπολέμησης του ιού. Χάρη στα δραστικά μέτρα που πήρε, τα οποία θα λέγαμε πως ήταν πρωτοποριακά για τα δεδομένα της εποχής αυτής, η πανώλη καθυστερούσε να περάσει τα όρια του πασαλικιού του.¹⁹² Ένας από τους ισχυρότερους μηχανισμούς πρόληψης και προστασίας από τη θανατηφόρα αυτή νόσο ήταν η δημιουργία λαζαρέτων. Πρόκειται για ειδικά διαμορφωμένους χώρους όπου φιλοξενούνταν οι έμποροι και, γενικότερα, οι ταξιδευτές που έρχονταν από τόπους που είχαν μολυνθεί από την πανώλη. Στους χώρους αυτούς φυλάσσονταν και απολυμαίνονταν και τα εμπορεύματά τους.

Τα λαζαρέτα-καραντίνες ήταν διάσπαρτα σε διάφορα σημεία του πασαλικιού, κυρίως όμως σε οδικούς κόμβους, λόγω της μετακίνησης των ταξιδιωτών και της διακίνησης των εμπορευμάτων τους. Η επίβλεψη της λειτουργίας των λαζαρέτων ανατέθηκε από τον Αλή, στον πρωτότοκο γιο του, Μουχτάρ. Η διοίκηση των κατά τόπους λαζαρέτων ανατέθηκε σε Έλληνες –οι οποίοι, άλλωστε, κατείχαν και πολλές διοικητικές θέσεις στο κράτος του Αλή– ενώ το υπόλοιπο προσωπικό απαρτιζόνταν από Αλβανούς. Η σύζευξη ελληνικού και αλβανικού στοιχείου για τη λειτουργία των λαζαρέτων αποτελούσε την καλύτερη εγγύηση για τη σωστή λειτουργία τους, αφού από τη μια η επάνδρωση των φυλακίων με Αλβανούς φρουρούς εξασφάλιζε **την αυστηρή εφαρμογή των διαταγών του Αλή και** από την άλλη η εποπτεία από τους επικεφαλής Έλληνες αφαιρούσε κάθε ελπίδα από μέλος ή από μέλη για δωροδοκίες και καταχρήσεις.¹⁹³

Πάντως ο καζάς της Λάρισας και, ειδικότερα, ορισμένες περιοχές του, όπως ο Τύρναβος και τα Αμπελάκια, επρόκειτο να δεχθούν πολύ μεγάλο πλήγμα και μείωση του πληθυσμού κατά τη διάρκεια της τρομερής επιδημίας πανούκλας που έπληξε αυτή την περιοχή το 1813. Η περίπτωση του Τυρνάβου είναι πολύ

---

¹⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 106, ενθύμηση υπ' αριθ. 631.

¹⁹² Η πιο χαρακτηριστική από τις προφυλάξεις του Αλή ήταν η απομάκρυνση του δωματίου του από κάθε μάλλινο ύφασμα, καθώς γνώριζε από συζητήσεις που είχε κάνει με ευρωπαίους πως το μαλλί ευνοούσε την μετάδοση της πανώλης· βλ. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία της πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία», *ό. π.*, σελ. 72.

¹⁹³ Στο ίδιο, σελ. 73.

ενδεικτική. Με βάση τις αναφορές περιηγητών, γνωρίζουμε ότι η κωμόπολη αυτή το 1806 είχε 1.500 οικογένειες, ενώ το 1815 είχαν απομείνει μόνο 100 οικογένειες, ακριβώς εξαιτίας αυτής της επιδημίας. Εξάλλου, αυτή η επιδημία ήταν μία από τις κύριες αιτίες της παρακμής της πρωτοποριακής συντροφιάς των Αμπελακίων.

II. Οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων

Αναφορικά με το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών ομάδων στη συγκεκριμένη περιοχή, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που αναφέρει ο Edward Dodwell κατά την περιήγησή του στην Θεσσαλία, το 1806, όταν βρέθηκε αυτόπτης μάρτυρας σε ένα περιστατικό κακομεταχείρισης Ελλήνων περαστικών στη Λάρισα από Τούρκους.¹⁹⁴ Αυτό μπορεί να θεωρηθεί πως αποτύπωνε ένα γενικότερο κλίμα στάσεων και συμπεριφορών που είχαν καλλιεργήσει επί αιώνες οι Οθωμανοί και, εν γένει, το μουσουλμανικό στοιχείο, τόσο στην περιοχή της βορειανατολικής Θεσσαλίας όσο και σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου.

Επρόκειτο για μια στάση που, εν πολλοίς, είχε καλλιεργηθεί περισσότερο ή λιγότερο, μέσα από την ίδια τη *σαρία*, δηλαδή τον ισλαμικό νόμο, βάσει του οποίου υφίστατο ένα πλαίσιο σαφών ιεραρχικών διαχωρισμών μεταξύ των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με κύριο κριτήριο το θρήσκευμα.¹⁹⁵ Αρχικά, υπήρχε διαφοροποίηση στην επιβολή της φορολογίας, η οποία ήταν βαρύτερη για τους χριστιανούς, σε σύγκριση με τους μουσουλμάνους. Ωστόσο, είναι αλήθεια πως στην συγκεκριμένη περίοδο που η περιοχή αυτή διοικείται από τον Βελή πασά, ακόμα και ο τοπικός μουσουλμανικός πληθυσμός βιώνει την αυθαιρεσία του τελευταίου στο ζήτημα της φορολογίας.

Ιδιαίτερη περίπτωση φαίνεται πως αποτελεί ο εβραϊκός πληθυσμός της περιοχής. Όπως συνέβη, διαχρονικά, και σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έτσι κι εδώ, οι ντόπιοι Εβραίοι είχαν ένα μάλλον ευνοϊκό καθεστώς μεταχείρισης. Το γεγονός αυτό είναι συνυφασμένο με την μακροχρόνια παρουσία των Εβραίων στα οθωμανικά εδάφη, όταν έφυγαν από την ιβηρική χερσόνησο και θεωρήθηκαν ως φιλοξενούμενοι από την ανώτατη οθωμανική εξουσία, δηλαδή από την Υψηλή Πύλη. Αυτό σήμαινε, πως δεν συγκαταλέγονταν στην τάξη των *ραγιάδων*, με

---

¹⁹⁴ Edward Dodwell, *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806*, vol. I, Λονδίνο, 1819, σελ. 99.

¹⁹⁵ Ν. Παναζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν*, ό. π., σελ. 66.

αποτέλεσμα να μην υπόκεινται σε περιορισμούς και ευθύνες, κυρίως φορολογικού χαρακτήρα.¹⁹⁶

Πάντως, από τις μαρτυρίες που διαθέτουμε δεν φαίνεται ότι υπήρχαν ιδιαίτερα σοβαρά προβλήματα στις σχέσεις των διαφόρων εθνοτικών ομάδων της εν λόγω περιοχής, αν εξαιρέσουμε ό,τι συνέβαινε στη Λάρισα όπου υπερείχε συντριπτικά το μουσουλμανικό στοιχείο, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για το πώς έβλεπαν και πως συμπεριφέρονταν στους «άλλους», ιδίως τους χριστιανούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Ι.Η μορφολογία της περιοχής

Η γεωμορφολογία, δηλαδή η μορφολογία του εδάφους μιας περιοχής, είναι ένας καθοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη της πρωτογενούς παραγωγής, ιδίως της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Γι' αυτόν τον λόγο οι σύγχρονοι ιστορικοί, ιδίως αυτοί που ακολουθούν τη γαλλική Σχολή των *Annales*, εξετάζουν και λαμβάνουν υπόψη τους στις μελέτες οικονομικής ιστορίας, πολύ σοβαρά, υπόψη τους αυτόν τον παράγοντα. Παράλληλα δε και σε σχέση με την μορφολογία του εδάφους πολύ σημαντικός παράγοντας για την οικονομία μιας περιοχής είναι το κλίμα¹⁹⁷.

Κρίσιμος ως προς την κατανόηση και την ανάλυση της γεωμορφολογίας της περιοχής ήταν ο καθορισμός των ρεμάτων που ξεκινούσαν από τη βόρεια περιοχή της λεκάνης της Λάρισας. Η πεδιάδα της Λάρισας παρουσιάζει μια σχεδόν τέλεια επιπεδότητα. Ειδικότερα, η ανατολική πλευρά της αποτελεί μια μακρόστενη πεδιάδα. Περιηγητές του 18^{ου} και του 19^{ου} αι. ελκύονταν από την ομορφιά αυτής της περιοχής και ιδίως από την ανατολική πλευρά της πεδιάδας της Λάρισας.

Στην ίδια περιοχή, ταξιδεύοντας κατά μήκος της πεδιάδας της Λάρισας, που έχει 67 περίπου χιλιόμετρα μήκος, οι ξένοι περιηγητές παρατήρησαν ότι υπήρχαν πολλά εύφορα καλλιεργημένα χωράφια, καθώς και μικρά χωριά, όπου οι κάτοικοί τους χρησιμοποιούσαν για τη μεταφορά των προϊόντων κάρρα με συμπαγείς ρόδες που τα έσερναν βουβάλια (*αραμπάδες*). Βορειανατολικά των απόκρημνων και άγριων

---

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 89.

¹⁹⁷ Βλ. γι' αυτό το ζήτημα Σπύρος Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε΄-ιθ΄ αιώνας*, έκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, τ. Α΄, σελ. 50-62 (μελέτη του Michel Sivignon). Επίσης, την εξαιρετική μελέτη του Michel Sivignon, Θεσσαλία. *Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, μτφρ. Γιούλη Αποστολοπούλου, Αθήνα 1992.

βουνών των στενών των Τεμπών βρίσκεται η ομώνυμη κοιλάδα.¹⁹⁸ Επρόκειτο για μια κοιλάδα που αποζημίωνε τους ταξιδιώτες για την ομορφιά της. Η Λάρισα, έδρα του *Ρούμελη Βαλέση*, που είναι χτισμένη στις όχθες του Πηνειού περιστοιχίζονταν από δάση, ήταν έδρα του Βελή πασά, τουλάχιστον από το 1812 και έπειτα.¹⁹⁹

Στα όρια με τη Μακεδονία κυριαρχούν τα βουνά του Ολύμπου και της Όσσας. Η γεωμορφολογία αυτή και η παρουσία του Πηνειού ποταμού καθιστούσαν αυτή την καλά αρδευόμενη περιοχή εύφορη. Ο Πηνειός συνιστούσε ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της οικονομίας της Θεσσαλίας, αφού διαδραμάτιζε και διαδραματίζει ακόμη και σήμερα καθοριστικό ρόλο στην ευφορία της γης, αλλά και στο κλίμα της περιοχής. Κύριες καλλιέργειες της περιόδου που εξετάζουμε ήταν το καλαμπόκι και το βαμβάκι.²⁰⁰

Ο Τύρναβος, τα Αμπελάκια και η Λάρισα υπήρξαν σημαντικά εμπορικά κέντρα αυτή της εποχής, όπως θα φαιεί και στη συνέχεια. Η εμπορική τους δραστηριότητα οφειλόταν αφενός στις πολλές βιοτεχνίες επεξεργασίας και βαφής νημάτων που λειτουργούσαν στις δύο πρώτες κωμοπόλεις και αφετέρου στο ότι ο δρόμος των δέκα μιλίων που συνέδεε τον Τύρναβο με τη Λάρισα ήταν αρκετά καλός.²⁰¹ Το όμορφο περιβάλλον του Τυρνάβου ερχόταν σε αντίθεση με τις εξαθλιωμένες άλλες περιοχές και ιδίως με τη Λάρισα, σε ό,τι αφορούσε στην εικόνα αυτής της πόλης.²⁰²

Εκτός από τα γεφύρια του Πηνειού (*Σαλαμπριά*) στη Λάρισα, υπήρχε και ένα πολυσύχναστο πορθμείο στο χωριό Γούνισα (τη σημερινή Αμυγδαλέα), που το χρησιμοποιούσαν οι οδοιπόροι, αλλά και για τη μεταφορά προϊόντων και ζώων και θεωρούνταν ένα σημαντικό πέρασμα, κοντά στο οποίο υπήρχε και ένα χάνι.²⁰³ Το πορθμείο αυτό εξυπηρετούσε τους ταξιδιωτές που πήγαιναν στα Τρίκαλα, ειδικά τους χειμερινούς μήνες οπότε ο μεγάλος αυτός ποταμός πλημμύριζε, καθιστώντας έτσι αδύνατη την προσπέλασή του. Επίσης, το πορθμείο της Γούνισας αποτελούσε τον συντομότερο δρόμο γι' αυτούς που κινούνταν στον άξονα Ανατολής-Δύσης του θεσσαλικού κάμπου. Πέρα από την διευκόλυνση των ταξιδιωτών, ήταν μία πολύ σημαντική οδός και για το εμπόριο. Παράλληλα, εξυπηρετούσε και τους γεωργούς των οποίων τα χωράφια βρίσκονταν στην άλλη πλευρά του ποταμού. Άλλωστε,

---

¹⁹⁸ Αλέξανδρος Γρηγορίου, «Απο τις σημειώσεις του Robert Walpole για τα Φάρσαλα, τη Λάρισα και τα Τέμπη (1803)», *Θ. Η.* τ. 60 (2011), σελ. 97.

¹⁹⁹ Anonymus [George Rawlinson], *Selections from my Journal, during a Residence in the Mediterranean, printed by W. Clowes and Sons*, London 1836, σελ. 81.

²⁰⁰ Αλ. Γρηγορίου, «Από τις σημειώσεις του Robert Walpole», ό. π., σελ. 100.

²⁰¹ William Leake, *Travels in Northern Greece*, ό. π., vol. IV, σελ. 209-210.

²⁰² Ιωάννης Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Εν Πέστη, 1836, σελ. 165.

²⁰³ Anonymus [George Rawlinson], *Selections from my Journal*, ό. π., σελ. 120.

πέρα από τα παραπάνω πλεονεκτήματα, είχε και το πλεονέκτημα ότι βρισκόταν σε ένα αρκετά στενό σημείο του ποταμού, στο οποίο δεν κινδύνευε κανείς από τις πλημμύρες, ούτε κατά τους χειμερινούς μήνες. Σ' αυτό συντελούσε και το γεγονός ότι λίγο πιο κάτω υπήρχε ένα φράγμα στη μια πλευρά του ποταμού το οποίο μείωνε την ορμητικότητα του νερού.²⁰⁴ Πάντως, οι συχνές του πλημμύρες κατά τους χειμερινούς μήνες, αλλά μερικές φορές και το καλοκαίρι, προκαλούσαν μεγάλες καταστροφές στα σπίτια της Λάρισας και στη γεωργία.²⁰⁵

Ο Πηνειός αποτελούσε μία πηγή πλούτου για τους κατοίκους όλης σχεδόν της Θεσσαλίας, καθώς, εκτός από το ότι τα νερά του χρησιμοποιούνταν για την άρδευση των γαιών, σε αυτό το μεγάλο ποτάμι υπήρχε πλήθος ψαριών για αλίευση, τα οποία μάλιστα ήταν και αρκετά ευμεγέθη²⁰⁶. Επιπλέον, ο Πηνειός ήταν η κύρια πηγή του νερού και για την πόλη της Λάρισας, καθώς το νερό του μεταφερόταν σ' αυτήν με ασκιά από άτομα που ασκούσαν το επάγγελμα του νερουλά: τους *σακάδες* ή *σακατζήδες*.²⁰⁷ Οι Λαρισινοί δεν είχαν πηγάδια· γι' αυτό και οι *σακάδες* ήταν πολύτιμοι για την πόλη. Το νερό που έφερναν οι τελευταίοι το αποθήκευαν σε πέτρινες στέρνες ή σε πήλινες στάμνες μέσα στις οικίες τους. Το νερό, όμως, αυτό δεν ήταν κατευθείαν πόσιμο. Έπρεπε πρώτα να περάσει από χρονοβόρα στάδια καθαρισμού, κάτι που είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ήδη κακή υγιεινή αυτής της μεγάλης πόλης.²⁰⁸

II. Η γαιοκτησία: τσιφλίκια και άλλες κατηγορίες γαιών

Το σύστημα γαιοκτησίας που επικράτησε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ζήτημα, το οποίο έχει ερευνηθεί διεξοδικά από πολλούς οθωμανολόγους και άλλους ιστορικούς και για το οποίο υπάρχει μία πολύ πλούσια βιβλιογραφία. Καθώς λοιπόν, στην παρούσα μελέτη δεν είναι εφικτή μια εκτενής αναφορά στο ζήτημα της γαιοκτησίας, όπως αυτό διαμορφώθηκε σταδιακά ανά τους αιώνες –άλλωστε δεν είναι αυτός ο σκοπός της– θα αναφερθούμε σε ό,τι ίσχυε

²⁰⁴ Anonymous, *Selections from my Journal*, ό. π., σελ. 132.

²⁰⁵ Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας*, ό. π., σελ. 185. Βλ. πολλές μαρτυρίες σε *ενθυμήσεις* αυτής της εποχής στο Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις*, τόμος Β': 1404 – 1881, Λάρισα 2014, ενδεικτικά, σελ. 68 (ενθύμηση υπ' αριθ. 524 της 1. 11. 1804) και σελ. 88-89 (ενθύμηση υπ' αριθ. 580 της 4. 8. 1811).

²⁰⁶ Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας*, ό. π., σελ., σελ. 132.

²⁰⁷ J. Galt., *Voyages and Travels in the years 1809-1810 and 1811. Containing statistical commercial and miscellaneous observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Sergio and Turkey*, London 1812, σελ. 217.

²⁰⁸ Raoul De Malherbe, *L' Orient 1718-1845, Histoire Politique, Religion, Moeurs*, Paris Gie et C., Libraires-Editeurs, t. II 1846 (μτφρ. Χριστίνα Πολεζέ), «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1843», *Θ. Η*, τ. 48 (2005), σελ. 5.

κατά την εξεταζόμενη περίοδο στην περιοχή της Θεσσαλίας, με μικρές αναδρομές στο παρελθόν και κάποιες γενικές παρατηρήσεις. Δεδομένου ότι η οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σ' όλες τις εκφάνσεις της, είχε έντονα θεοκεντρικό χαρακτήρα και το σύστημα γαιοκτησίας διεπόταν από νόμους που βασιζόνταν στις θρησκευτικές καταβολές.

Κατά το Κοράνιο, όλες οι κατακτημένες εκτάσεις γης ανήκαν στον Θεό και στον σουλτάνο, θεωρούμενο ως εκπρόσωπό του στη γη. Οι γαίες αυτές ήταν *γαίες miri* ή *γαίες του στέμματος* (σουλτανικές γαίες). Τα σουλτανικά κτήματα ανήκαν στον σουλτάνο με πλήρη κυριότητα και η εκμετάλλευση των κτημάτων αυτών επέφεραν μεγάλα κέρδη στα κρατικά ταμεία. Ο σουλτάνος τα κρατούσε, είτε για το άτομό του είτε τα διένειμε σε αξιωματούχους του, στη βασιλομήτορα (*valide sultan*) ή σε άλλα πρόσωπα. Το σύνολο των γαιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διακρινόταν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) στις γαίες *miri*, δηλαδή στα δημόσια κτήματα, β) στα *βακούφικα κτήματα* (τ. *wakf*), που ανήκαν είτε σε φιλανθρωπικά μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε μουσουλμανικά μοναστήρια και (γ) στις ιδιωτικές γαίες, τα *μούλκια* (τ. *mulk*), που διακρινόνταν σε δυο υποκατηγορίες: τις *δεκατιζόμενες* (τ. *arzi usriye*) και τις *φορολογούμενες* γαίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν τα κτήματα των κατακτημένων περιοχών, που πλέον ανήκαν στον σουλτάνο και παραχωρούνταν απ' αυτόν στους αξιωματικούς του στρατού, στους ευνοούμενούς του, σε εξισλαμισμένους μεγαλογαιοκτήμονες κ. ά. Οι ιδιοκτήτες αυτών των γαιών είχαν την υποχρέωση να πληρώνουν στα κρατικά ταμεία το ένα δέκατο της παραγωγής -τη *δεκάτη*- ως φόρο. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι γαίες που επικυρώνονταν στον σουλτάνο και ανήκαν πριν σε χριστιανούς που υποτάσσονταν με πόλεμο, δηλ. χωρίς συνθηκολόγηση, στους οποίους –σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο– επιβαλλόταν μεγαλύτερη φορολογία. Οι ιδιωτικές γαίες μπορούσαν να πωληθούν, να δωρηθούν ή να κληροδοτηθούν από τους κατόχους τους.²⁰⁹

Σταδιακά, για λόγους που δεν εμπίπτουν στο πραγματολογικό πλαίσιο αυτής της μελέτης, τα περισσότερα τιμάρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άλλαξαν

---

²⁰⁹ Η βιβλιογραφία γι' αυτό το ζήτημα είναι πολύ μεγάλη· βλ., επιλεκτικά, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 16-20· Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του ισ' ως τα μέσα του ιθ' αιώνα», στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σελ. 87-112· Halil İnalçik – Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', 1600-1914, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Αθήνα 2011, σελ. 160, 505-521 κ. αλ.· Σπύρος Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε' - ιθ' αιώνας*, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, τ. Α', σελ. 182, 222, 250-246.

γαιοκτητικό καθεστώς και μετατράπηκαν σε ιδιωτικές γαίες, που είναι γνωστές με την ονομασία *τσιφλίκια*. Αρχικά, τα τσιφλίκια αυτά ήταν λίγα. Κατά τον 17^ο αι. και ενώ η αυτοκρατορία έρχεται αντιμέτωπη με μια σειρά αλλαγών που θα κρίνουν την τύχη της και ως αποτέλεσμα του παραγκωνισμού της τιμαριωτικής τάξης, λόγω του ότι σταμάτησαν οι μεγάλοι κατακτητικοί πόλεμοι, ο αριθμός των τσιφλικιών μεγαλώνει σε βάρος των τιμαριωτικών γαιών. Ο σχηματισμός των τσιφλικιών νομικά δεν είχε ισχύ. Ωστόσο, η Υψηλή Πύλη έδειχνε ανοχή στην ύπαρξή τους. Έτσι, τον 18^ο και 19^ο αι. τα τσιφλίκια αντικατέστησαν τα περισσότερα τιμάρια και αποτέλεσαν τη νέα μορφή γαιοκτησίας στο κράτος του Σουλτάνου.²¹⁰ Παράλληλα, παρατηρούνται αλλαγές στις μεθόδους εκμετάλλευσης των δημοσίων κτημάτων και της αύξησης των ιδιωτικών γαιών και των βακουφιών εις βάρος των *miri*.²¹¹

Όσον αφορά τα κτήματα των ιερών ιδρυμάτων τα *βακούφια* (μοναστηριακά), οι εκχωρήσεις γίνονταν από ιδιώτες, κατά κανόνα, κρατικούς λειτουργούς, που αφιέρωναν τα δικαιώματά τους και την κυριότητά τους στη γη σε κάποιο από τα ιερά ιδρύματα.²¹² Τα βακούφια βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση διότι ήταν σχεδόν αυτόνομα, δεν έδιναν πολλούς φόρους και οι αγάδες δεν είχαν το δικαίωμα να αναμειγνύονται στις εσωτερικές τους υποθέσεις. Στα βακούφια διοριζόταν ο *βοϊβόντας* ή ο *μποσταντζής* ως διαχειριστής τους από την Υψηλή Πύλη, ενώ σε αυτά τα κτήματα δεν διέμεναν Τούρκοι.

Από όλες αυτές τις μονάδες της αγροτικής ιδιοκτησίας στις οποίες στηριζόταν η αγροτική παραγωγή, κυριάρχησαν από τον 18^ο αι. και εξής τα *τσιφλίκια*. Τα οθωμανικά κανονιστικά κείμενα, όπως και τα τιμαριωτικά κατάστιχα, θεωρούν ως ιδανική εδαφική μονάδα μέτρησης για την καλλιέργεια των δημητριακών, το *cift* όρος που σημαίνει «ζεύγος», δηλαδή την έκταση που μπορούσε να καλλιεργηθεί από ένα ζευγάρι βοδιών (*cift* = το ζευγάρι) σε μία καλλιεργητική περίοδο. Εν ολίγοις, είναι το ισοδύναμο του ελληνικού όρου «μεγάλη ιδιοκτησία». Την περίοδο, βέβαια, που εξετάζουμε έχει πλέον ξεχαστεί ο βυζαντινός και ο μεταβυζαντινός όρος «ζευγολάτιον», που χαρακτηρίζει τη μεγάλη ιδιοκτησία.²¹³

---

²¹⁰ Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, τ. Α', σελ. 91-92, 344-349 κ. αλ.· Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά γιου του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1975), σελ. 139.

²¹¹ Ι. Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά», σελ. 136.

²¹² Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό. π., σελ. 250.

²¹³ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18^ο αιώνα (1715-1792) με βάση τα γαλλικά αρχεία*, Αθήνα, 1972, σελ. 3-7.

Κάθε αγρότης είχε ένα κομμάτι δικιάς του γης, το οποίο καλλιεργούσε για δικό του όφελος, αποδίδοντας έναν φόρο στο κράτος. Ενώ οι γαίες στα τιμάρια ήταν κρατικές, οργανωμένες όλες μαζί για να αποτελούν τα χωριά²¹⁴, τα τσιφλίκια αντίθετα ήταν μεγάλης έκτασης ιδιωτικές γαίες στις οποίες διαβιούσαν και εργάζονταν, συνήθως ακτήμονες γεωργοί (*κολίγοι*). Το σύστημα αυτό έμοιαζε με το δυτικοευρωπαϊκό φεουδαρχικό σύστημα. Η διαφορά στο καθεστώς αυτών των αγροτών είναι φανερή και από την κατασκευή των κατοικιών τους: οι κατοικίες των καλλιεργητών των τσιφλικιών ήταν άθλιες και φτωχικές.²¹⁵

Οι δύο αυτές καλλιεργητικές μονάδες άρχισαν να αλλάζουν μορφή προς τα τέλη του 17^{ου} και στις αρχές του 18^{ου} αι.²¹⁶ Προς τα τέλη του 18^{ου} αι. και ιδίως την περίοδο των Ναπολεόντειων πολέμων (1793-1814), οπότε λόγω του ηπειρωτικού και του ναυτικού αποκλεισμού μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας υπάρχει στη Δύση μεγάλη ζήτηση αγροτικών προϊόντων (κυρίως σιταριού) της Ανατολής, πολλά τσιφλίκια μεταβάλλονται σε εμπορευματικές αγροτικές μονάδες. Τότε ακριβώς γίνεται η απόδοση της γαιοπροσόδου σε χρήμα.²¹⁷

Μολονότι αυτή η εδαφική καλλιεργητική μονάδα υπήρχε πριν από την οθωμανική κατάκτηση,²¹⁸ στην φορολογική πρακτική των Οθωμανών συνδέεται αποκλειστικά με μουσουλμάνους καλλιεργητές και όχι με χριστιανούς: τόσο στα κανονιστικά κείμενα όσο και στα κατάστιχα των τιμαριωτικών γαιών ορίζεται ρητά ότι μόνο οι μουσουλμάνοι κάτοχοι ζευγαριών υπόκεινταν στην καταβολή ενός δικαιώματος, *cift-i resm-i*, το οποίο ήταν χρηματικό αντισώκωμα για μια σειρά από αγγαρείες: αντίθετα, οι χριστιανοί πλήρωναν έναν φόρο τη *σπέντζα* (*ispence*), ελαφρά μεγαλύτερο από το δικαίωμα ζευγαριού των μουσουλμάνων καλλιεργητών, ανεξάρτητα από την έκταση που καλλιεργούσαν.²¹⁹

Σε ό,τι αφορά στη Θεσσαλία, τα εδάφη της είχαν μοιραστεί στους πρώτους Οθωμανούς Τούρκους που ήρθαν στην περιοχή αυτή, τους Τουρκομάνους. Ήταν στρατιώτες του Τουραχάν μπέη, στους οποίους δόθηκαν, ως αμοιβή, αγροτικά μερίδια καλλιεργήσιμης γης στην ανατολική, κυρίως, πεδινή Θεσσαλία. Κάμποσοι

---

²¹⁴ Inalcik – Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία*, τ. Β', Αθήνα, σελ. 178.

²¹⁵ H Gorceix, *Aperçu Géographique de la Région de Khassia*, σελ. 103-108.

²¹⁶ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας, 1700-1821*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ. 48.

²¹⁷ Inalcik– Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σελ. 236.

²¹⁸ Αγγελική Λάϊου, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα 1987, σελ. 218-222.

²¹⁹ Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σελ. 171.

χριστιανοί γεωργοί που κατοικούσαν σ' αυτή την περιοχή είχαν ήδη εξισλαμιστεί και αποτέλεσαν την άρχουσα τάξη, μαζί με τους εποίκους μουσουλμάνους. Οι χριστιανοί γεωργοί δεν είχαν το δικαίωμα να απομακρυνθούν από τον τόπο εργασίας τους. Αν, παρ' όλα αυτά, αποχωρούσαν είτε για τα ορεινά εδάφη είτε για άλλη περιοχή, τότε πλήρωναν υψηλά πρόστιμα και τα οικονομικά βάρη του αγρότη που έφευγε έπρεπε να τα επωμισθούν οι συγχωριανοί του.²²⁰

Η φορολόγηση που επιβάρυνε τους κολίγους επιβαλλόταν από τους ίδιους τους τσιφλικάδες. Όπως αναφέρθηκε, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, οπότε η ισχύς της Υψηλής Πύλης και η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να εξασθενεί, η δύναμη των τοπικών αρχόντων, αντίστροφα, ενισχύθηκε αφού έγιναν ιδιοκτήτες μεγάλων αγροτικών εκτάσεων, των τσιφλικιών, γεγονός που απέβαινε σε βάρος των χωρικών οι οποίοι, όντας όλο και περισσότερο εξαθλιωμένοι, άρχισαν να μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα.

Οι ουσιαστικά ανεξέλεγκτοι τσιφλικάδες επέβαλαν την καταπιεστική εξουσία τους στους χωρικούς από του οποίους απαιτούσαν όλο και πιο σκληρή δουλειά, καθώς και περισσότερες εισφορές. Οι εργαζόμενοι στα τσιφλίκια ήταν, σχεδόν αποκλειστικά, Έλληνες, οι ιδιοκτήτες Οθωμανοί και οι επιστάτες/ διαχειριστές τους (τ. *su-basi/ σουμπασήδες*), κυρίως, Αλβανοί.²²¹ Ο επιστάτης ενός τσιφλικιού διοριζόταν από τον μεγαλογαιοκτήμονα, δηλαδή τον κάτοχο του τσιφλικιού. Συχνά συμπεριφερόταν με σκληρότητα καταπιέζοντας τους *ραγιάδες* (που ως τα τέλη περίπου του 17^{ου} αι. ήταν όλοι οι φορολογούμενοι, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, αλλά μετά μόνο οι χριστιανοί), ενώ παράλληλα αποκόμιζε υψηλά κέρδη από «νόμιμες» ή παράνομες εισπράξεις.²²²

Στα τέλη, λοιπόν, του 18^{ου} αι. είχε διαμορφωθεί ο τύπος του γαιοκτήμονα-εμπόρου, ο οποίος από την θέση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την κεντρική εξουσία, ενώ ταυτόχρονα αισθανόταν την εκμετάλλευσή του από το ξένο έμπορο.²²³ Η νέα αυτή αγροτική μονάδα γνώρισε μεγάλη άνθηση τον 18^ο αιώνα και λειτούργησε σύμφωνα με τους νόμους της διεθνούς αγοράς.²²⁴

Όσο προχωράμε προς τον 19^ο αι. επεκτείνεται η μεγάλη ιδιοκτησία. Η αύξηση της μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας είναι ένα γενικό δομικό χαρακτηριστικό της

---

²²⁰ Πρόκειται για ένα γενικότερο φαινόμενο στον ελληνικό χώρο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας· βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Οικονομία και νοσοτροπίες*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σελ. 25.

²²¹ H. Gorceix, *Aperçu Géographique de la Région de Khassia*, σελ. 103-108.

²²² Τσοποτός, *Γη και γεωργοί*, σελ. 122-125.

²²³ Β. Κρεμμυδάς, *Το γαλλικό εμπόριο*, σελ. 398.

²²⁴ Β. Κρεμμυδάς, *Ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας, ό. π.*, σελ. 50.

αγροτικής οικονομίας, κάτι που οφειλόταν στην αυξημένη εμπορευματοποίηση της παραγωγής και στη συσσώρευση των κεφαλαίων στα χέρια των γαιοκτημόνων και των εμπόρων.²²⁵ Η νέα αυτή μεταβολή, όπως άλλωστε ήταν φυσικό, επηρέασε την κοινωνία και τις νέες κοινωνικές σχέσεις. Για παράδειγμα, η απορρόφηση της μικρής ιδιοκτησίας από τον μεγάλο γαιοκτήμονα επέφερε και, όχι πάντα ορατές, κοινωνικές συγκρούσεις.²²⁶

Αλλά ας ρθουμε στη βορειοανατολική Θεσσαλία. Στην πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στον χώρο της έγγειας ιδιοκτησίας του γιαννιώτικου πασαλικιού ο Αλή πασάς και οι γιοί του έπαιξαν, οπωσδήποτε, καθοριστικό ρόλο. Επέκτειναν και στερέωσαν την εξουσία τους με την αποθησαύριση πλούτου. Η συγκρότηση μιας εκτεταμένης γαιοκτησίας και οι συμπληρωματικές επιδόσεις των περιουσιακών τους κερδών με άλλες παράλληλες οικονομικές δραστηριότητες, συγκροτούν μια ισχυρή οικονομική οντότητα, έναν ισχυρό ηγεμόνα. Στο *Αρχείο* του Αλή υπάρχει πληθώρα εγγράφων με αναφορές στα τσιφλίκια της οικογένειάς του, από τα οποία αντλούμε πολλές και πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την περιοχή που εξετάζουμε και που θα τα δούμε παρακάτω.

Ιδίως ο Αλή πασάς, είχε αντιληφθεί την αξία της κτηματικής ιδιοκτησίας και προέβαινε σε κάθε πράξη, νόμιμη και μη, προκειμένου ν' αυξήσει την έγγεια ιδιοκτησία, τόσο την δική του όσο και των δύο μεγαλύτερων γιων του. Η τάση του για πλουτισμό, σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων παραγόντων, συντέλεσε στην απόκτηση ενός τεράστιου αριθμού ζευγαριών γης και στον σχηματισμό πολλών και μεγάλων τσιφλικιών. Μαζί με τους γιους του εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο αυτή προς όφελός τους. Κατά τους 18^ο και 19^ο αι. η οικονομική δυσπραγία, η πανώλη με τις ολέθριες συνέπειές της, η ανασφάλεια που επικρατούσε στην περιοχή της επιρροής του Αλή, ανάγκασε πολλούς ιδιοκτήτες γης να πουλήσουν τα κτήματά τους και να μεταναστεύσουν στην Κωνσταντινούπολη ή αλλού. Τα κτήματα που άφηναν πίσω αγοράζονταν από τον Αλή σε εξευτελιστική τιμή, αυξάνοντας έτσι την ακίνητη περιουσία του. Ο Αλή πασάς ήταν ένας από τους λίγους πλούσιους που διέθεταν χρηματικά ποσά και, επομένως, ήταν σε θέση να αγοράσουν μεγάλες εκτάσεις γης. Η αρπακτικότητα, ως ίδιον του χαρακτήρα του, τον οδηγούσε σε εκβιασμούς που δεν περιορίζονταν μόνο σε μικρούς κτηματίες αλλά και σε ισχυρούς μπάηδες που

---

²²⁵ Στο ίδιο, σελ. 6.

²²⁶ Τσοποτός, *Γη και γεωργοί, ό. π.*, σελ. 199-229.

κατείχαν μεγάλα τσιφλίκια. Ήταν πάγια τακτική του, καθώς και των γιων του, να αγοράζουν κτήματα που είχαν δημευτεί από το οθωμανικό δημόσιο (*emlak*) ή είχαν μείνει άκληρα (*mahlul*) σε εξευτελιστική τιμή.²²⁷ Εν ολίγοις, ο Αλή και οι γιοί του ήταν κάτοχοι περίπου 900 τσιφλικιών, η πλειονότητα των οποίων βρισκόταν στις περιοχές των Ιωαννίνων, του Δελβινίου, των Τρικάλων, της Αυλώνας και του Αργυροκάστρου.²²⁸

Στο *Αρχείο* που μελετήσαμε υπάρχουν αναλυτικοί κατάλογοι των τσιφλικιών του Βελή πασά²²⁹ και των τσιφλικιών του Αλή πασά και των άλλων γιων του. Σε άλλο έγγραφο καταγράφεται το σύνολο των εισοδημάτων (*ιρατίου*) που προέρχεται από τα τσιφλίκια *μαλικιανέδες* (= ισόβιες εκμισθώσεις δημοσίων προσόδων). Το έγγραφο αυτό δεν φέρει κάποια χρονολογία, ωστόσο, σύμφωνα με τους εκδότες του Αρχείου, πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά κατά την τελευταία περίοδο της παρουσίας του Βελή στο σαντζάκι των Τρικάλων, δηλαδή γύρω στα 1819.²³⁰ Επίσης, στο ίδιο έγγραφο δεν αναγράφεται ο συντάκτης του πίνακα καταγραφής των τσιφλικιών του Βελή. Όμως, εικάζεται από τους εκδότες του *Αρχείου* πως η σύνταξη έγινε από τον έμπιστο διαχειριστή των οικονομικών εισφορών του Βελή πασά, τον Δημήτριο Μωραΐτη.²³¹

Ο κατάλογος με τα τσιφλίκια του Αλή πασά και των γιων του συντάχθηκε από τον Χριστόφορο Φιλητά και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά από τον Σπυρίδωνα Αραβαντινό,²³² που όμως είναι επίσης αχρονολόγητος. Ο αριθμός των τσιφλικιών ανέρχεται στα 935, ενώ ο κατάλογος περιορίζεται στην αναφορά των ονομάτων των τσιφλικιών. Λείπει η έκτασή τους και το εισόδημα που απέδιδε η εκμετάλλευσή τους.²³³ Ωστόσο, κατά τις βιβλιογραφικές αναφορές τα ετήσια εισοδήματά τους υπολογίζονται γύρω στα δύο εκατομμύρια γρόσια.²³⁴

---

²²⁷ Γ. Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά γιου του Αλή πασά», *ό. π.*, σελ. 139. Βλ. για το ζήτημα αυτό και Γιώργος Προγουλάκης, «Αγροτική οικονομία», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Δομή, χ. χ., τ. 8, σελ. 564.

²²⁸ Hamiyet Sezer, *Tepelenli Ali Pas'nin Ciflikleri Userine Bir Arastirma*, μτφρ. Ειρήνη Καλογεροπούλου, Άγκυρα 1988, σ. 75-105.

²²⁹ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1365, σελ. 544, χ. τ., αχρονολόγητο.

²³⁰ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1365, σελ. 544, χ. τ. αχρονολόγητο.

²³¹ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1365, σελ. 544, χ. τ., αχρονολόγητο. Το έγγραφο εκδόθηκε προηγουμένως από τον Γ. Γιαννόπουλο στη μελέτη του, *Τα τσιφλίκια*, σελ. 135-158. Βλ., επίσης, για τα τσιφλίκια του Αλή πασά και των γιων του στη Θεσσαλία, Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, *ό. π.*, σελ. 184-185, όπου πολύ ενδιαφέρουσες επισημάνσεις αναφορικά με τα συστήματα καλλιέργειά τους (*τριτάρικο* ή *μισιακάρικο*) κ.λπ.

²³² Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, σελ. 601-611.

²³³ Τσοποτός, *Γη και γεωργία της Θεσσαλίας*, σελ. 199-224.

²³⁴ Hamiyet Sezer-Feyzioglu και Selda Kilic Pasuria, *Tepelenli Ali Pas'nin*, *ό. π.*, σελ. 75-105.

Ο Βελή πασάς, ως διοικητής τριών σαντζακιών, κατάφερε να δημιουργήσει μία μεγάλη ακίνητη περιουσία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, επί δεκαέξι συνεχόμενα έτη διετέλεσε πασάς των Τρικάλων το χρονικό διάστημα 1804-1807, έπειτα μετατέθηκε στο πασαλίκι της Πελοποννήσου, από το 1807 έως το 1812, οπότε επανήλθε στην Θεσσαλία όπου έμεινε ως το 1819, ολοκληρώνοντας τη θητεία του ως διοικητής της Ναυπάκτου, το 1819-1820. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ο Βελής, μολονότι αντλούσε αρχικά τη δύναμή του από τον πατέρα του, κατόρθωσε με προσωπικές ενέργειες να εξελιχθεί σε έναν ισχυρό πασά και, ταυτόχρονα, σε έναν μεγαλογαιοκτήμονα, που τον χαρακτήριζε, όπως και τον πατέρα του, η αρπακτικότητα. Ο ηγούμενος της Ιεράς Μονής Ολυμπιώτισσας Ελασσόνας το 1813 αναφέρει σχετικά με τις αρπακτικές διαθέσεις του Βελή πασά την περίοδο που ήταν διοικητής στο σαντζάκι των Τρικάλων ότι «κατεγίνετο εις τό να άρπάξη τά χωριά μέ τρόπους άπειλητικούς, κολακευτικούς, βιαστικούς και μέ διαφόρων λογιών αίτιολογιών προδοσίας να τά παίρνη και ναά ταά κάνη έδικά του κτήματα».²³⁵

Στη Θεσσαλία βρισκόταν το μεγαλύτερο μέρος των τσιφλικιών του Βελή. Ο έμπιστος γραμματικός του, Δημήτρης Μωραΐτης, ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση αυτών των τσιφλικιών και την είσπραξη των εισοδημάτων τους.²³⁶ Σημειωτέον ότι, στην περιοχή της Λάρισας ο Βελή πασάς κατείχε 65 από τα 147 συνολικά τσιφλίκια του, που του απέδιδαν το ½ του συνολικού κέδρους από τις προσόδους τους σε γρόσια.²³⁷

Όπως προκύπτει από τη μελέτη των εγγράφων του *Αρχείου*, στα τσιφλίκια του Αλή και του Βελή πασά δεν είχε γίνει κανένα έργο εγγειοβελτιωτικού χαρακτήρα και καμία βελτίωση των καλλιεργειών. Ο Αλή πασάς, χωρίς να αδιαφορεί για την παραγωγική ικανότητα των τσιφλικιών του, δεν επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στη βελτίωση των συνθηκών καλλιέργειας. Είναι ολοφάνερο πως τον ενδιέφερε η εδαφική κυριαρχία και η ποσοτική επέκταση της γαιοκτησίας του. Υπάρχουν ελάχιστες αναφορές στο *Αρχείο* για ενέργειες βελτίωσης της απόδοσης των γαιών που εντάσσονται όμως στο γενικότερο πλαίσιο βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των καλλιεργητών, όπως είναι η ασφάλεια και η προστασία τους από τις αρπαγές

²³⁵ Βλ. Ευάγγελος Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967, σελ. 441.

²³⁶ Hamiyet Sezer-Feyzioglu και Selda Kilic Pasuria, *Tepelenli Ali Pas' nin Ciflikleri Userine*, ό. π., σελ. 1. Πρόκειται για μελέτη που στηρίχθηκε σε τουρκικές πηγές και αναφέρεται στον γραμματικό του Βελή πασά, ονόματι Δημήτρη, ο οποίος ανακρίθηκε και έδωσε πληροφορίες οικονομικής φύσεως, μετά την παράδοση του Βελή πασά.

²³⁷ Στο ίδιο.

τοπικών αρχόντων. Στην καθαυτό διαδικασία της αγροτικής παραγωγής το μέγιστο που επισημαίνεται είναι κάποια περιορισμένη αύξηση των καλλιεργούμενων εδαφών, η μεταφορά καλλιεργητών σε νέα εδάφη (με τη βία), καθώς και η εκτέλεση μικρών τεχνικών έργων, όπως είναι η επισκευή υδρόμυλων, διάνοιξη τάφρου, κατασκευή κατοικιών σε ένα ιδιόκτητο τσιφλίκι²³⁸ ή αποθήκη για την αποθήκευση δημητριακών.²³⁹

III. Τοπική οικονομία

1. Η γεωργική παραγωγή

Όπως είπαμε παραπάνω, η μορφολογία του εδάφους της Θεσσαλίας ευνοούσε την ανάπτυξη της γεωργίας αλλά και της κτηνοτροφίας. Οι μεγάλες πεδινές και πολύ εύφορες εκτάσεις γης προσφέρονταν για την καλλιέργεια πολλών ειδών και συνέβαλλαν, καθοριστικά, στην ανάπτυξη της γεωργίας στις πεδινές περιοχές. Από την άλλη, ο πληθυσμός της Θεσσαλίας που κατοικούσε σε περιοχές πιο ορεινές, όπου δεν υπήρχε γη κατάλληλη για γεωργικές καλλιέργειες, ασχολήθηκε με την κτηνοτροφία.

Στις αγροτικές καλλιέργειες κυριαρχούσαν τα δημητριακά και ανάμεσα σ' αυτά κυριαρχούσε το σιτάρι. Σε μικρότερη έκταση καλλιεργούνταν άλλα γεωργικά είδη: αμπέλια, σουσάμι, οπωροκηπευτικά, καλαμπόκι,²⁴⁰ αραβόσιτο,²⁴¹ και κριθάρι.²⁴² Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το ψωμί δεν ήταν γνωστό και δεν το παρήγαν εκείνη την περίοδο ή τουλάχιστον δεν ανταποκρινόταν στη σημερινή έννοιά του. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο το ότι οι πιο φτωχοί έτρωγαν καλαμποκίσιο ψωμί (μπομπότα).²⁴³

Ο Leake, κατά την δεύτερη επίσκεψή του στη Θεσσαλία, τον Δεκέμβριο του 1809, αναφέρει με αρκετές λεπτομέρειες, πως το χωριό Δέσιανη (σημ. Αετόλοφος) περιστοιχιζόταν από αμπέλια, σιτάρια και καλαμπόκια, ποικιλίες θάμνων και δέντρων, πικροδάφνες, λυγαριές, μουριές κ. ά.²⁴⁴ Τα γεωργικά προϊόντα δεν προορίζονταν μόνο για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών των ανθρώπων.

²³⁸ Αρχείο, τ. Α', αριθ.εγγρ. 433, σελ. 802, Παλιοχώρι, 20 Νοεμβρίου .

²³⁹ Αρχείο, τ. Δ', σελ. 103.

²⁴⁰ Αρχείο, τ. Β', αριθ.εγγρ. 967, σελ. 828, Πέτρα, 20 Μαΐου 1817.

²⁴¹ Richard I. Lawless, *Οικονομία και χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, τ. 1^{ος}, Τρίκαλα, 1981, σελ. 47.

²⁴² Γρηγορίου, «Από τις σημειώσεις του Robert Walpole», ό. π., σελ. 94.

²⁴³ Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία*, ό. π., τ. Α', σελ. 7.

²⁴⁴ Leake, vol. IV, ό. π., σελ. 120.

Ιδιαίτερα το σιτάρι και το κριθάρι χρησιμοποιούνταν και για τη διατροφή των οικόσιτων ζώων και των πτηνών.²⁴⁵ Οι αναφορές του Leake για τα φυτά που φύονταν στην περιοχή αυτή, χάρη στο ευνοϊκό της κλίμα, συμπληρώνονται με πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων. Συγκεκριμένα, οι μουριές καλλιεργούνταν κυρίως γιατί τα φύλλα τους προορίζονταν για τροφή των μεταξοσκώληκων και ως τροφή για τις οικόσιτες κατσίκες.²⁴⁶ Λόγω των χρωστικών τους ιδιοτήτων, χρησιμοποιούνταν τα φύλλα και ο φλοιός της μουριάς, τα φύλλα της καρυδιάς, οι ρίζες του πλατάνου, οι καρποί της λυγαριάς κ. άλ.²⁴⁷

Χαρακτηριστικό της περιόδου που εξετάζουμε είναι η μονοκαλλιέργεια, που ευνοείται από την ύπαρξη της μεγάλης ιδιοκτησίας γης. Στον ελλαδικό χώρο του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα οι κυριότερες μονοκαλλιέργειες ήταν το σιτάρι, το βαμβάκι, η ελιά και αργότερα η σταφίδα. Η καλλιέργεια του σιταριού εκτεινόταν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, κυρίως όμως στη Θεσσαλία, έχοντας συνεχώς μεγάλη ζήτηση στις αγορές του εξωτερικού.²⁴⁸

Ένα αρκετά σημαντικό μέρος της γεωργικής παραγωγής αποτελούσαν τ' αμπέλια, τα οποία προορίζονταν για την παραγωγή κρασιού, που όμως ήταν περιορισμένη και ικανοποιούσε μόνο στην τοπική κατανάλωση.²⁴⁹

Εκτός από τα δημητριακά, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων εξαγόταν, και το κρασί, υπήρχαν και άλλα γεωργικά προϊόντα που παράγονταν σε αρκετά μεγάλες ποσότητες στη θεσσαλική πεδιάδα, προκειμένου να πωληθούν σε αγορές του ελλαδικού χώρου ή να εξαχθούν στο εξωτερικό. Αυτά ήταν το βαμβάκι, το ρύζι και ο καπνός.²⁵⁰ Σε ένα σημαντικό έγγραφο του *Αρχείου* του Αλή πασά καταγράφονται 24 χωριά της περιοχής Λάρισας, όπου καλλιεργούνταν βαμβάκι. Πιο συγκεκριμένα, το έγγραφο αυτό αναφέρεται στις οφειλές 24 χωριών αυτής της περιοχής από «μπεκαγιάδες» (= υπόλοιπο) «βαμπατιάτικα» των ετών 1813 και 1814.²⁵¹

*Τα όσα έμνηναν μπεκαγιέδες από τα
βαμπακιάτικα ως κάτωθεν*

---

²⁴⁵ Γρηγορίου, «Από τις σημειώσεις του Robert Walpole», ό. π. σελ. 94.

²⁴⁶ Αγάπιος Μοναχός, *Βιβλίον καλούμενον Γεωπονικόν 1796*, σελ. 129-130.

²⁴⁷ Π. Γεννάδιος, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1914, εκδ. Παρασκευά Λεώνη, σελ. 6, 670, 792-795.

²⁴⁸ Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας*, σελ. 151· βλ., επίσης, Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σελ. 291-294.

²⁴⁹ Γρηγορίου, «Απο τις σημειώσεις του Robert Walpole», ό. π., σελ. 94.

²⁵⁰ Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία*, τ. Α', σελ. 7.

²⁵¹ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 824, σελ. 631, Λάρισα 6 Δεκεμβρίου 1815.

ὄσα ἀπό τούς 1813: ριγμένα εἰς τά ζευγάρια

ζευγάρ(ια):

4: Κερμελί προς γρ:10:4	γρ:	40:16
2: Τζεκίρι	»:	20:08
30: Τρανό Κεσερλί, Ντερέ μαχαλάς και Μπεγλέρ μαχαλάς	»:	303:
16: Εγλιτζανλού	»:	161:24
6: Ντογουςλάρ	»:	60:24
4: Σατόμπασι	»:	40:16
7: Κουλούρι Βειζαγα	»:	70:28
29: Μετεσιλί	»:	292:36
33: Τοπουζλάρι	»:	333:12
11: ^{1/2} Σαρχανλάρι	»:	116:06
3: Σαριμήσι	»:	30:12
2: Σαρτζιλάρι Καντίραγα	»:	20:08
8: Μπουραζάνι Ταχήρπεγη	»:	80:32
30: Μπαγκράτζι	»:	303:
20: Κρασιά εις Όλυμπον	»:	202:
4: Λάρισσας Ρωμαίοι	»:	40:16
21: Τούρναβος, ρέστα από τα 130:	»:	212:04
9: Γκελάντι αγάδικο	»:	190:36
10: Μπαλταλάρι Μουσταφάπεγη	»:	101:-
3: Σαρακήνα έξω από του βεζίρη	»:	30:12
5: Πιτζαρί του Μάλκου	»:	141:16
25: Καραλάρι Τούρκοι	»:	252:20
5: Χατζή Εμρλέρι	»:	50:20
296:5	»:	2994:26

ὄσα ἀπό στρεματιάτικα μπεκαγιέδες εἰς τούς 1813 :

στρέμ(ατα)

53:5 Μπαμπά τζεμπαϊτι προς 70:παρ.	γρ.:	93:20
24:- Χαρατζά βιράνι	:	42:
22:- Χατζόμπασι, ο Μπεκήρ Ογλούς Αχμέτης	:	28:20

2:- Χοτζόμπασι, ο Χουσεϊνογλους Μεχμέτης	: 3:20
120:- Ντογουσλάρι	: 210
79:- Τρανό Κεσιρλί	: 138:10
58:1 Ισαρλίκ Αρντί	: 101:26
4:2 Μπαγισλάρι	: 7:10
3: Οτμανλί	: 5:10
3: Τογιοβασί, Ορτά μαχαλές	: 5:10
26:4 Σαρχανλάρι	: 46:03
33:9 Τζουλάρι	: 59:02
15:10 Καλύβια	: 27:30
07:02 Αμάρι	: 12:30
10:10 Χαταλί	: 19:
21:7 Μπαλταλάρι	: 37:30
1: Ισάρι	: 1:30
03:7 Καραλάρι	: 6:
3:1 Ουμουρλάρι	: 5:15
59:4 Χατζή Εμιρλέρι	: 103:35

551:2 964:21
γρ: 3.959:07

Γρόσια

3959:7 η όπισθεν σούμα

μπεκαγιέδες από βαμπακιάτικα των 1814

- 14:16 από τον Ντάφον Ακ σαραγιότην
- 3:24 από τον λεμπλεπιζί Μέτον
- 4:32 από τον λεμπλεπιζί Μπαϊραχτάρι
- 6:- από Χασάν Χαριάτι εις Καναρά μαχαλά
- 14:- από Καντρί Μετεσιλιότι
- 30:- από Ιμάμι Τοπουζλαριότι
- 6:- από Ντεντέ Βιράνι
- 105:- από Κάπιστα
- 135:24 από Χάρμενα
- 3:- από Αλή μπασιά Καραλαργιότι

3:- από Μπακή Σοφτά Ασλανλαργιότι
174:22 από Σιαμπανλή

500:8

4459:15

Δι' όσα μπεκαγέδες από το αγιοδημητρίσιο
δευτέρι των 1814

81:25 από Αμάρι ζευγάρ(ι) 1:

244:35 από Ουρτζόουνι

145:20 από Μουσαλάρι Τούρκοι

81:25 από Κιοπόμπασι και Κονιάρο

244:35 από Κιούμπελε

175:33 από Χάρμενα

81:25 από Ινέογλου ζευγάρ(ι): 1

81:25 από Αϊντογτλάρι » 1

112: από Σουφλάρ μαχαλά, ρέστα από το αγιοδημητρίσιο
των 1813 : και αγιοργίσιο 1814

266: από Σαρχανλάρι διά το αγιοδημητρίσιο τνω1813:

1515:23

5947:38

[με άλλο χέρι]

από τον Βεζίρ ζαντέ Σελίμπεϊ:
(τ.σ.τ.)

Προς εσάς κεχαγιάδες, σουμπασάδες, προεστοί και επίλιποι ραγιαδες των άνωθεν
χορίων και τζιφλικιών οπού χρεωστείται τους όποισθεν και άνωθεν μπεκαγιάδες, σας
φανερώνω, ότι βλέποντας το παρόν μου ευθύς να τα αποκριθείτε εις χείρας του
παρόντος ανθρώπου μου, μπιρ ταμάμ, χωρίς παραμικράν άργιτα, πληρώνοντας, και
προς ένα παρά το γρόσι δια ταξιλταρλίκι, Μην τύχη όμως και το φέρετε γήρα, ότι
κατόπι και τα άσπρα θα τα πληρώσετε και από μεγάλα έξοδα θα ευγείτε, μονάχα
πληρώσετε ο καθ' ένας τον άνωθεν μπεκαγέν σας όπου χρεωστείται μπρι σαάτ εβέλ.
Εξ αποφάσεως,

1815 : Δεκεμβρί(ου):6 Λάρισα:

Το έγγραφο υπογράφεται από τον Σελήμπεη, γιό του Βελή πασά. Ο τελευταίος φαίνεται ότι βρισκόταν ακόμα εκτός Θεσσαλίας, στο στρατόπεδο της εκστρατείας κατά των Σέρβων.²⁵²

Πάντως, παρά τη μεγάλη παραγωγή σιταριού και άλλων δημητριακών όλη γενικά η Θεσσαλία αντιμετώπιζε, ενίοτε, σιτοδείες, δειλαδή έλλειψη σιταριού, που είχαν ως συνέπεια την άνοδο της τιμής του σιταριού και την πείνα του που αντιμετώπιζε ο φτωχός πληθυσμός της. Μνεία αυτής της κατάστασης γίνεται σε διάφορες ενθυμήσεις του 1809-1810 και του 1812, που περιγράφουν, με δραματικό τρόπο, την πείνα που μάστιζε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Θεσσαλίας. Ενδεικτικά, σε ενθύμηση του Μαρτίου-Μαΐου 1810 αναφέρεται: «1810 Μαρτίου 1, έγινε μεγάλη πείνα εις αυτά τά χρόνια καί είχε τό σιτάριν τό κοιλόν [σημ. 22 περίπου σημερινά κιλά] γρόσια 75 καί έκράτησεν αυτή ή συμφορά από τόν Φεβρουάριον έως τόν Μάϊον. Είς δέ τοῦ Γόλου [Βόλου] τά χωριά είχε τό σιτάριν γρόσια 90 τό κοιλόν»,²⁵³ και σε άλλη ενθύμηση του 1809-1810 διαβάζουμε ότι «Έν έτει 1809 έγινε μεγάλη ακρίβεια όπου είχε τό άλτσέκι [= μονάδα μέτρησης των σιτηρών ίση με 22 οκάδες] τό σιτάρι γρόσια 8 καί εις τούς 1810 έγινε ακόμη μεγαλύτερη ακρίβεια όπου ήλθε τό άλτσέκι γρόσια 10 καί δέν εῦρισκε ό κόσμος καί πολλοί κινδύνευαν μέ θάνατο από τήν πείνα».²⁵⁴ Άλλες ενθυμήσεις από τη Θεσσαλία, του 1812, μας δίνουν πληροφορίες για το ίδιο γεγονός. Ενδεικτικά, σε μία από αυτές γίνεται λόγος για την πείνα που μάστιζε τον πληθυσμό, αλλά και για την άλλη, πολύ πιο σοβαρή, μαστιγα της επιδημίας της πανούκλας, που έπληξε τη Θεσσαλία το 1812: «Είς τούς 1812 εῖφθασεν νά γένη μεγάλη πείνα, εστάθη έληψις αρτου ό οποίος αρτος τό κοιλόν γρ(όσια) 100 κέ είχεν εις τόν ίδιον καιρόν ήτοι και πανόλης καί εστη πανούκλα ή οποία εξηρίζωσεν όλα τά μέρη: χωρία Τσαρίτζανη, Τύρναβον, Ράψανη, Πυργετόν, Πεντελεήμονα [ο Παλαιός Παντελεήμονας στις πλαγιές του Ολύμπου, μετά τον Πλαταμόνα] Σκοτίνα, Τρίκαλα, Λάρισα, Κατηρήνη, Βροντῶν [η Βροντού Κατερίνης] καί παντῶ: Πωλιάνα [η σημερινή Κρυόβρυση της Ελασσόνας]. Ό γράψας εις ενθύμησιν Κύριλλος Τσαρίνης (;)».²⁵⁵

²⁵² Αρχείο, τόμος Β', σελ. 630, παρατηρήσεις του εκδότη. Το έγγραφο το έχει δημοσιεύσει πριν και ο Κ. Σπανός, *Πέντε Θεσσαλικά έγγραφα*, σελ. 115-116.

²⁵³ Βλ. Κ. Σπανός, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις, ό. π.*, σελ. 83, ενθύμηση υπ' αριθ. 564.

²⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 83, ενθύμηση υπ' αριθ. 565.

²⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 94, ενθύμηση υπ' αριθ. 594.

2. Η κτηνοτροφία

Η κτηνοτροφία στον ελλαδικό χώρο, την περίοδο που εξετάζουμε **ήταν πολύ** ανεπτυγμένη. Επρόκειτο για μια αρκετά κερδοφόρα δραστηριότητα που επέφερε σημαντικά κέρδη στο δημόσιο Ταμείο του οθωμανικού κράτους και μικρότερα στους ιδιώτες. Κατά προσέγγιση, υπολογίζεται πως στις αρχές του 19^{ου} αι. στη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία η κτηνοτροφία μετρούσε κάτι περισσότερο από εννέα εκατομμύρια γιδοπρόβατα, δύο από τα οποία ανήκαν στον Αλή πασά και σε ντόπιους Αλβανούς αξιωματούχους. Στη Θεσσαλία η κτηνοτροφία ήταν σημαντική για την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Ειδικότερα, οι κτηνοτρόφοι της Β. Α Θεσσαλίας, που αποτελεί την εξεταζόμενη περιοχή, παρείχαν την καλύτερη ποιότητα μαλλιού συγκριτικά με άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μάλιστα σε μεγάλες ποσότητες.²⁵⁶

Στην κτηνοτροφία επιδίδονταν, κυρίως, οι νομαδικοί πληθυσμοί των Βλάχων, οι οποίοι κυριαρχούν στον κτηνοτροφικό τομέα, και των Σαρακατσάνων. Οι Βλάχοι ήταν οργανωμένοι σε φατριές και κινούνταν μεταξύ των ορεινών βοσκοτόπων και των χειμαδιών στις πεδιάδες, όλοι μαζί με τις οικογένειές τους, οργανωμένοι σε *τσελιγκάτα*. Οι πληθυσμοί αυτοί, όταν κατέβαιναν στα πεδινά, πουλούσαν τα προϊόντα τους, κυρίως το τυρί, το βούτυρο²⁵⁷ αλλά και άλλα.

Υπήρχαν κτηνοτρόφοι που κινούνταν σε μικρές αποστάσεις, μέσα στα όρια του χωριού τους. Αντίθετα, όσοι διάνυαν μεγάλες αποστάσεις ήταν οργανωμένοι σε *τσελιγκάτα* και κινητοποιούσαν μικρές σχετικά ανθρώπινες δυνάμεις: όταν τα κοπάδια κατέβαιναν από τα ορεινά βοσκοτόπια στα πεδινά, κατά τους χειμερινούς μήνες, χρειαζόνταν μεγάλες εκτάσεις για τη βοσκή των κοπαδιών τους, οι οποίες ανήκαν σε τρίτους είτε στην κοινότητα είτε σε ιδιώτες.²⁵⁸ Φορείς του *τσελιγκάτου* ήταν κατά κύριο λόγο οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Κουπιτσαραιίοι. Τα άτομα που συγκροτούσαν κάθε *τσελιγκάτο* ως ένα σύνολο οικογενειών, ακολουθούσαν τα κοπάδια τους στα θερινά και στα χειμερινά βοσκοτόπια και στον βαθμό που ήταν

---

²⁵⁶ *Αρχείο*, τ. Β' αριθ. εγγρ. 769, σελ. 566, Λάρισα, 16 Μαΐου 1815 και αριθ. εγγρ. 776, σελ. 571, Λάρισα, 13 Ιουνίου 1815 και αριθ. εγγρ. 810, σελ. 602, Λάρισα, 14 Οκτωβρίου 1815.

²⁵⁷ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 769, σελ. 566, Λάρισα, 16 Μαΐου 1815 και αριθ. εγγρ. 774, σελ. 570, Λάρισα, 8 Μαΐου 1815.

²⁵⁸ Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σελ. 169 και σελ. 193-194 για τα *τσελιγκάτα*. Βλ., επίσης, για τα *τσελιγκάτα* την ογκώδη εξαιρετική μελέτη του Μάρκου Γκιόλα, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2004.

οργανωμένο τελείως νομαδικά, στεγάζονταν σε πρόχειρα καλύβια, ενώ τα ζώα τους σταβλίζονταν στις στάνες, στην περιοχή των οποίων γινόταν και η τυροκομεία.²⁵⁹

Οι κτηνοτρόφοι επιβαρύνονταν με την καταβολή αρκετών φόρων στο κράτος.²⁶⁰ Για τις οικονομικές όμως εισφορές των κτηνοτρόφων θα μιλήσουμε στο κεφάλαιο που αφορά τη φορολογία. Σε γενικές γραμμές, η ζωή τους ήταν ιδιαίτερα σκληρή, ιδίως όταν ανέβαιναν στα ορεινά, όπου είχαν να αντιμετωπίσουν επιθέσεις από τους ληστές αλλά και από άγρια ζώα, όπως οι λύκοι²⁶¹.

Τα βοσκοτόπια της εύφορης πεδιάδας της Θεσσαλίας επιλέγονταν από τους κτηνοτρόφους γειτονικών περιοχών για να ξεχειμωνιάζουν εκεί με τα αιγοπρόβατά τους. Ενδεικτικά, στο Δομένικο της επαρχίας Λάρισας παραχείμαζαν νομάδες κτηνοτρόφοι από την Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία. Οι κτηνοτρόφοι αυτοί είναι γνωστοί ως *κισλατζήδες*, δηλαδή ως αυτοί που νοίκιαζαν τα βοσκοτόπια που χρησιμοποιούσαν.²⁶² Σημειώνεται, πως η ενοικίαση των βοσκοτόπων ήταν αρκετά αποδοτική. Για παράδειγμα, σε ένα έγγραφο του Αρχείου, με ημερομηνία 3 Φεβρουαρίου 1818,²⁶³ έναν *τεσκερέ* προς έναν ενοικιαστή βοσκοτόπου, βλέπουμε πως από την ενοικίαση του *κισλά* (χειμερινός βοσκότοπος, χειμαδιό) του χωριού Γκριτζόβα της επαρχίας Τυρνάβου, ο Βελή πασάς εισέπραττε ως πρώτη δόση του ενοικίου (τ. *κίστι*) 2.000 γρόσια. Η Γκριτζόβαλη (σημ. Βοτανοχώρι επαρχίας Τυρνάβου) καταγράφεται ως τσιφλίκι του Βελή στον καζά της Ελασσόνας σε ένα έγγραφο, όπου γίνεται μνεία του χειμερινού βοσκότοπου αυτού του χωριού, με συνολικό εισόδημα αυτού του τσιφλικιού τα 3.500 γρόσια.²⁶⁴ Το ποσό των 2.000 γροσιών της πρώτης δόσης ενοικίασης του βοσκοτόπου αναγράφεται και σε ένα άλλο έγγραφο,²⁶⁵ κάτι που, σύμφωνα με τους εκδότες του Αρχείου, δημιουργεί την εντύπωση πως το εισόδημα αυτό δεν περιέχεται στο εισόδημα των 3.500 γροσιών του προηγούμενου εγγράφου και ότι πρόκειται για ένα δεύτερο ανεξάρτητο εισόδημα. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι τα έσοδα από τις αποδόσεις της οποιασδήποτε καλλιέργειας του τσιφλικιού ήταν χαμηλότερα από εκείνα της ενοικίασης του *κισλά* καθώς επίσης και ότι τα τσιφλίκια που διαθέτουν και *κισλά* για ενοικίαση έχουν πολύ μεγαλύτερες αποδόσεις. Σύμφωνα με το δεύτερο

²⁵⁹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σελ. 195.

²⁶⁰ Αρχείο, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1170, σελ. 229, Τσιγκέλι, 5 Μαρτίου 1819.

²⁶¹ Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π.*, σελ. 258.

²⁶² Αρχείο, τ. Β', αριθ. εγγρ. 850, σελ. 667, χ. τ. 1 Μαρτίου, 1816.

²⁶³ Αρχείο, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1048, σελ. 21, Τύρναβος, 3 Φεβρουαρίου 1818.

²⁶⁴ Αρχείο, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1365, σελ. 544, χ. τ. αχρονολόγητο.

²⁶⁵ Αρχείο, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1048, σελ. 21, Τύρναβος, 3 Φεβρουαρίου 1818.

έγγραφο, «*Εμέτρησεν εις τον αφεντικόν χασνέ ο Γιάννις διά τον κισλά Γκριτζιόβας το πρώτον κήστι γρόσια 2000 ήτοι δύο χιλιάδες, Τάρε Μαλισιόβας*».

Στο *Αρχείο* του Αλή σώζονται αρκετά συμφωνητικά ενοικίασης βοσκοτόπων.²⁶⁶ Η ενοικίαση των βοσκοτόπων από τους *κισλαντζήδες* γινόταν με μία γραπτή συμφωνητική πράξη και το ενοίκιο καταβαλλόταν τόσο σε χρηματικό ποσό όσο και σε είδος. Όταν το ενοίκιο καταβαλλόταν σε είδος, συνήθως ήταν οκάδες βουτύρου. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το έγγραφο με αριθμό 1070²⁶⁷ που αποτελεί *ζάπι*, δηλαδή έγγραφο κυριότητας. Στο συγκεκριμένο συμφωνικό ενοικίασης, ο Βελή πασάς παρουσιάζεται ως ιδιοκτήτης βοσκότοπων, ενώ κατονομάζονται και οι *τσιλιγκάδες* ενοικιαστές. Το χρονικό διάστημα της ενοικίασης αφορά στον χειμώνα 1818-1819. Στο συμφωνητικό αναγράφονται, ρητά, τα τοπωνύμια των βοσκότοπων, το ποσό της ενοικίασης και δίνονται κάποιες διευκρινήσεις από τον Βελή πασά προς τους ενοικιαστές του, που ουσιαστικά αποτελούν όρους της συμφωνίας. Σ' αυτό το έγγραφο παρατηρούμε ότι γίνεται καταβολή όχι μόνο χρηματικού ποσού αλλά και ποσοτήτων βουτύρου στον Βελή πασά.

Στα έγγραφα ενοικίασης των βοσκοτόπων στα *ζάπι* δηλαδή, αναγράφεται και η περίοδος ενοικίασης της κάθε περιοχής. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την περίπτωση ενοικίασης τριών βοσκότοπων του Βελή πασά στο Καλιφόνιο, στο Βελέσι και στο Παλιούρι από έμπιστο άτομο της οικογένειας του Αλή πασά «*Μπαϊράμ αγά Βασιάρι*». Ως χρονικό διάστημα ενοικίασης των βοσκοτόπων ορίζεται το χειμερινό εξάμηνο από του «*Αγιοδημήτρη 1817*» έως του «*Αγιόργη του 1818*».²⁶⁸

Τύρναβος, 5 Απριλίου 1818

Γρόσια:

1072: *Βελανίδα χωριανό, μισό Καλαμάκι
του Κιργιαζή, του Διαμάτι, Βράχου,
και Ντούσια Ντοβρίσι, και μισό*

Βούτυρο

Κουφάλι.....οκάδ. 588:

Εγώ ο βαζίρ Βελής Πασιάς

²⁶⁶ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1066, σελ. 81, Τύρναβος 28 Μαρτίου, 1818, αριθ. εγγρ. 1070, σελ. 86, Τύρναβος 5 Απριλίου 1818 και αριθ. εγγρ. 1072, σελ. 88, Τύρναβος, 6 Απριλίου 1818.

²⁶⁷ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1070, σελ. 86, Τύρναβος 5, Απριλίου 1818.

²⁶⁸ *Αρχείο*, τ. Ε', αριθ. εγγρ. 1638, σελ. 327, Τύρναβος, 19 Οκτωβρίου 1817.

Έδωσα του Τέγω Πόντε και Μήχου τους άνωθεν κισλάδες δια γρ: δέκα χιλ(ιαδες): επτακόσια είκοσι, και δια βούτυρον οκάδ: πεντακόσιαις ογδόντα οχτώ, ο οποίος έχει την άδεια να βάλη όσα πρόβατα θελήση δια να τα ξεχειμάση τον ερχόμενον χειμώνα από Αγιοδημήτρη; 1818: έως Αγιόργη 1819: κατά την συνήθεια και με ταις ακόλουθαις συμφωνίαις.

1818 Απριλίου: 5 Τούρναβος

(τ.σ. Βελή πασά)

Η παρουσία νομάδων βοσκών στην εκάστοτε περιοχή ήταν ελεγχόμενη και πολύ οργανωμένη, καθώς στους καταλόγους αναγράφεται η κατανομή των προβάτων που βρίσκονταν στα χειμαδιά και τα τοπωνύμια όπου βρίσκονταν τα μαντριά τους. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την περίπτωση του χωριού Δαμάσι, που ανήκει στην επαρχία Ελασσόνας, παραθέτοντας τον παρακάτω κατάλογο. Στην πρώτη στήλη γίνεται καταγραφή των προβάτων σε «τρανά» και μικρά. Στη δεύτερη στήλη αναγράφονται τα ονόματα των ντόπιων ιδιοκτητών των κοπαδιών και των μεταβατικών κτηνοτρόφων-ενοικιαστών και στην τρίτη στήλη τα τοπωνύμια των μαντριών όπου είναι τοποθετημένα τα κοπάδια. Ο κατάλογος σύμφωνα με τους εκδότες του *Αρχείου*, συντάχθηκε την 1^η Μαρτίου του 1816.²⁶⁹

Δαμάσι χωριώ

πρόβατα τρανά	πρόβατα μικρά	όνομα ιδιοκτήτη/ενοικιαστή	τοπωνύμιο μαντριού
4.694	2.865	Οσμάναγας Λαρσινός	Σκουλοσιάρα
6.246	4.446	Ο ίδιος Οσμάν αγάς	εις Γκαβάνη
4.528	3.030	Χατζή Φαρμακούλης Πλαντζή	» Τριπιμένη
8.385	3.820	Τζήμας Χατζη Γιάννης Αβδελιότης	» Ασπρόχουμα
7.659	4.984	Μίγας Αβδελιότης	» Καλαμάκια
1.916	782	Παπαλέξης Αβδελιότης	» Γαλογάβρα
3.473	1.582	Γιάννης Τζαπάρας	» Ταβέρνα

²⁶⁹ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 850, σελ. 667, χ. τ., 1 Μαρτίου 1816.

		Αβδελιότης	
4.386	2.827	Γιάνγκος Χαρμαντάμπασις Αβδελ(ιώτης)	» Λοτόμη
6.104	2.859	Χατζηπάβλης Αβδελιότης εις το κισλά Τζούμα του Μουχτάρ Πασιά Εφένδημ	
3.849	1.722	Κονόμος Αβδελιότης, χοριω: Δμασούλι	» Μπάρα
3.863	1.456	Καραγιάνης Αβδελιότης	» Μπάρα

Ένα σπουδαίο κτηνοτροφικό κέντρο της εξεταζόμενης περιοχής ήταν το Λιβάδι ή Βλαχολίβαδο του Ολύμπου, πολύ ονομαστό για τα πολλά κοπάδια του και τις μεταποιητικές βιοτεχνίες του, σε υψόμετρο 1.000 μ., με 800 περίπου καλοχτισμένα σπίτια και 3.500 περίπου κατοίκους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Γύρω από το Λιβάδι υπήρχαν και άλλες κοινότητες κατοικούμενες από Ελληνοβλάχους (ο Κονιοπλός, η Φτέρη και η Μηλιά), αμιγώς κτηνοτροφικές.²⁷⁰ Όπως φαίνεται, εγκαταστάθηκαν σ' αυτή την περιοχή –μάλλον από την Πίνδο– γιατί παρείχε πολλά και καλά λιβάδια για καλοκαιρινή βοσκή μεγάλου αριθμού αιγοπροβάτων. Τον χειμώνα κατέβαιναν σε πεδινά βοσκοτόπια, είτε προς την πλευρά της Θεσσαλίας είτε προς την πλευρά των Σερβίων. Το 1805 τα κοπάδια του Λιβαδιού αριθμούσαν 180.000 αιγοπρόβατα! Οι βοσκοί της περιοχής αυτής ήταν οργανωμένοι σε τσελιγκάτα, καθένα από τα οποία περιλάμβανε 6.000 περίπου αιγοπρόβατα και πολλά μεταφορικά ζώα. Η μεγάλη παραγωγή του Λιβαδιού και των γειτονικών οικισμών σε γαλακτοκομικά προϊόντα και σε μαλλί, το ανάδειξε σε μία ανθούσα βιοτεχνία μεταποίησης του γάλακτος και σε ένα πολύ σημαντικό κέντρο παραγωγής παραδοσιακών υφαντών. Υπολογίζεται, ότι η ετήσια παραγωγή των εξαγόμενων μάλλινων υφασμάτων από αυτή την κωμόπολη ανερχόταν γύρω στα 500 ή και περισσότερα φορτώματα. Οι

²⁷⁰ Βλ. Γκιόλιας, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, ό. π., σελ. 391-397, όπου και περισσότερες πληροφορίες.

ντόπιοι έμποροι-αγωγιάτες συγκεντρώνουν τα βιοτεχνικά προϊόντα αυτής της περιοχής και τα πωλούσαν σε διάφορες περιοχές, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό: Θεσσαλονίκη, Βελιγράδι, Βουκουρέστι, Βιέννη κ. α. Παράλληλα, σ' αυτή την ανθηρή κωμόπολη λειτουργούσε εβδομαδιαία αγορά και υπήρχαν πολλά εργαστήρια: τσαρουχάδικα, σιδεράδικα, ξυλουργικά εργαστήρια κ. ά. Ο Άγγλος περιηγητής Leake εντυπωσιάστηκε από την ευημερία και την πρόοδο αυτού του οικισμού.²⁷¹

Επίσης, αρκετά σημαντική ανάπτυξη γνώρισε στην εξεταζόμενη περιοχή και η σπηροτροφία, η οποία απέδιδε σημαντικές ποσότητες μεταξιού, που προωθούνταν σε βιοτεχνίες άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου, για παράδειγμα στη Χίο, όπου χρησιμοποιούταν στα ονομαστά υφαντουργεία του νησιού ή στο εξωτερικό, όπως στη Βενετία και τη Γερμανία όπου ήταν περιζήτητο²⁷².

3. Βιοτεχνία

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αι. άρχισε να αναπτύσσεται πολύ η υφαντουργία στην ευρύτερη περιοχή και ειδικά στους ορεινούς οικισμούς με σημαντικότερους τα Αμπελάκια, τη Ραψάνη, και τον Τύρναβο. Η ανάπτυξη αυτή, κατά κύριο λόγο, οφείλεται αφενός στην αφθονία των πρώτων υλών, όπως ήταν το μαλλί και το βαμβάκι και αφετέρου στην εξοικείωση των Θεσσαλών με τεχνικές νηματουργίας και βαφής που προήλθαν από τη Μικρά Ασία.

Πιο συγκεκριμένα, ο Τύρναβος ήταν μια πόλη οικονομικά ακμαία χάρη στην υφαντουργία και στη λειτουργία των βαφείων υφασμάτων, η οποία αποτέλεσε πόλο έλξης ξένων περιηγητών και εμπόρων και για τον πρόσθετο λόγο ότι εκεί ένοιωθαν πιο ασφαλείς εκεί, επειδή επικρατούσε αριθμητικά ο χριστιανικός πληθυσμός.²⁷³ Η παραγωγή των βαμβακερών υφασμάτων στον Τύρναβο μπορούσε να αγγίζει και τα 30.000 τόπια, τα οποία συχνά χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή ενδυμασιών των ναυτικών και για αυτό εξάγονταν σε μεγάλες ποσότητες σε αρκετές χώρες της Μεσογείου. Οι βιοτεχνίες του Τυρνάβου ήταν γνωστές και για το χαρακτηριστικό κόκκινο χρώμα των λεπτών βαμβακονημάτων, που παράγονταν κυρίως στην πεδιάδα της Θεσσαλίας. Αυτά τα νήματα εξάγονταν, επίσης, στην Ιταλία και στη Γερμανία, προκομίζοντας πλούτο σε πολλούς Έλληνες που ασχολούνταν με τον

²⁷¹ Leake, *Travels*, vol. III, σελ. 335-337.

²⁷² Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1453-1833*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 115.

²⁷³ Leake, *Travels in Northern Greece*, τ.1, σελ. 50.

εμπορικό τομέα.²⁷⁴ Σε γενικές γραμμές, η υφαντουργία στον Τύρναβο άκμασε, μεταξύ των ετών 1780-1810, για να της δοθεί νέα ώθηση από το 1810 και έπειτα. Υπέστη όμως και αυτή μεγάλο πλήγμα από την επιδημία της πανώλης που έπληξε τη Θεσσαλία το 1812.

Παρόμοια βιοτεχνική ανάπτυξη γνώρισε και η Αγιά, καθώς οι κάτοικοί της δεν περιορίστηκαν στην εξαγωγή βαμβακιού και μεταξιού, αλλά επέκτειναν τις δραστηριότητές τους και στην υφαντουργία, κάνοντας ταυτόχρονα και εξαγωγές των προϊόντων που παρήγαν στη δυτική και στην κεντρική Ευρώπη, ιδίως στη Γερμανία και στη Βιέννη. Μάλιστα, στη δεύτερη εγκαταστάθηκαν ελληνικοί εμπορικοί οίκοι προκειμένου να διευκολυνθεί το εμπόριο.²⁷⁵ Η ανάπτυξη ήταν τέτοιου βαθμού που αρκετοί από τους ντόπιους άρχισαν να εγκαταλείπουν τη γεωργική δραστηριότητα και να στρέφονται προς τον πολυτελή τρόπο ζωής, γεγονός που οδήγησε πολλούς από αυτούς στη χρεωκοπία και σε δικαστικές περιπέτειες και εντάσεις. Τελικά, με πρόσχημα τις εντάσεις αυτές, επενέβη ο σατράπης της Ηπείρου, Αλή πασάς.²⁷⁶

Ένα άλλο, πιο σημαντικό, βιοτεχνικό κέντρο και πρωτοποριακός συνεταιρισμός ήταν στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. τα Αμπελάκια.²⁷⁷ Τα εργαστήρια των Αμπελακίων, όπως άλλωστε και αυτά της υπόλοιπης Θεσσαλίας, άρχισαν τη λειτουργία τους ως οικοτεχνίες. Με την πάροδο όμως του χρόνου, ορισμένες οικογένειες, έχοντας ως κίνητρο το κέδρος, ενώνουν τις οικιακές τους βιοτεχνίες και τις οργανώνουν σε *συντροφίες*. Στο βιοτεχνικό κέντρο των Αμπελακίων οι εργαζόμενοι ήταν χωρισμένοι σε επαγγελματικές οργανώσεις που ονομάζονταν «*ισνάφι*».²⁷⁸ Οι Έλληνες «*πραματευτάδες*» (έμποροι) του εξωτερικού, οι οποίοι γνώριζαν καλά τις αγορές της Ευρώπης, βλέποντας τη βιοτεχνική ανάπτυξη των Αμπελακίων, έφεραν τα κεφάλαιά τους και τα επένδυσαν σ' αυτές, πρώτα για να τα

---

²⁷⁴ Οικονόμου-Λογιώτατου, «Ιστορική τοπογραφία», σελ. 54.

²⁷⁵ Βλ. γενικά για την εγκατάσταση Ελλήνων εμπόρων στη Βιέννη, Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2010.

²⁷⁶ Βλ. σχετικές πληροφορίες που τις παραθέτει ο Κ.υριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ2, 2^η έκδοση, Αθήνα 1985, σελ. 354.

²⁷⁷ Η κομόπολη των Αμπελακίων περιγράφεται διεξοδικά από τον περιηγητή Άγγλο Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the Years 1812 and 1813*, London 1815, σελ. 287-288.

²⁷⁸ Σταύρος Α. Μαριάδης, *Συνεταιρισμοί. Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή*, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 150.

αξιοποιήσουν και δεύτερον για να εξυπηρετήσουν και κάποιους βαθύτερους εθνικούς σκοπούς.²⁷⁹

Στην Λάρισα η βιοτεχνική ανάπτυξη επηρεάστηκε πολύ από την δραματική μείωση του πληθυσμού της εξαιτίας της πανώλης, στις αρχές του 19ου αιώνα. Ωστόσο, παρέμειναν ενεργές αρκετές βιοτεχνίες στην πόλη αυτή, που διατήρησαν την ανάπτυξη σε αρκετά ικανοποιητικά επίπεδα.

Από τις αρχές του 18ου αι. αρχίζει κάποιος ανταγωνισμός, ο οποίος εξαναγκάζει τους εμπόρους να εργαστούν «συντροφικά» ενώνοντας τα κεφάλαιά τους. Δύο ή και περισσότεροι έμποροι οργάνωναν τις *συντροφίες*, που ήταν γνωστές και με το όνομα «κομπανίες» ή «οσπίτια», ονομασίες που είχαν φέρει οι Έλληνες έμποροι από την Ευρώπη, κυρίως από της Αυστρίας, τη Γερμανία και τη Γαλλία.²⁸⁰

Από το αρχείο Δογάνη²⁸¹ πληροφορούμαστε πως γύρω στο 1770 υπήρχαν στ' Αμπελάκια μερικές συντροφίες, οι οποίες επεξεργάζονταν το βαμβάκι και το νήμα που έγνεθαν το έβαφαν κόκκινο και το έστελναν στο εξωτερικό.

Η ανάπτυξη των συντροφιών στα Αμπελάκια υπήρξε άμεση, αφού η ζήτηση σε βαμβάκια και νήματα είχε περάσει στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης, όπου χρησιμοποιούνταν ως πρώτη ύλη στις βιομηχανίες τους. Άλλωστε, το βιοτεχνικό κέντρο των Αμπελακίων ήταν γνωστό για την παραγωγή και την επεξεργασία βαμβάκου και τα βαφεία.

Στη Λάρισα, όπως και σε άλλες πόλεις ή κωμοπόλεις της Θεσσαλίας, ιδρύονταν πρακτορεία που συνεργάζονταν με τους εμπορικούς οίκους της Γερμανίας όπου διοχετεύονταν αυτό το εμπόρευμα. Τα γερμανικά κεφάλαια εισρέουν την περίοδο αυτή στην Θεσσαλία οδηγώντας τους Αμπελακιώτες σε συνασπισμό και οργάνωση βάση καταστατικού την 1^η Ιανουαρίου του 1780.²⁸²

Στις αρχές λοιπόν, του 19^{ου} αι. ο συνεταιρισμός των Αμπελακίων βρίσκεται σε ακμή²⁸³ και ο πληθυσμός τους τετραπλασιάζεται²⁸⁴ μέσα σε λίγες δεκαετίες. **Από**

---

²⁷⁹ Βασίλειος Πατρώνης, *Οι συνεταιρισμοί στα Αμπελάκια Θεσσαλίας. Από τη συντροφιά του 18^{ου} αιώνα στη σημερινή πραγματικότητα*, Μεσολόγγι, 1997, σελ. 6.

²⁸⁰ Στο ίδιο, σελ. 6.

²⁸¹ Στ. Μαριάδης, *Συνεταιρισμοί. Ιστορία - Φιλοσοφία - Αποστολή*, ό. π., σελ. 152.

²⁸² Σπυρίδων Λάμπρου, «Καταστατικόν συντροφιάς Αμπελακίων», *Νέος Ελληνομνήμων* 14 (1917) σελ. 381-388.

²⁸³ Κατά τον Απ. Βακαλόπουλο, η περίοδος της αρμονικής συνεργασίας των Αμπελακιωτών κυμαίνεται μεταξύ του 1780-1790· βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Η αναγέννηση του ελληνικού έθνους*, ό. π., σελ. 540. Σύμφωνα όμως με τον Γεωργίου η περίοδος της ακμής τοποθετείται μεταξύ 1804-1811· βλ. Ηλίας Γεωργίου, *Ιστορία και συνεταιρισμός Αμπελακίων*, Αθήνα 1950., σελ. 21. Βλ. γι' αυτή τη συντροφιά, και Ασδραγάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σελ. 397-399, όπου αξιοποιούνται κριτικά οι διαθέσιμες γι' αυτήν πηγές.

²⁸⁴ Βλ. *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', σελ. 204.

τους 6.000 κατοίκους μόνο στα βαφεία εργάζονταν 2.000 άνδρες και παιδιά, ενώ οι άλλοι ασχολούνταν με προπαρασκευαστικές ή βοηθητικές εργασίες (κλώσιμο βαμβακιού κ.λπ). Ο περιηγητής Clarke, ο οποίος πέρασε από τα Αμπελάκια μεταξύ του Δεκεμβρίου 1802-Ιανουαρίου 1803 αναφέρει, ότι ήταν αδύνατο να ησυχάσει κανείς τη νύχτα από τους ήχους των κουδουνιών των υποζυγίων, τον θόρυβο των καμήλων και τα χουγιάσματα των *κιρατζήδων*²⁸⁵ και ότι τα αποτελέσματα αυτής της έντονης βιοτεχνικής δραστηριότητας είχαν γίνει έντονα αισθητά και από τους βιοτέχνες ή βιομηχάνους της Μεγάλης Βρετανίας.²⁸⁶

Ο συνεταιρισμός αυτός συναγωνιζόταν ακόμα και την Αγγλία στη φήμη των νημάτων. Τα νήματα που κατασκεύαζαν στα Αμπελάκια είχαν ωραίο άλικο χρώμα, που δεν μπορούσαν να το μιμηθούν οι Άγγλοι ούτε να το κάνουν τόσο μόνιμο, σχεδόν ανεξίτηλο.²⁸⁷ Το εξαγωγικό εμπόριο των νημάτων επέφερε μεγάλα κέρδη στα Αμπελάκια. Το 1812 εξήγαν σχεδόν όλη την παραγωγή τους –30.000 ανεξίτηλα βαμμένων νημάτων– (η κάθε μπάλα κόστιζε 250 λίβρες) στη Γερμανία.²⁸⁸

Ωστόσο, τα έτη 1808-1809 παρατηρείται μία κάμψη της δραστηριότητας των Αμπελακίων, η οποία οφείλεται σε μία εσωτερική κρίση, η οποία κορυφώθηκε το 1820. Η αναζωπύρωση παλαιότερων αντιθέσεων και η διχόνοια που αναπτύχθηκε μεταξύ των συνεταιρίων οδήγησε στην παρακμή τους. Οι περιηγητές που πέρασαν από τα Αμπελάκια στις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα και κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε στον συνεταιρισμό. Τις έριδες των συνεταιρίων τις περιγράφει και ο Beaujour, γενικός πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη: «Οι διευθυντές, πολύ πλούσιοι πια, έγιναν απαιτητικοί, οι μικρότεροι μέτοχοι δεν ήθελαν να υπακούουν και οι εργάτες δεν ήθελαν να δουλεύουν αλλά να γίνουν έμποροι».²⁸⁹ Ο Bartholdy, που πέρασε από τα Αμπελάκια το 1803, υποστηρίζει πως τα πράγματα δεν άλλαξαν καθόλου: «Πέντε κυρίως εταιρείες ανταγωνίζονταν η μία την άλλη και έτσι κατέτρωγαν τις σάρκες τους αφού δεν μπορούσαν να κρατήσουν τις τιμές στα ίδια

---

²⁸⁵ Edward Daniel Clarke, *Travels in various countries of Europe Asia and Africa. Part the First Russia Tartary and Turkey... Part the Second Greece Egypt and the Holy Land*, London, R. Watts for Cadell and Davies, MDCCCXXIV [1824], σελ. 304.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 281.

²⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 287.

²⁸⁸ Holland, *Travels*, ό. π., σελ. 288-289. Βλ. για τα νήματα των Αμπελακίων, Όλγα Κατσιαρδή - Herring, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων από τη Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18^{ος} – αρχές 19^{ου} αι.)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2003.

²⁸⁹ Felix Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce*, τόμ. Ι, Παρίσι 1800, σελ. 280-281.

επίπεδα».²⁹⁰ Τρία χρόνια αργότερα, ο Leake παρατηρεί ότι «Ο φατριασμός, ο φθόνος και η ζήλεια έχουν διαιρέσει άτομα, οικογένειες και κοινωνικές σχέσεις».²⁹¹

Πέραν των εσωτερικών διενέξεων, καθοριστικός παράγοντας για τη διάλυση αυτού του πρωτοποριακού συνεταιρισμού υπήρξε η αρπακτική τακτική του Αλή πασά. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο Αλή, ασκώντας πίεση και εκβιάζοντας τη συντροφιά, εισέπραττε τεράστια ποσά προς όφελός του (60.000 πιάστρα).²⁹² Την υπαιτιότητα του Αλή την επιβεβαιώνει και ο Leake, γράφοντας: «Μολονότι οι μικρές έριδες συχνά καταπατούν με την παρέμβαση των αρχόντων, οι Αμπελακιώτες έχουν συχνά την τρέλα να μεταφέρουν τα παράπονά τους στον Αλή πασά».²⁹³

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε μία άλλου είδους βιοτεχνική παραγωγή στην εξεταζόμενη περιοχή. Στο Δομένικο, που ήταν τσιφλίκι του Βελή και ανήκε στον καζά της Ελασσόνας, υπήρχαν εργαστήρια τα οποία παρήγαν «γκεβερτζηλέ», δηλαδή νίτρο και ίσως να γινόταν και παραγωγή πυρίτιδας. Από ένα έγγραφο του Αρχείου²⁹⁴ που φέρει ημερομηνία 24 Απριλίου 1808, πληροφορούμαστε πως στα εργαστήρια νίτρου και μπαρούτης του Δομένικου υπήρχε οργάνωση και ιεραρχία, αφού γίνεται αναφορά στην ύπαρξη αρχιτεχνίτων, βεκίληδων (= επιστατών) και μεγάλου αριθμού μαστόρων.

Η πρωτόγνωρη τεχνολογική εξέλιξη που γνώρισε η δυτική Ευρώπη κατά τη βιομηχανική Επανάσταση, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων τεχνολογιών στον χώρο της υφαντουργίας. Στην Αγγλία γύρω στο 1800, οι βιομηχανίες χρησιμοποιούν τις νέες υφαντουργικές μηχανές.²⁹⁵ Όμως, οι Αμπελακιώτες δεν μπορούσαν να συμβαδίσουν με τις επιταγές της νέας εποχής και να ανταγωνισθούν τις αγγλικές υφαντουργίες και, γι' αυτό, έμειναν πίσω ως προς τον τεχνολογικό τους εξοπλισμό. Όταν αντιλήφθηκαν τη μεταβολή αυτή, ήταν πολύ αργά, αφού αδυνατούσαν να συναγωνιστούν ή να ανταγωνιστούν τα νηματουργεία της δυτικής Ευρώπης. Η οριστική παρακμή αυτού του κλάδου της οικονομίας και της περιοχής άρχισε να γίνεται αισθητή γύρω στα 1817 και οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην

---

²⁹⁰ Jakob Ludwing Salomo Bartholdy, *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, τόμ. 2, Παρίσι, 1805, σελ. 112.

²⁹¹ Leake *Travels in northern Greece*, ό. π., vol. III, σελ. 386.

²⁹² Βλ. *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', σελ. 204.

²⁹³ Leake, *Travels in northern Greece*, ό. π., vol. III, σελ. 386.

²⁹⁴ Αρχείο, τ. Α', αριθ. εγγρ. 388, σελ. 736, Δομένικο, 24 Απριλίου 1808.

²⁹⁵ Απ. Βακαλόπουλος, *Η αναγέννηση του ελληνικού έθνους*, ό. π., σελ. 543.

πανούκλα που θέρισε την Θεσσαλία και είχε πάρα πολλά θύματα ανάμεσα στους τεχνίτες αυτής της κωμόπολης.²⁹⁶

Εντούτοις, το 1818 γίνονται κάποιες προσπάθειες για ένταξη των Αμπελακιωτών στην σύγχρονη υφαντική τεχνολογία. Οι αντιπρόσωποί τους από τη Βιέννη στέλνουν στα Αμπελάκια μια νηθομηχανή με έναν Γερμανό τεχνίτη και συνιστούν στους συμπατριώτες τους να μην διαφημίσουν το γεγονός αλλά να λένε ότι «επειδής οι Φράγκοι μας επήραν την τέχνην και εμείς πλέον δεν μπορούμε να ζήσωμε, δια τούτο εκάμαμε υστερικόν δια να δώσωμε τον κόσμον μας ψωμί, όχι ότι θα κάνωμε κάστρα και οικοδομές εις τα Αμπελάκια»²⁹⁷. Το 1819 η υφαντουργία αυτής της περιοχής άρχισε να ανακάμπτει αλλά η πανδημία επανήλθε εκ νέου αποδεκατίζοντας, με μεγαλύτερη ένταση, τους κατοίκους της περιοχής. Στην οριστική κατάρρευση του συνεταιρισμού, εκτός από την πανούκλα, συνέβαλε και η οικονομική κρίση των τραπεζών της Αυστρίας, στις οποίες πολλοί Αμπελακιώτες είχαν καταθέσει τα χρήματά τους, αλλά και η σπουδή των Τούρκων να εκδιώξουν τους χριστιανούς που είχαν γίνει μέλη του συνεταιρισμού καθώς θεωρούνταν ότι απειλούνταν από αυτήν την εξέλιξη.²⁹⁸

4. Η εμπορευματοποίηση της παραγωγής

Σε σχέση με τη Δύση, στον οθωμανικό χώρο, η διαδικασία εμπορευματοποίησης της παραγωγής καθυστέρησε να ρθει, αφού η ολοκλήρωσή της τοποθετείται, σίγουρα, πριν από το τέλος του 18^{ου} αιώνα.²⁹⁹ Κατά τη διάρκεια αυτού του αυτού, δημιουργούνται στον ελλαδικό χώρο οι κατάλληλες συνθήκες που ευνοούν το εισαγωγικό και το εξαγωγικό εμπόριο. Συγκεκριμένα, η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) εξασφάλισε την προστασία από τη Ρωσία των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μεταξύ άλλων, η συνθήκη αυτή παρείχε το σημαντικό προνόμιο στα ελληνικά πλοία να ταξιδεύουν υπό ρωσική σημαία. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξομοιώνονται τα ελληνικά πλοία, φορολογικά, με εκείνα των Οθωμανών που αποτελούν την κυρίαρχη πολιτική και οικονομική δύναμη. Μια σειρά άλλων γεγονότων, όπως το άνοιγμα της Μαύρης Θάλασσας και

---

²⁹⁶ F. Boulanger, *Ampellakia ou les Associations et les Mounicipalités Helléniques avec documents confirmatifs recueillis et mis en ordre*, Παρίσι 1875, σελ. 30.

²⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 54

²⁹⁸ Στο ίδιο, σελ. 30.

²⁹⁹ Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της Νεοελληνικής κοινωνίας, ό. π.*, σελ. 64.

της ρωσικής αγοράς, οι πόλεμοι που ξέσπασαν με αφετηρία την Γαλλική Επανάσταση και ο ηπειρωτικός αποκλεισμός των γαλλικών λιμανιών από τον αγγλικό στόλο έδωσαν τη δυνατότητα στους Έλληνες για μια μεγαλύτερη εμπορευματική επέκταση και συσσώρευση πλούτου. Έτσι, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} οι Έλληνες έμποροι αποτελούν μία υπολογίσιμη δύναμη που ανταγωνίζονταν τους Άγγλους και τους Γάλλους στον χώρο της Ανατολής.³⁰⁰

Οι έμποροι της περιοχής, πέρα από την Ανατολική Μεσόγειο, δημιούργησαν σημαντικές εμπορικές σχέσεις με τα εμπορικά κέντρα της Μαύρης Θάλασσας, της Κωνσταντινούπολης και την αγορά του Φαναρίου. Οι εμπορικές αυτές σχέσεις σύντομα μεταφράστηκαν σε διεθνή πολιτική επιρροή. Οι έμποροι της Θεσσαλίας του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, που αρχικά μετακινούνταν με καραβάνια, άρχισαν να εγκαθίστανται στις πόλεις του εξωτερικού με τις οποίες είχαν εμπορικές σχέσεις, δημιουργώντας τις μήτρες των πρώτων ελληνικών παροικιών, οι οποίες στη συνέχεια συνέβαλαν στη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού και της γενικότερης ανάπτυξης της περιοχής.

Το εξαγωγικό εμπόριο στηρίχτηκε στην αγροτική παραγωγή, η οποία γνώρισε την περίοδο αυτή μεγάλη ανάπτυξη. Επίσης, στο ίδιο διάστημα, αναπτύσσεται η χειρωνακτική και βιοτεχνική παραγωγή. Είναι μια περίοδος κατά την οποία «η χειροτεχνία σπάζει πια τα σπιτικά πλαίσια και δουλεύει για την αγορά» και το «εμπορικό κεφάλαιο αρχίζει να οργανώνει την χειρωνακτική παραγωγή».³⁰¹

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο του ελλαδικού χώρου, η Θεσσαλία διαδραμάτισε ενεργό ρόλο χάρη στις μεγάλες πεδινές εκτάσεις που ευνοούσαν την αύξηση της αγροτικής παραγωγής, η οποία αποτελούσε τη βάση της βιοτεχνίας και, κατ' επέκταση, του εμπορίου. Τα Αμπελάκια, ο Τύρναβος, η Λάρισα, η Ραψάνη και άλλα κεφαλοχώρια ή κωμοπόλεις αποτελούσαν σημαντικά εμπορικά και βιοτεχνικά κέντρα, η οικονομική δραστηριότητα των οποίων αναφέρεται παρακάτω.

Παρά το ότι στις αρχές του 18^{ου} αιώνα η περιοχή της Θεσσαλίας βρίσκεται σε δυσμενή κατάσταση, λόγω της πληθυσμιακής αραίωσης, που την είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, εξακολουθεί να αποτελεί ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο του ελλαδικού χώρου. Ένας από τους λόγους για τους οποίους η Θεσσαλία παρουσίαζε την περίοδο αυτή αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα ήταν ο χερσαίος

³⁰⁰ Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομία και κοινωνία 1η-19η αι.*, ό. π., σελ. 63.

³⁰¹ Βλ. Γιάννης Ζέβγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, 3^η έκδ., Διόνυσος, Αθήνα, 1945, σελ. 14.

δρόμος που περνούσε από την Λάρισα και συνέδεε τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο με τη Μακεδονία. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την σταδιακή αύξηση του πληθυσμού, επέφερε την ακμή στην περιοχή της Θεσσαλίας.

Οι εμπορικές δραστηριότητες στη Θεσσαλία αφορούσαν κυρίως στα αγροτικά και στα κτηνοτροφικά προϊόντα: βαμβάκι, μετάξι, τσόχα, μαλλί, δημητριακά είναι τα βασικότερα προϊόντα που προορίζονταν είτε για τις αγορές του ελλαδικού χώρου, είτε για τα εμπορικά κέντρα της κεντρικής Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου. Σε ένα έγγραφο του *Αρχείου*³⁰² γίνεται αναφορά σε φόρτωση σιταριού από τον Αλμυρό με προορισμό το *Πουνέντε*, δηλαδή τη δυτική Μεσόγειο. Συγκεκριμένα, το προϊόν θα μεταφερόταν αρχικά στη Μάλτα και έπειτα στη Γαλλία και στην Ισπανία. Το εμπορεύσιμο σιτάρι ανήκε στον Βελή πασά και η μεταφορά του θα γινόταν με το ιδιόκτητο καράβι του «Ο Αετός», ενώ η εποπτεία της μεταφοράς και της πώλησης ανατέθηκε σε πρόσωπο εμπιστοσύνης του Βελή.

Γενικότερα, μελετώντας τα έγγραφα του *Αρχείου* παρατηρούμε ότι υπήρχε μεγάλη ζήτηση στο σιτάρι. Το εμπόριο σιταριού κατέχει σημαντική θέση στην αγορά της Θεσσαλίας.³⁰³ Μία ποσότητα σιταριού κάλυπτε την εγχώρια αγορά και η μεγαλύτερη μεταφερόταν στο εξωτερικό, τονίζεται δε στις πηγές η καλή ποιότητά του.³⁰⁴

Συνεχίζοντας την αναφορά στο εμπόριο σιταριού και των άλλων δημητριακών, σημαντική ποσότητα των οποίων παραγόταν στην περιοχή που εξετάζουμε, παρατηρούμε ότι από το λιμάνι του Βόλου φορτώθηκαν 95.000 οκάδες³⁰⁵ ρόκα και σιτάρι καλής ποιότητας με προορισμό την Πρέβεζα και από κει τη δυτική Ευρώπη. Η τεράστια ποσότητα σιταριού απαιτούσε συνοδεία ανθρώπων της εμπιστοσύνης του Αλή πασά, αφού η μεταφορά του απαιτούσε εξιδανικευμένες γνώσεις. Το συγκεκριμένο εμπόρευμα μεταφέρθηκε με το ιδιόκτητο καράβι του Αλή πασά και μάλιστα ζητήθηκε απ' αυτόν η έκδοση ειδικού *μπουγιουρντιού* για τη μεταφορά, γιατί την περίοδο αυτή η περιοχή πληττόταν από τις επιθέσεις των πειρατών.³⁰⁶

---

³⁰² *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ.1102, σελ.138, Βροντός, 21 Αυγούστου 1818.

³⁰³ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 924, σελ.767, Τσιγκέλι, 2 Φεβρουαρίου 1817 και τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1177, σελ. 239, Τσιγκέλι, 18 Μαρτίου 1819.

³⁰⁴ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 933, σελ. 799, Τσιγκέλι, 22 Φεβρουαρίου 1817 και αριθ. εγγρ. 940, σελ. 804, Τσιγκέλι, 4 Μαρτίου 1817.

³⁰⁵ Η οκά ήταν παλαιά μονάδα μέτρησης του βάρους. Μία οκά αντιστοιχούσε 1,282 γραμμάρια.

³⁰⁶ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ.449, σελ. 28, Βόλος, 24 Μαρτίου 1809.

Αξίζει να αναφερθούμε σ' έναν *τεσκερέ* (=απόδεξη παραλαβής), με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1814³⁰⁷ που αφορά στην περιοχή του Τυρνάβου. Συντάκτης αυτού του εγγράφου είναι ένας έμπιστος άνθρωπος του Βελή πασά που απευθύνεται στους Χατζή-Γιαννάκο και Τακούλα Κώστα «και στους επίλοιπους *σερτζήδες* και *σιμριτζήδες*» του Τυρνάβου. Πρόκειται για επαγγελματίες εμπόρους της τοπικής αγοράς που εμπορεύονταν ξηρούς καρπούς και μπαχαρικά. Αυτές τις δύο κατηγορίες συντεχνιών *σερτζήδες* και *σιμριτζήδες* δεν τις συναντάμε συχνά στους καταλόγους των συντεχνιών των οθωμανικών πόλεων. Σύμφωνα με τους εκδότες του Αρχείου, από το έγγραφο δεν προκύπτει ότι οι δυο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες αποτελούσαν αυτοτελείς συντεχνίες του Τυρνάβου ή αν πρόκειται απλά για την περίπτωση μικροεμπόρων που διακινούσαν τα προϊόντα τους στην περιοχή.

Επίσης, στην ευρύτερη περιοχή της Λάρισας το μαλλί κατείχε σημαντική θέση στο εμπόριο. Οι *τεσκερέδες* που προέρχονταν από το χωριό Νεχάλη (σημ. Ομορφοχώρι της επαρχίας Λάρισας) καταγράφουν μεγάλες ποσότητες μαλλιού, το οποίο αποθηκευόταν αρχικά στις εγκαταστάσεις του Βελή πασά, με προορισμό τις αγορές εσωτερικού και του εξωτερικού.³⁰⁸

Η ευρύτερη περιοχή, αλλά κυρίως η πόλη της Λάρισας, ήταν ένα εμπορικό σταυροδρόμι με, πραγματικά, κοσμοπολίτικο χαρακτήρα. Από την πόλη διέρχονταν κεντρικές οδικές αρτηρίες του ελλαδικού χώρου και γι' αυτό στην αγορά της μπορούσε κανείς να βρει μία μεγάλη ποικιλία εκλεκτών ευρωπαϊκών προϊόντων, καθώς και προϊόντων της Ανατολής³⁰⁹ Η Λάρισα, όπως αναφέρθηκε εκτενώς σε προηγούμενο κεφάλαιο ήταν μια πολυεθνική πόλη: Τούρκοι, Έλληνες, Εβραίοι, Αλβανοί, Αρμένιοι, Τσιγγάνοι, Άραβες και άτομα αφρικανικής καταγωγής, που δούλευαν ως υπηρέτες σε σπίτια πλούσιων Οθωμανών, συνέθεταν έναν πολυεθνικό, πολύ-θρησκευτικό και πολύγλωσσο πληθυσμιακό σύνολο, με έντονο το στοιχείο του κοσμοπολιτισμού. Η πόλη αυτή είχε στοιχεία όμοια με εκείνα των πόλεων της Ανατολής, σε σύγκριση με τις ευρωπαϊκές πόλεις, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τον πληθυσμό που κυκλοφορούσε σε αυτές, καθώς και στην κατασκευή των σπιτιών. Ωστόσο, η αγορά της ήταν πολύ διαφορετική σε σχέση με το υπόλοιπο σκηνικό, αφού εδώ μπορούσαν να βρεθούν καλύτερα προϊόντα ακόμη και από ό,τι στην

---

³⁰⁷ Αρχείο, τ. Ε', αριθ. εγγρ.1572, σελ. 215, Τύρναβος, 2 Αυγούστου 1814.

³⁰⁸ Αρχείο, τ. Β', αριθ. εγγρ.769, σελ. 566, Λάρισα, 16 Μαΐου 1815 και αριθ. εγγρ. 776, σελ. 571, Λάρισα, 13 Ιουνίου 1815 και αριθ. εγγρ. 810, σελ. 602, 14 Οκτωβρίου 1815.

³⁰⁹ Ιωάννη Οικονόμου-Λογιώτατου, «Ιστορική τοπογραφία της τωρινής Θεσσαλίας», *Θ. Η.*, τ. 69 (2016), σελ. 33-48.

αγορά της Θεσσαλονίκης ή της πόλης των Ιωαννίνων³¹⁰. Άλλωστε, το σύνολο της διακίνησης των εμπορευμάτων εκείνης της εποχής, προερχόταν από την ευρύτερη Θεσσαλία, αλλά καθίσταντο αντικείμενο συναλλαγής πρώτα στην αγορά της Λάρισας. Για τον λόγο αυτό υπήρχε πληθώρα χανιών στην είσοδο της πόλης, ώστε να ξεκουράζονται οι έμποροι και τα ζώα³¹¹.

Επίσης, στην πόλη της Λάρισας τα πολλά τρόφιμα που έβρισκε κανείς στα μακαρικά της έδιναν την εντύπωση μεγάλης αφθονίας και ευημερίας, καθώς υπήρχε ποικιλία εξαιρετικών κρεάτων (όπως βοδινά, αρνιά, κριάρια), ψάρια από τον Πηνειό,³¹² ποιοτικά λαχανικά και φρούτα. Η ευφορία της θεσσαλικής γης ήταν γνωστή και γι' αυτό την αποκαλούσαν και *ευτυχημένο τόπο*. Βέβαια, η επάρκεια αυτή των αγαθών δεν αφορούσε στις φτωχές μάζες του πληθυσμού της, οι οποίες δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα για να αγοράσουν έστω κάποια βασικά αγαθά, των οποίων η τιμή αυξανόταν λόγω της κερδοσκοπίας, όταν υπήρχαν ευπορότεροι αγοραστές, όπως για παράδειγμα το στράτευμα του Βελή πασά.³¹³

Ωστόσο, όπως είπαμε παραπάνω, η Λάρισα δεν ήταν μια πόλη πολύ ειρηνική και ήρεμη, καθώς μετά το ηλιοβασίλεμα υπήρχε ο φόβος μήπως λάβουν χώρα ταραχές, ακόμη και στα κεντρικότερα σημεία της αγοράς, δημιουργώντας, έτσι, εμπόδια στη διεξαγωγή του τοπικού εμπορίου. Οι ταραχές αυτές οφείλονταν, εν πολλοίς, στο κοινωνικό και μορφωτικό χάσμα που υπήρχε, καθώς οι Έλληνες αντιλαμβάνονταν ως στρεβλή τη συμπεριφορά και την επαιτεία εξαθλιωμένων πληθυσμιακών ομάδων, όπως ήταν οι ζητιάνοι. Η ίδια αποστροφή παρατηρείται και για τους περιφερόμενους «γύφτους»-μουσικούς, που τους χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι στα γλέντια τους, καθώς και για τους νεοεισερχόμενους έγχρωμους.³¹⁴

Νωρίτερα αναφέρθηκε ότι ο πληθυσμός της υπαίθρου δεν γνώριζε τι ήταν το ψωμί, τουλάχιστον όπως γίνεται αντιληπτό στη σύγχρονη εποχή. Από την άλλη πλευρά, στην πόλη της Λάρισας η κατάσταση ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη και μάλιστα το ψωμί που παραγόταν θεωρούταν πολύ υψηλής ποιότητας και θρεπτικής αξίας, σε τέτοιο βαθμό που το κλείσιμο των φουρνάρικων προκαλούσε ισχυρή διαμαρτυρία.³¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Λάρισα λειτουργούσαν, από τον 17^ο ως

³¹⁰ Βλ. Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, ό. π., σελ. 98.

³¹¹ Ι. Γιαννόπουλος, «Οι κοινότητες στην Τουρκοκρατία», *ΙΕΕ*, τ. 11 (1975), σελ. 176.

³¹² Αλ. Γρηγορίου, «Απο τις σημειώσεις του Robert Walpole», ό. π., σελ. 100.

³¹³ Galt, *Voyages and Travels in the years 1809-1810 and 1811*, ό. π., σελ. 217.

³¹⁴ İnalcık-Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σελ. 65.

³¹⁵ Επαμεινώνδας Φαρμακίδης, *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, Αθήνα 2001, σελ. 76.

και τον 19^ο αι., πολλές συντεχνίες διαφόρων επαγγελματιών: οι 13 από τις 43 που έχουν καταγραφεί ασχολούνταν με την ύφανση και τη βαφή. Όπως και οι άλλες βιοτεχνίες, εξυπηρετούσαν πρώτα την τοπική αγορά αλλά και την εξαγωγή των παραγόμενων προϊόντων και των μεταποιημένων πρώτων υλών σε κοντινά ή μακρινά εμπορικά κέντρα³¹⁶.

Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. Λαρισαίοι έμποροι επεξέτειναν τις δραστηριότητές τους και στην Ανατολική Μεσόγειο, καταφέροντας μάλιστα να κερδίσουν μια σημαντική θέση σ' εκείνες τις αγορές, αφού ασχολήθηκαν με το θαλάσσιο διαμετακομιστικό εμπόριο. Επίσης, ανέπτυξαν εμπορικές δραστηριότητες στην κεντρική και στη δυτική Ευρώπη.³¹⁷ Στην επέκταση της εμπορικής τους δραστηριότητας τούς συνέδραμαν, αποφασιστικά, οι ελληνικές κοινότητες της Σμύρνης και της Τεργέστης, αλλά και του Λονδίνου, όταν επεκτάθηκαν ακόμη περισσότερο.³¹⁸

Λόγω της σύστασης του εδάφους, που επέτρεπε την καλλιέργεια βαμβακιού στις πεδινές περιοχές, ήταν σημαντική η ανάπτυξη της υφαντουργίας. Ως εκ τούτου, ο Τύρναβος, που την περίοδο αυτή αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βιοτεχνικά κέντρα της Θεσσαλίας, παρήγε ονομαστά βαμβακερά και μεταξωτά υφάσματα. Στον Τύρναβο, λοιπόν, αναπτύσσεται αξιόλογη υφαντουργία. Στην ακμαία αυτή κωμόπολη λειτουργούσαν 60 βαφεία και 2.500 αργαλειοί, όπου ύφαιναν χιλιάδες πήχες ωραίων υφασμάτων που στέλνονταν στην Κωνσταντινούπολη, στα εμπορικά λιμάνια της Αδριατικής και από εκεί στις πόλεις της κεντρικής Ευρώπης. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αυτή η βιοτεχνία αναζωογονήθηκε και το 1810 μόνο τα βαμβακερά υφάσματα και τα μαντήλια που εξάγονταν από τον Τύρναβο αντιπροσώπευαν σε αξία το μεγάλο ποσό των 2.000.000 γροσίων. Οι Εβραίοι, που κατείχαν σχεδόν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου της Θεσσαλίας, έφερναν μεγάλες ποσότητες τσόχινων υφασμάτων από την Τριπολιτσά, και τα διοχέτευσαν εν συνεχεία σε άλλα εμπορικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας.³¹⁹

Αξίζει να σημειωθεί, για μία χρήσιμη σύγκριση, ότι ανάλογα βιοτεχνικά κέντρα αναπτύχθηκαν, την ίδια περίοδο, νοτιότερα στο Πήλιο (στη Μακρινίτσα, στην Πορταριά κ. α.). Το Πήλιο παρήγε μεγάλες ποσότητες από μετάξι, ελιές και καλό

³¹⁶ Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σελ. 401-402.

³¹⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελλητισμού, Πηγές της Ιστορίας του νέου Ελλητισμού, ΙΙ, 1669-1812*, εκδ. Ηρόδοτος Αθήνα 2008, σελ. 178.

³¹⁸ Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, ό. π., σελ. 299.*

³¹⁹ Βλ. για τα υφαντουργεία του Τυρνάβου, Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, τ. Α'*, σελ. 400-401.

λάδι. Οι κάτοικοι του Πηλίου, κυρίως οι γυναίκες, ασχολούνταν με την ύφανση μαύρου μαλλιού και κατασκεύαζαν χοντρά υφάσματα, τα γνωστά και ανθεκτικά *σκουτιά*. Τα προϊόντα αυτά στέλνονταν στην Θεσσαλονίκη, στη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη, στη Βλαχία, στη Μολδαβία, στη Ρωσία, στην Αγγλία, στην Αίγυπτο και αλλού.³²⁰

Η κυκλοφορία και η ανταλλαγή των προϊόντων της πρωτογενούς και της δευτερογενούς παραγωγής στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γινόταν με τρεις τύπους αγοράς: την εβδομαδιαία, τη διαρκή αγορά και τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια. Η εβδομαδιαία και η διαρκής αγορά συνυπήρχαν τόσο σε επίπεδο πόλης όσο και σε επίπεδο μικρότερων πληθυσμιακών συγκεντρώσεων.³²¹ Η εβδομαδιαία αγορά (*παζάρι*) γινόταν κάθε Σάββατο και ενίοτε τις Παρασκευές.³²²

Όσον αφορά τις εμποροπανηγύρεις, πρέπει να πούμε ότι στον ελλαδικό χώρο – και ευρύτερα στον βαλκανικό– είχαν έντονη παρουσία στη θρησκευτική και στην οικονομική ζωή. Στα πανηγύρια αυτά, που γίνονταν με την ευκαιρία μιας εκκλησιαστικής γιορτής, οι χωρικοί πωλούν ένα μέρος της γεωργικής ή της κτηνοτροφικής τους παραγωγής και αγοράζουν άλλα προϊόντα ή τα ανταλλάσσουν με απαραίτητα βιοτεχνικά είδη που έφταναν από το εξωτερικό. Εμποροπανηγύρεις, όπως αυτές των Ιωαννίνων και της Κόνιτσας στην Ήπειρο, του Μοσχολουρίου (κοντά στην Καρδίτσα) και των Φαρσάλων στην Θεσσαλία, έπαιξαν σημαντικό και πολύπλευρο οικονομικό ρόλο κατά την μακρά περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Η ημερομηνία διεξαγωγής τους όπως και η διοργάνωσή τους, καθοριζόταν από το κράτος. Καθώς ένα εμπορικό πανηγύρι (μικρής, μεσαίας ή διεθνούς ακτίνας, όσον αφορά στην προσέλευση των εμπόρων) συνδεόταν με την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής, οι άμεσα ενδιαφερόμενοι φρόντιζαν να είναι σταθερή η ημερομηνία και ο τόπος διεξαγωγής του, με σκοπό την εξασφάλιση των κερδών. Βέβαια, στον καθορισμό της ημερομηνίας λαμβάνονταν υπόψη οι κλιματολογικές αλλαγές μιας περιοχής, αφού το μεγαλύτερο μέρος ενός εμπορικού πανηγυριού λάμβανε χώρα στην ύπαιθρο και υπήρχε ανάγκη για προστασία των εμπορευμάτων. Η διεξαγωγή των εμπορικών πανηγύρεων άρχιζε από την άνοιξη και κάλυπτε όλο το καλοκαίρι και το φθινόπωρο (Μάιο - Νοέμβριο), διαρκούσαν δε από τρεις ημέρες έως και

---

³²⁰ Απ. Βακαλόπουλος, *Η αναγέννηση του ελληνικού έθνους. Πορεία προς την ελευθερία (1669-1812)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2008, σελ. 106.

³²¹ Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σελ. 33

³²² Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *1821: Η γέννηση ενός έθνους κράτους, Η προεπαναστατική Ελλάδα*, εκδ. ΣΚΑΙ, Αθήνα, 2020, σελ. 190-194.

τρεις εβδομάδες. Η εμποροπανήγυρις των Φαρσάλων διαρκούσε 8 ημέρες, του Μοσχολουριού 15, όπως και της Θεσσαλονίκης και του Μαυρονόρους στη Δυτική Μακεδονία, των Σερρών τρεις εβδομάδες κ.αλ.³²³ Συχνά μάλιστα ο χρόνος διεξαγωγής μιας εμποροπανηγύρης μετατοπιζόταν, διότι υπήρχε άμεση οικονομική εξάρτησή του από διάφορους αστάθμητους παράγοντες. Παράγοντες εξαιτίας των οποίων μετατοπιζόνταν οι ημερομηνίες έναρξης και λήξης μιας εμποροπανηγύρης ήταν οι πολεμικές επιχειρήσεις, οι διάφορες αναταραχές, οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες και οι επιδημίες

Η ανεπαρκής λειτουργία της καθημερινής αγοράς και του εβδομαδιαίου παζαριού των πόλεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συντέλεσε στη μεγάλη ακμή των εμποροπανηγύρεων. Καθοριστικός ρόλος δημιουργίας τους ήταν η ανάγκη των εμπόρων και τωνπραματευτάδων για συνάντηση σε έναν χώρο για τη σύναψη συμφωνιών οικονομικής φύσεως. Οι εμποροπανηγύρεις συγκροτούσαν ένα ενιαίο δίκτυο, ενταγμένο στη λογική του εμπόρου μεγάλων αποστάσεων. Ο ρόλος τους ήταν κυρίως διαμετακομιστικός. Γι' αυτό γίνονταν, κατά κανόνα, εκτός των πόλεων, σε σταυροδρόμια, σε σημεία δηλαδή συνάντησης μεγάλων οδικών αξόνων. Πρόκειται για νευραλγικά σημεία συνάντησης πλήθους εμπόρων ή άλλων ατόμων που έρχονται από κοντινά ή από μακρινά μέρη, ακόμη και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³²⁴

Η λειτουργία των ετήσιων εμπορικών πανηγύρεων ήταν πολύ βασική, διότι, μέσα από αυτά, τα αγροτικά προϊόντα, τα μεταποιημένα αγαθά και τα κάθε είδους εισαγόμενα προϊόντα διανέμονταν και προωθούνταν οπουδήποτε υπήρχε ζήτηση. Όσο διαρκούσε ένα πανηγύρι, όλοι οι ντόπιοι έμποροι άφηναν τα μαγαζιά τους και έστηναν παράγκες στους χώρους διεξαγωγής του πανηγυριού.³²⁵ Εκεί συνέρρεε πλήθος εμπόρων διότι υπήρχε, κατά κανόνα, ποικιλία και αφθονία εμπορευμάτων ώστε οι ενδιαφερόμενοι να μπορούν ν' αγοράσουν οτιδήποτε ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εταιρίας τους και στην συνέχεια να το προωθήσουν οι ίδιοι.³²⁶

Οι εμποροπανήγυρις οργανώνονται σε χώρους υπαίθριους έξω από τις πόλεις και τις κωμοπόλεις, ώστε να αποφευχθεί η συμφόρηση από το μεγάλο πλήθος των εμπόρων και των αγοραστών. Δημιουργούνται λοιπόν, κατάλληλες υποδομές και

---

³²³ Γεώργιος Β. Νικολάου, Μεταπτυχιακό Σεμινάριο, *Ο ρόλος των εμποροπανηγύρεων στη διακίνηση εμπορευμάτων στον ελληνικό χώρο (15^{ος} – α' μισό 19^{ου} αιώνα)*, Ιωάννινα 2015.

³²⁴ Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σελ. 483-490.

³²⁵ Ελένη Αγγελομάτη - Τσουγκαράκη, *Η γέννηση ενός έθνους κράτους*, ό. π, σελ. 190-194.

³²⁶ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες (εσνάφια) στα Γιάννινα κατά τον 19^ο αι.*, ό. π., σελ. 34-36.

εγκαταστάσεις που θα στεγάσουν τα εμπορεύματα, κάνοντας την όλη διαδικασία πιο λειτουργική και, οπωσδήποτε, πιο ασφαλή. Έξω από αυτόν τον στεγασμένο χώρο του πανηγυριού, υπήρχαν χιλιάδες σκηνές και παραπήγματα με κάθε λογής εμπόρευμα. Στον χώρο αυτό μπορούσε να βρει κανείς κτηνοτροφικά και αγροτικά προϊόντα προς κατανάλωση, εργαλεία για αγρότες και τεχνίτες, φτηνά ή ακριβά υφάσματα, σκεύη οικιακής χρήσης, πολύτιμα πετράδια και κοσμήματα. Υπήρχαν, επίσης, σε μεγάλες ποσότητες αποικιακά προϊόντα, όπως καφές, ζάχαρη κτλ. Τα προς πώληση προϊόντα συγκεντρώνονταν στους ειδικά διαμορφωμένους χώρους, από τον ίδιο τον παραγωγό ή από τον έμπορο. Πολλές φορές το εμπόρευμα ήταν ένα απλό δείγμα, για λόγους ευκολίας στην μεταφορά. Μετά την αγορά, με βάση το δείγμα, το προϊόν φορτωνόταν και έφθανε στον αγοραστή.³²⁷

Το οδικό δίκτυο αποτελούσε έναν καθοριστικό παράγοντα για τη διεξαγωγή του εμπορίου.³²⁸ Οι τοπικές Αρχές φρόντιζαν για την κατασκευή και τη συντήρηση των οδικών αξόνων, εφόσον το εμπόριο αποτελούσε έναν από τους βασικούς τρόπους διακίνησης των παραγόμενων προϊόντων ή των μεταποιημένων ειδών, συνεπώς και ανάπτυξης της οικονομίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ασφάλεια καθόριζε την ομαλή διεξαγωγή του ταξιδιού καθώς οι ληστρικές επιθέσεις εμπόδιζαν τους μεταφορείς και έθεταν σε κίνδυνο την σωματική ακεραιότητα των ταξιδιωτών. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος της ασφάλειας, υπήρχε μέριμνα για προστασία των μεταφορέων μέσω της τακτικής του караβανιού, την εγκατάσταση δερβενιών κατά μήκος των μεγάλων οδικών αρτηριών.

IV. Φορολογία

Το σύστημα φορολογίας που εφαρμοζόταν στο πασαλίκι του Αλή πασά ήταν, βέβαια, κοινό με εκείνο της υπόλοιπης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι φόροι, που διακρίνονταν σε τακτικούς και σε έκτακτους, από τα τέλη του 17ου αι. υφίστανται ορισμένες αλλαγές όσον αφορά στην κατανομή και στην είσπραξή τους, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

Συγκεκριμένα, από το τέλος του 17ου αι. και εξής οι αποδόσεις των προσόδων στους περιφερειακούς διοικητές –που ανήκαν στην τάξη των ελίτ– ως αντιμισθία για τις υπηρεσίες που παρείχαν στον κρατικό μηχανισμό, αντικαταστάθηκαν από

---

³²⁷ Γ. Νικολάου, *Ο ρόλος των εμποροπανηγύρεων*, ό. π.

³²⁸ Για τον ρόλο του οδικού δικτύου στη διεξαγωγή του εμπορίου στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο βλ., Δημήτρης Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίμηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, σελ. 211-230.

τον θεσμό του *iltizam*. Πρόκειται για την παραχώρηση από την πλευρά του κράτους των φορολογικών εισπράξεων σε ενοικιαστές με τη μέθοδο του πλειστηριασμού. Προκειμένου, δηλαδή, να αντιμετωπίσει η Πύλη τα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού και να εξασφαλίσει την γρήγορη είσπραξη των κρατικών φόρων, εκχώρησε την είσπραξή τους σε ιδιώτες. Το μεγαλύτερο μέρος των εισπραττόμενων από την παραγωγή φόρων κάλυπτε τις τοπικές ανάγκες της διοίκησης και ένα μικρό μέρος μεταφέρονταν στην πρωτεύουσα. Σημειωτέον ότι όλο το ποσό του κεφαλικού φόρου πήγαινε κατευθείαν στο σουλτανικό Ταμείο. Η βάση εκμίσθωσης των φόρων αποτελούσε τον *mukataa* και αφορούσε κάθε πηγή που μπορούσε να φορολογηθεί, όπως αγροτεμάχια, τελωνεία, αλυκές, ιχθυοτροφεία κ. ά. Η εκμίσθωση των φόρων μιας περιοχής είχε διάρκεια αρχικά, ένα ή δύο-τρία χρόνια, το πολύ. Το 1697 το *iltizam* μετατράπηκε σε *malikâne*, δηλαδή σε σύστημα ισόβιας εκμίσθωσης των φόρων.

Τα οφέλη αυτού του συστήματος ήταν πολλά, καθώς η κεντρική εξουσία απαλλάσσονταν από την αβεβαιότητα της είσπραξης των εισοδημάτων και από τα έξοδα της συλλογής των φορολογικών εισφορών, μεταθέτοντας την ευθύνη αυτή σε ιδιώτες. Ταυτόχρονα, η μέθοδος αυτή είσπραξης των φορολογικών προσόδων συνεπαγόταν αύξηση των εισερχομένων στο θησαυροφυλάκιο ποσών. Ωστόσο, παρά τα προφανή οφέλη για το κράτος, η εκμίσθωση των φόρων επέφερε πολλά δεινά στους ραγιάδες λόγω της ασυδοσίας των εισπρακτόρων.

Άτομα που συγκροτούσαν τις τοπικές ελίτ –τόσο οι *αγιάννηδες* όσο και οι χριστιανοί *κοτσαμπάσηδες*– βρήκαν την ευκαιρία της εκμετάλλευσης και του γρήγορου πλουτισμού. Η Υψηλή Πύλη αν και γνώριζε ότι οι φοροεισπράκτορες δεν θα αντικαθιστούσαν απλώς τους κρατικούς υπαλλήλους αλλά θα καρπώνονταν κάποια ποσά, προβαίνοντας σε καταχρήσεις, παρά τις διαταγές για προσήλωση στην νομιμότητα, ουσιαστικά δεν ασκούσε έλεγχο στην είσπραξη των φόρων. Έτσι, οι φοροεισπράκτορες εκμεταλλεύονταν το αξίωμά τους, εισπράττοντας από τους φορολογούμενους μεγαλύτερα ποσά από εκείνα που ήταν καθορισμένα από το κράτος.³²⁹

---

³²⁹ Η βιβλιογραφία για το ζήτημα αυτό είναι ογκώδης βλ., πολύ επιλεκτικά, Halil Inalcik, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), σελ. 283-337· Η. İnalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σελ. 139-148, 607, 617-618 κ. α.· Σπ. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σελ. 310-333.

Στις περιοχές εξουσίας του, ο Αλή πασάς εξασφάλιζε την αύξηση των εσόδων του εγκαθιδρύοντας μια σειρά από πολυεπίπεδους και πολύπλευρους μηχανισμούς φορολόγησης. Οι φόροι αυτοί ήταν τόσο επιβαρυντικοί, που υπονόμειναν πολλά από τα θετικά οικονομικά οφέλη των πιο προωθημένων πολιτικών του επιλογών. Η οικονομική πολιτική του ενθάρρυνε την ανάπτυξη σε διάφορους τομείς της οικονομίας, ταυτόχρονα όμως υιοθετούσε πρακτικές οι οποίες παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη άλλων τομέων, λόγω των όλο και περισσότερων αναίτιων αυξανόμενων οικονομικών του απαιτήσεων του.³³⁰

Την περίοδο που εξετάζουμε η Θεσσαλία έχει ενταχθεί στο πασαλίκι ενός, κατά γενική παραδοχή, αδηφάγου και με έντονη ροπή προς τη συγκέντρωση πλούτου πασά.³³¹ Ένας από τους τρόπους πλουτισμού του ήταν και η φορολογία. Οι φορολογικές αυθαιρεσίες και καταχρήσεις, ιδίως εις βάρος των μη μουσουλμάνων, απέφεραν στο Αλή πασά τεράστια χρηματικά ποσά, αυξάνοντας την περιουσία τόσο του ίδιου όσο και των γιων του. Μάλιστα, το κυνήγι του χρήματος αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους λόγους που τον ωθούσαν να αποκτή διαρκώς εδάφη και να επεκτείνει το πασαλίκι του, αλλά και να ιδιοποιείται γαίες, δημιουργώντας τεράστια σε έκταση τσιφλίκια.

Αναλυτικά, τα δικαιώματα για την συλλογή των φορολογικών εσόδων «είχαν υπενοικιασθεί», όπως ήδη ειπώθηκε, σε διάφορους περιφερειακούς μπέηδες ή άλλους ιδιώτες, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι όχι μόνο να συγκεντρώνουν τις φορολογικές εισφορές για τον ετήσιο φόρο υποτελείας που έπρεπε να καταβληθεί στον σουλτάνο αλλά επίσης να συλλέγουν και τους φόρους που διεκδικούσε ο Αλή ως δικό του δικαίωμα. Στην περίπτωση που αυτοί οι ιδιώτες αποτύχουν να εξασφαλίσουν το συνολικό ποσό που είχε συνομολογηθεί ρητά, ο Αλή τους φυλάκιζε και τους απελευθέρωνε μόνο όταν οι ίδιοι ή οι οικογένειές τους κατέβαλλαν το έλλειμμα, ως λύτρα για την αποφυλάκισή τους. Έτσι, πολύ γρήγορα απέκτησε τη φήμη του άτεγκτου τιμωρού με των ανίκανων φοροεισπρακτόρων, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να εκτιναχτούν τα κρατικά έσοδα σε τέτοια ύψη, ώστε πολλές φορές ξεπερνούσαν σημαντικά το πλαφόν το οποίο αρχικά αξίωνε.³³²

---

³³⁰ K. E. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ό. π., σελ. 89.*

³³¹ Βλ. *Αρχείο*, τ. Δ', σελ. 90, όπου η παρατήρηση του Β. Παναγιωτόπουλου ότι η δείγμα για πλουτισμό ήταν ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Αλή πασά: πβ. K. E. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ό. π., σελ. 89.*

³³² K. E. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ό. π., σελ. 89.*

Πέρα λοιπόν, από το *χαράτσι* που αποτελούσε τον κυριότερο φόρο που κατέβαλλαν οι μη μουσουλμάνοι, ο Αλή πασάς επέβαλε και δικούς του φόρους. Σύμφωνα με τον Hughes ο Αλή «σαν φοροεισπράκτορας του σουλτάνου συνήθως διπλασίαζε το φόρο αυτό (τη δεκάτη), παρότι στέλνει μόνο ένα μικρό μέρος στην Κωνσταντινούπολη».³³³ Κατά τον Hobhouse ο Αλή πασάς από τον εισπραττόμενο φόρο της δεκάτης έστελνε στην Πόλη μόνο το ¼.³³⁴

Η καταγραφή των φορολογικών προσόδων του Αλή πασά γινόταν από τους κατά τόπους διαχειριστές των εισοδημάτων του, οι οποίοι αναλάμβαναν πάνω από δύο-τρία χωριά, καταγράφοντας το λογιστικό κατάστιχο πρόχειρα έτσι ώστε, σε μερικές περιπτώσεις, τα καταγραφόμενα στοιχεία είναι δυσδιάκριτα. Ο διαχειριστής που αναλάμβανε τη συλλογή των φόρων και των προσόδων, έστελνε το λογιστικό έγγραφο στον Αλή, κάνοντας τις ανάλογες διευκρινήσεις και επισημάνεις. Από τις φορολογικές υποχρεώσεις των κοινοτήτων προκύπτει από μια πρόχειρη εκτίμηση πως οι εισφορές προς τον πασά ήταν αρκετά υψηλές.

Το προϊόν φορολογίας που συλλεγόταν από τις αγροτικές κοινότητες κατέληγε είτε στα κρατικά ταμεία είτε σε τρίτους, μέσω του συστήματος ενοικίασης των φορολογικών προσόδων.³³⁵ Η πρόσοδος σε είδος, που αφορούσε μη ευπαθή είδη είχε άμεση σχέση με το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, την περιορισμένη κυκλοφορία του χρήματος και τη χαμηλή ανάπτυξη της βιοτεχνικής παραγωγής.³³⁶

Η αύξηση των φόρων και η επιβολή έκτακτων σε περιόδους κρίσης και πολεμικών συγκρούσεων³³⁷ οδηγούσαν σε φαινόμενα όπως η ήταν επικράτηση της τοκογλυφίας και η καταχρέωση των κοινοτήτων.³³⁸ Η καταχρέωση οδηγούσε ενίοτε στην εγκατάλειψη του οικισμού ή στην διατήρηση του χωριού ως οικιστικό σύνολο και την εξόφληση του χρέους αναλάμβανε κάποιο τρίτο πρόσωπο το οποίο γινόταν κύριος του χωριού και οι χωρικοί αγρολήπτες, ενώ στην περίπτωση που το χωριό ήταν ιδιόκτητο το χρέος εκπληρωνόταν με το άθροισμα του πλεονάσματος των χωρικών και της γαιοπροσόδου του ιδιοκτήτη και αντιπροσώπου (*κεχαγια*) ή τέλος

³³³ Th. Hughes, *ό. π.*, τ. 2, σελ. 51-52.

³²⁰ C. H. Hobhouse, *Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, τ. 2^{ος}, Λονδίνο 1813, σελ. 120.

³³⁵ Σπ. Ασδραχάς, «Ο εκχρηματισμός στις αγροτικές οικονομίες. Το ελληνικό παράδειγμα, ιε''-ιθ' αι.», στον ίδιο *Οικονομίες και νοστροπίες. Νεοελληνικά μελετήματα*, Αθήνα 1988, σελ. 9-10.

³³⁶ Π. Αγιάνογλου, *Το πέρασμα από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό στην Ελλάδα.*, *ό. π.*, σελ. 34.

³³⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1968-1974, σελ. 32-36.

³³⁸ Για φαινόμενα τοκογλυφίας βλ. Ι. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία της Μακεδονίας 1695-1912*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1949, σελ. 88, 161.

το χωριό προχωρούσε στην πώληση γαιών συλλογικής χρήσης σε ιδιοκτήτες και μοναστικά ιδρύματα.³³⁹ Η υπερβολική φορολογική καταπίεση των χωρικών και οι αυθαιρέσιες των φοροεισπρακτόρων αποτελούσαν συχνά αντικείμενο αυστηρών παρατηρήσεων στα σουλτανικά φερμάνια και οδηγούσαν στην παραγραφή των χρεών.³⁴⁰

Η σταδιακή αύξηση των φόρων οδήγησε σε οικονομική ύφεση παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, όπως τη γεωργία και τη βιοτεχνία. Στους φορολογούμενους υπήρχε η κοινή αίσθηση πως δεν άξιζε τον κόπο να δουλεύει κανείς, ώστε να έχει μεγαλύτερη παραγωγή τη στιγμή που όποια αύξηση και αν είχαν τα έσοδα του πασαλικιού του, τα περισσότερα από αυτά θα τα καρπωνόταν ο Αλή πασάς, μέσω των φόρων.³⁴¹ Η «φορολογική πολιτική» αυτού του πασά θα μπορούσε να έχει ευεργετική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη του πασαλικιού του, εάν αυτή δεν απέβλεπε, αποκλειστικά, στην εξυπηρέτηση των προσωπικών του συμφερόντων.³⁴²

Ο βασικός φόρος της πρώτης κατηγορίας ήταν ο *κεφαλικός φόρος (cizye)*, που τον κατέβαλλαν μόνο οι μη μουσουλμάνοι. Οι μη μουσουλμάνοι υποχρεώνονταν να καταβάλλουν, επίσης την *σπέντζα (ispence)*. Στην κατηγορία των έκτακτων φόρων (*avariz*) ανήκαν πολλοί και δυσβάσταχτοι φόροι, που επιβάλλονταν, ιδίως, κατά τη διάρκεια οικονομικών κρίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μέσω αυτών των φόρων καλύπτονταν τα έξοδα εκτέλεσης διαφόρων έργων (οχυρωματικών κ. ά.), οι πολεμικές δαπάνες κ.τλ.³⁴³ Οι έκτακτοι φόροι, με τη μορφή αναγκαστικής παροχής καταλύματος σε Οθωμανούς αξιωματούχους είχαν καταστροφικές οικονομικές αλλά και δημογραφικές συνέπειες, καθώς ανάγκαζαν συχνά πληθυσμούς –κυρίως τους χριστιανικούς– που κατοικούσαν κατά μήκος των μεγάλων οδικών αρτηριών να απομακρύνονται από αυτές για να γλιτώνουν απ' αυτή την αγγαρεία.³⁴⁴

Ο φόρος της *δεκάτης (osür)* ήταν ο βασικός φόρος πάνω στην γεωργική παραγωγή την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Ειδικότερα, την περίοδο που μελετάμε το κράτος υπεννοκίαζε τους αγροτικούς φόρους, με αποτέλεσμα οι χριστιανοί (*ραγιαδες*) να καταβάλλουν μεγαλύτερα από τα καθορισμένα ποσά επί της γεωργικής παραγωγής. Έτσι, ενώ οι *ραγιαδες* κατέβαλλαν, συχνά, το 1/8 ακόμη

³³⁹ Σπ. Ασδραχάς, «Ο εκρηματισμός στις αγροτικές οικονομίες», ό. π., σελ. 25.

³⁴⁰ Βασδραβέλλης, ό. π., σελ. 24, 57, 76, 83.

³⁴¹ Κ. Λ. Φλέμινγκ, *Αλή πασάς ο Μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ό. π., σελ. 90.

³⁴² Γρ. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό. π., σελ. 112.

³⁴³ Στο ίδιο, σελ. 90.

³⁴⁴ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό. π., τ. Α', σελ. 55.

και το 1/5 της αγροτικής τους παραγωγής, οι μουσουλμάνοι υπήκοοι έδιναν μικρότερα ποσά.³⁴⁵

Στο *Αρχείο* του Αλή υπάρχουν αρκετά έγγραφα με παράπονα των κατοίκων της εξεταζόμενης περιοχής για υπερβολικές φορολογικές εισφορές. Βλέπουμε δε πως τα παράπονα που μεταφέρονταν στον Αλή πασά και στον Βελή δεν αφορούσαν τους καθορισμένους από την Υψηλή Πύλη φόρους, αλλά τις πολλές καταχρήσεις των φοροεισπράκτορων. Στις 12 Μαΐου 1805 ο Αλή πασάς παραλαμβάνει μία επιστολή από ένα έμπιστό του άτομο, ονόματι Αχμέταγα, ο οποίος του εκθέτει τα παράπονα για τις φορολογικές καταχρήσεις που γίνονταν από τους προεστούς της Ελασσόνας εις βάρος των φορολογούμενων. Τα τσιφλίκια που είχαν επιβαρυνθεί οικονομικά ανήκαν στον Αλή και, όπως καταγγέλλει ο αποστολέας, εξαιτίας της άδικης επιβάρυνσης από τους κοτζαμπάσηδες *εσκόρπισεν το χωρίον*³⁴⁶. Από το έγγραφο αυτό προκύπτει πως οι αλόγιστες οικονομικές επιβαρύνσεις ανάγκαζαν τους χωρικούς να εγκαταλείπουν τις εστίες τους για να γλιτώσουν την οικονομική τους αφαίμαξη. Σε άλλο έγγραφο, με αποστολέα τον Βελή πασά και παραλήπτη τον πατέρα του, ο Βέλης δίνει εξηγήσεις στα παράπονα του Αλή για την οικονομική επιβάρυνση των τσιφλικιών του με την υψηλή αναλογία στην υποχρεωτική πώληση σιταριού στην Πύλη («μουμπαγιά», «ιστιρά»). Απαντώντας ο Βέλης δικαιολογείται, λέγοντας πως τούτο δεν οφειλόταν σ' εκείνον, αφού και τα δικά του τσιφλίκια είχαν ζημωθεί.³⁴⁷

Για την είσπραξη των φόρων οι εκμισθωτές τους συνεργάζονταν με τοπικούς Οθωμανούς αξιωματούχους και ήταν υπόλογοι απέναντι στον καδή της περιφέρειάς τους. Στο τέλος της περιόδου εκμίσθωσης το σώμα των προεστών κάθε καζά, παρουσία του καδή και του βοεβόδα, προέβαινε σε θεώρηση των λογαριασμών και στην πράξη απαλλαγής του εκμισθωτή από τα καθήκοντά του.³⁴⁸ Οι εκμισθωτές των φόρων ήταν άτομα της υψηλής κοινωνικής τάξης. Επρόκειτο, κυρίως, για υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Τα άτομα αυτά έπρεπε να διαθέτουν μεγάλα κεφάλαια, για να μπορούν να συμμετέχουν στη διαδικασία του πλειστηριασμού. Η αποπληρωμή των φόρων προηγούνταν της είσπραξής τους από τον καζά. Επομένως, ο εκμισθωτής πλήρωνε τους καθορισμένους φόρους στο δημόσιο ταμείο

---

³⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 55.

³⁴⁶ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 260, σελ. 478, Ελασσόνα, 12 Μαΐου 1805.

³⁴⁷ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 582, σελ. 239, Λάρισα 1812.

³⁴⁸ H. Inalcik., «Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire», ό. π.

και έπειτα φρόντιζε να τους ξεχρεώσει εισπράττοντας τα χρήματα από τους φορολογούμενους. Ο *mültezim* (μουλτεζίμης), δηλαδή ο φοροεισπράκτορας, ως υψηλόβαθμος αξιωματούχος που ήταν, διέμενε μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη και υπενοικίαζε τους φόρους που είχε ενοικιάσει σε τρίτα έμπιστά του άτομα και ο ίδιος εκπροσωπούσαν στην περιοχή που είχε ενοικιάσει φορολογία από τον τοπικό καδή ή τον βοεβόδα. Οι νέοι εκμισθωτές, με τη σειρά τους, υπενοικίαζαν μικρότερα μερίδια του *mukata'a* τους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια κάθετη αλυσίδα αλληλοεξαρτώμενων φοροεισπρακτών στην οποία συμμετείχαν και μέλη της επαρχιακής διοίκησης.¹⁵⁸

Μια άλλη σημαντική αλλαγή στη φορολογία ήταν η καθιέρωση, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, φορολογικής κλίμακας για την είσπραξη του κεφαλικού φόρου, (της *τζιτζιέ*, του κυριότερου, όπως είπαμε, φόρου των μη μουσουλμάνων). Πρόκειται για το *χαράτσι* (*haraç*), μολονότι ο όρος αυτός δήλωνε στην πραγματικότητα φόρο πάνω στη γη. Ως τότε ο φόρος υπολογιζόταν ανά εστία (τ. *χανέ*) με βάση τα κατάστιχα (τ. *δεφτέρια*) στα οποία αναγράφονταν οι αρχηγοί των οικογενειών. Οι φορολογικές κατηγορίες ήταν τρεις: η πρώτη για τους πλούσιους (*a'la*), η δεύτερη για όσους έχουν μεσαία εισοδήματα (*evsat*) και η τρίτη για τους φτωχούς (*edna*). Κάθε κατηγορία πλήρωνε τα διπλάσια από την αμέσως κατώτερή της. Το ύψος του κεφαλικού φόρου δεν παρέμενε σταθερό στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Συγκεκριμένα, το 1804 η πρώτη κατηγορία πλήρωνε 12 γρόσια, η δεύτερη 6 και η τρίτη 3 γρόσια, ενώ το 1816 η πρώτη κατηγορία πλήρωνε 16 γρόσια, η δεύτερη 8 και η τρίτη 4. Αυτή η ρύθμιση αποτελούσε πρόβλημα για τους ραγιάδες για έναν επιπλέον λόγο: ενώ σταμάτησαν να γίνονται τα τακτικά χρονικά διαστήματα «απογραφές» για εξακρίβωση του φορολογούμενου πληθυσμού το ποσό που καθοριζόταν από τη διοίκηση έπρεπε να καταβληθεί ανεξάρτητα από τον πραγματικό αριθμό της κάθε επαρχίας. Σε περίπτωση μείωσης του πληθυσμού μιας περιοχής, για διάφορους λόγους (θανάτους, φυγή κατοίκων κ.λπ), το επιδικασθέν ποσό επιβάρυνε όσους κατοίκους είχαν απομείνει, αυξάνοντας έτσι το φορολογικό τους βάρος.³⁴⁹

Στο *Αρχείο* συναντάμε περιπτώσεις κατά τις οποίες δίνεται η δυνατότητα στον καζά να επιλέξει τον τρόπο αποπληρωμής των φορολογικών υποχρεώσεών του. Ένα έγγραφο του *Αρχείου*³⁵⁰ μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοι των περιοχών

³⁴⁹ Βλ. Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, ό. π.*, σελ. 38.

³⁵⁰ *Αρχείο*, τ. Γ', αριθ. εγγρ. 1062, σελ. 70, Τύρναβος, 13 Μαρτίου 1818.

Αλμυρού και Κοκοσίου, της επαρχίας Ελασσόνας, είχαν το ελεύθερο από τον Βελή να καταβάλλουν το *τζελέπικο* (φόρο επί των αιγοπροβάτων) έναντι χρηματικού ποσού. Έτσι, το σύνολο των κριαριών που προορίζονταν για την τροφοδοσία της Πόλης μετατρέπεται σε ποσό ύψους 14 γροσίων ανά κριάρι. Παρατηρούμε πως με την πάροδο του χρόνου η εισφορά σε είδος μετατρέπεται σε χρηματική πρόσοδο, λόγω της μεγάλης απόστασης και της ταλαιπωρίας των ζώων, η θνησιμότητα ήταν σε υψηλούς βαθμούς.

Ένα άλλο έγγραφο, που χρονολογείται στα 1815, το οποίο είναι δεφτέρι του *τζελέπικου* είκοσι τσιφλικιών του Βελή πασά, μας πληροφορεί ότι ο φόρος αυτός είχε μετατραπεί σε χρηματική πρόσοδο. Με ένα *μπουγιουρντί* προς τους προεστούς και τους ραγιάδες των χωριών-τσιφλικιών του Βελή ο ιδιοκτήτης ζητά να καταβάλλουν τα αναλογούντα ποσά στον «*γραμματικόν*» τους αλλά και τις φορολογικές τους υποχρεώσεις από τα «*μάρτ μαζούλια*» (= μαρτιάτικα/εαρινά εισοδήματα) και τον «*αρτιμάν*» (= αύξηση) των *χαρατσιών*.³⁵¹

Επίσης, όλοι οι ενήλικες κάτοικοι της περιοχής κατέβαλλαν χρήματα για την συντήρηση του στρατού ξηράς και του στόλου της Αυτοκρατορίας. Ας σημειωθεί ότι οι εισφορές που προορίζονταν για τον πολεμικό εξοπλισμό δεν ήταν μόνο χρηματικές αλλά καταβαλλόταν και σε είδος με προσωπική εργασία (*αγγαρεία*).³⁵² Στο έγγραφο υπ' αριθμό 84 του *Αρχείου* ο Βελής απαιτεί να στείλει το βιλαέτι (καζάς) της Ελασσόνας, ως φόρο, τέσσερις μαστόρους και ένα μουλάρι, που θα απασχολούνταν στα οχυρωματικά έργα που γίνονταν την περίοδο αυτή (1801), ενόψει της πολιορκίας του Σουλίου. Η περίπτωση αυτή ανήκει στην κατηγορία των *αγγαρειών*, δηλαδή της καταβολής προσωπικής εργασίας των μαστόρων από την Ελασσόνα για τις πολεμικές ανάγκες του πασαλικιού.³⁵³ Επίσης, το χωριό Γκριτζόβαλη (σημ. Βοτανοχώρι της επαρχίας Τυρνάβου) καλούνταν να καταβάλει τις φορολογικές του εισφορές έναντι 500 ημερομισθίων, χωρίς να αναφέρεται αν επρόκειτο για αγροτικές ή για οικοδομικές εργασίες.³⁵⁴

Οι ντόπιοι κτηνοτρόφοι ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν όσα πρόβατα όριζαν οι κοτζαμπάσηδες της περιοχής για τον «βασιλικό μπουμπαγιά». Ωστόσο, συχνά η κατανομή γινόταν με τρόπο άδικο και αυθαίρετο προκαλώντας την αγανάκτηση

³⁵¹ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 755, σελ. 549, Λάρισα, 7 Ιουνίου 1815.

³⁵² Απ. Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *ΙΕΕ*, τ. Ι', (Αθήνα 1974), σελ. 44-50.

³⁵³ *Αρχείο*, τ. Α', αριθ. εγγρ. 84, σελ. 147, Ελασσόνα, 28 Ιουνίου 1801.

³⁵⁴ *Αρχείο*, τ. Β', αριθ. εγγρ. 773, σελ. 569, Λάρισα, 7 Ιουνίου 1815.

των χωρικών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των κτηνοτρόφων του καζά Τρικάλων, οι οποίοι αρνούσαν να παραδώσουν τα πρόβατα τους, επειδή στην κατανομή δεν συμπεριλήφθηκαν τα μαντριά των κοτζαμπάσηδων.³⁵⁵ Παραθέτουμε αυτή την πληροφορία, αν και δεν αφορά την εξεταζόμενη περιοχή, γιατί είναι ενδεικτική αυτών των αυθαιρεσιών. Προφανώς, τέτοιου είδους αυθαιρεσίες δεν θα απουσίαζαν και από τη βορειοανατολική Θεσσαλία, αν και δεν μαρτυρούνται στις πηγές.

Μνεία της βαρειάς φορολογίας που επέβαλλε ο Βελή πασάς στους χριστιανούς κατοίκους του πασαλικιού του γίνεται και σε ορισμένες θεσσαλικές ενθυμήσεις. Ενδεικτικά, σε μία από αυτές, που φέρει ημερομηνία 29. 8. 1814, αναφέρονται τα εξής: «+ 1814 Αύγουστου 29. Τόν καιρόν ὄου ἐκίνησαν οἱ ραγιαδες καὶ ὁ Γιαννάκης μαζί καί πᾶνε στόν πασιᾶ στόν Τύρναβο, τόν Βελη πασιᾶν, διά μουρχαμέδες³⁵⁶ διατί τούς ἔριζαν πουγγιά 208³⁵⁷ νά δώσουν τόν χρόνον ὀνόματα 200 καί τά γράφω δι' ἐνθύμησιν ἐγώ ὁ Ἀναγνώστης πατρός Ἰωάννου Ζαχαρία ἀπό χωρίον Γούρα [...]».³⁵⁸ Προφανώς, παρόμοιες τέτοιες περιπτώσεις δεν έχουν καταγραφεί σε καμία πηγή, εκτός και αν η μελλοντική έρευνα, ιδίως στα οθωμανικά Αρχεία, φέρει στο φως νέα στοιχεία για το πολύ σημαντικό αυτό ζήτημα.

---

³⁵⁵ Αρχείο, τ. Α', αριθ. εγγρ. 160, σελ. 297, Ζάρκο, 18 Απριλίου 1802.

³⁵⁶ Οίκτος, ευσπλαχνία, δηλαδή πήγαν να ζητήσουν από τον Βελή πασά οίκτο, λόγω του υπέρογκου ποσού της φορολογίας που τους είχε επιβάλει.

³⁵⁷ Το ένα πουγγί ισοδυναμούσε με 500 γρόσια, δηλαδή έπρεπε να καταβάλουν 104.000 γρόσια.

³⁵⁸ Κ. Σπανός, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις*, τ. Β', ό. π., σελ. 105 (ενθύμηση υπ' αριθ. 627).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Αλή πασάς, ο μακροβιότερος, μακράν, πασάς στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (διακυβέρνησε το γιαννιώτικο πασαλίκι από το 1788 έως το 1822) αποτελεί ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μιας ισχυρής, όσο και ανιγματικής και εν πολλοίς αντιφατικής προσωπικότητας, που δεν ικανοποιούνταν με την κατοχή χαμηλόβαθμων θέσεων μέσα στο διοικητικό σύστημά της. Οι βλέψεις του διορατικού και πανούργου Αλή ήταν πολύ υψηλές και καθορίζονταν από την ακόρεστη δίψα του για πλουτισμό, εξουσία και δόξα. Είχε αντιληφθεί από νωρίς πως η αναρρίχσή του στις υψηλές βαθμίδες του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, επέβαλε την εξουδετέρωση των εχθρών του. Σταδιακά, και περνώντας μέσα από δαιδαλώδεις διαδρομές κατάφερε, χρησιμοποιώντας κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο, να κερδίσει την απόλυτη εμπιστοσύνη της Υψηλής Πύλης, ώστε να του ανατεθεί η διοίκηση του πασαλικιού της Ηπείρου, ενός μεγάλου και πολύ σημαντικού πασαλικιού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι δολοπλοκίες και οι διοικητικές ικανότητες του Αλή πασά ήταν τα κύρια εφόδια χάρη στα οποία, εν συνεχεία, κατόρθωσε να επεκτείνει το πασαλίκι του σε ένα πολύ μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου. Μία από τις περιοχές στις οποίες επέκτεινε το πασαλίκι του ήταν και η Θεσσαλία στην οποία, όπως είδαμε, χρημάτισε για ένα χρονικό διάστημα διοικητής ο δευτερότοκος γιος του Βελή πασάς.

Η καχυποψία του για υπαρκτούς και μη εχθρούς, τον οδήγησαν να τοποθετεί σε καίριες θέσεις ανθρώπους της απολύτου εμπιστοσύνης του, ώστε να μπορεί να τους

ελέγχει και παράλληλα να εφαρμόζει τη δική του πολιτική, αποσκοπώντας πάντα στο προσωπικό του όφελος. Γι' αυτό διόρισε τους γιους του Μουχτάρ και Βελή και τον εγγονό του από τον Βελή, Μεχμέτ στη διοίκηση γειτονικών πασαλικιών, ώστε να ισχυροποιήσει περαιτέρω τη θέση του. Η εδαφική επέκταση του εξασφάλιζε ελεγχόμενα από αυτόν εδάφη, τα οποία μπορούμε να πούμε ότι λειτουργούσαν ως προφυλακές του βασιικού-αρχικού πυρήνα του, του πασαλικιού των Ιωαννίνων.

Η γεωγραφική έκταση στην οποία δραστηριοποιήθηκε ο Αλή πασάς ήταν ο ηπειρωτικός ελλαδικός χώρος και γενικότερα η περιοχή των Βαλκανίων, η οποία αποτελούσε τη γέφυρα ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες και στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, αυτή η περιοχή λειτουργούσε και ως μια οικονομική και πολιτισμική γέφυρα. Με έδρα τα Ιωάννινα, διοικούσε μια περιοχή που γειτνίαζε με τα πασαλίκια των γιών του και κάλυπτε σχεδόν ολόκληρο τον γεωγραφικό χώρο της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας. Ουσιαστικά, μόνο η Αττική, η Πελοπόννησος, η κεντρική και δυτική Μακεδονία και η Θράκη δεν βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του. Επομένως, ο Αλή πασάς ήταν ο άμεσος ανατολικός γείτονας της Δυτικής Ευρώπης. Η γειτνίαση αυτή έφερε τον Αλή πασά σε άμεση επικοινωνία με τις διπλωματικές αντιπροσωπείες των δυτικοευρωπαϊκών κρατών.

Ειδικότερα, η Αγγλία και η Γαλλία που είχαν συνάψει στενές διπλωματικές σχέσεις μαζί του, διέθεταν μόνιμους προξένους στα Γιάννενα, αντιμετωπίζοντας τον Αλή ως έναν καθοριστικό παράγοντα σε μία περίοδο μεγάλων γεωπολιτικών διεργασιών και ανακατατάξεων στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι διπλωματικές επαφές των μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων με τον Αλή πασά, αποδεικνύουν ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εθεωρείτο ως μια *de facto* ανεξάρτητη και ηγεμονική πολιτική οντότητα. Όπως παρατηρεί η Αμερικανίδα ιστορικός K. Fleming, οι δυτικοευρωπαίοι (πρωτίστως οι Άγγλοι και οι Γάλλοι), σαστισμένοι από την πολιτική και στρατιωτική του ισχύ, τον αναγνωρίζουν ως έναν δυνητικό εχθρό. Θα προσθέσουμε ότι τον αντιμετωπίζουν και ως έναν δυνητικό σύμμαχο. Παράλληλα με τις στενές σχέσεις που είχε δημιουργήσει με τις μεγάλες Δυνάμεις της εποχής του φρόντιζε με ιδιαίτερη επιμέλεια να διατηρεί καλές έως άριστες σχέσεις με την Ύψηλή Πύλη. Από την άλλη, κάθε φορά που του δινόταν η ευκαιρία οργάνωνε επιχειρήσεις εναντίον γειτονικών περιοχών ώστε να εξασφαλίσει την επιρροή του στα εδάφη που τον ενδιέφεραν. Μοιάζει να φανταζόταν μια τοπική Ηγεμονία που θα άφηνε άθικτη και αναλλοίωτη τη μητέρα Αυτοκρατορία και ταυτόχρονα θα του προσπόριζε όλα

τα πλεονεκτήματα μιας ανεξαρτησίας που συνεπάγεται η κατοχή του αξιώματος του Ηγεμόνα.

Ο χαρακτήρας της διακυβέρνησης του γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή πασά δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, καθώς λόγω της άκρως αντιφατικής προσωπικότητάς του, η διοίκησή του ενέχει στοιχεία τυραννικής, αλλά και χρηστής ταυτόχρονα διοίκησης. Με βάση και τις πληροφορίες που αντλούμε από το *Αρχείο* του, μπορούμε να πούμε πως ορισμένα από τα πιο μελανά σημεία της διοίκησής του είναι η αδικαιολόγητη υπερφορολόγηση των υπηκόων του, οι καταπιέσεις και οι βιαιοπραγίες που σκοπό είχαν τις αρπαγές των περιουσιών τους. Από την άλλη, όπως διαπιστώνουμε και από τις μαρτυρίες των ευρωπαίων περιηγητών, επί των ημερών του έγιναν σημαντικά δημόσια έργα, με κυριότερο το οδικό δίκτυο, και επικρατούσε μία μεγάλη ασφάλεια στο εσωτερικό του τεράστιου πασαλικιού του, η οποία τους εντυπωσίασε. Η συντήρηση του υπαρκτού οδικού δικτύου και η κατασκευή νέων δρόμων διευκόλυνε τις μετακινήσεις των κατοίκων και των εμπόρων. Έτσι, σε συνδυασμό με την ασφάλεια που επικρατούσε στο πασαλίκι του, προωθήθηκαν οι μεταφορές των εμπορευμάτων και, επομένως, όλες οι εμπορικές δραστηριότητες.

Η ένταξη της Θεσσαλίας στο πασαλίκι του Αλή πασά δεν έγινε με πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά μέσω της οικονομικής διείσδυσης σ' αυτή την περιοχή. Στο *Αρχείο* υπάρχουν αρκετά έγγραφα που αναφέρουν αγορές τσιφλικιών από τον Αλή πασά. Αντίθετα, δεν υπάρχει καμία πράξη πώλησης. Ο Αλή αύξησε σημαντικά την κτηματική του περιουσία, δημιουργώντας μεγάλα τσιφλίκια, με νόμιμες αγορές συνηθέστερα όμως με αρπαγές ακίνητων περιουσιών, ώστε να αποβεί ο μεγαλύτερος κτηματίας σε ολόκληρη τη δυτική και κεντρική Ελλάδα. Στηριζόμενοι στο *Αρχείο* αλλά και στην υπάρχουσα βιβλιογραφία καταλήγουμε στη διαπίστωση πως η απόκτηση προσωπικής περιουσίας και, δια μέσου αυτής, η οικονομική και διοικητική διείσδυσή του σε εδάφη που δεν ανήκαν στον αρχικό πυρήνα του πασαλικιού του αποτελούσε βασικό και διαρκή στόχο της πολιτικής του Τεπελενλή.

Διοικητής του πασαλικιού της Θεσσαλίας, για ένα διάστημα, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ήταν ο δευτερότοκος γιος του Αλή πασά, Βελής πασάς, ο οποίος διετέλεσε δύο φορές πασάς στην εν λόγω περιοχή. Η τοποθέτησή του στο αξίωμα αυτό ήταν τυπική αφού στην ουσία κάθε δραστηριότητα της διοίκησης ελέγχονταν και εγκρίνονταν από τον ίδιο τον Αλή. Οι σχέσεις πατέρα και γιου, όπως διαπιστώνεται από την αλληλογραφία που υπήρχε μεταξύ τους, ήταν μάλλον τυπική και συχνά

έφτανε στα όρια της ψυχρότητας. Το βέβαιο είναι πως στις μεταξύ τους σχέσεις απουσίαζε κάθε συναίσθημα στοργής και οικογενειακού δεσμού.

Παρά την εμφανή παρέμβαση του Αλή στις διοικητικές υποθέσεις του Βελή πασά, φαίνεται πως μερικές φορές ο Βελής ενεργούσε αυτοβούλως, κυρίως όταν επρόκειτο για ζητήματα οικονομικής φύσεως. Μεταξύ τους υπήρχε μια μορφή υπόρρητου ανταγωνισμού, αφού από μέρος του Αλή υπήρχε η διάθεση επιβολής ενώ από την πλευρά του ο Βελή, προσπαθούσε, διακριτικά, να ακυρώνει ή τουλάχιστον να μειώνει, όσο το δυνατό περισσότερο τις παρεμβάσεις του πατέρα του, ώστε να μην προκαλεί την οργή του. Ο Βελής πασάς φαίνεται πως γνώριζε καλά τη σημασία που είχε η θέση του στη Θεσσαλία. Παρά τον έλεγχο του Αλή πασά στη διοίκηση ο Βελής φρόντιζε, επιμελώς, να απομακρύνει όσους θεωρούσε ως απειλή και επεδίωκε να σταθεροποιήσει την ισχύ του στο πασαλίκι που διοικούσε, εμποδίζοντας ακόμα και υψηλά ιστάμενα άτομα της εμπιστοσύνης του πατέρα του να αγοράζουν τσιφλίκια στην Θεσσαλία.

Όσον αφορά στη σύνθεση του πληθυσμού αυτής της περιοχής, η εικόνα που μας δίνουν οι πηγές είναι αυτή ενός πολυεθνικού, πολυθρησκευτικού, πολυγλωσσικού και πολυπολιτισμικού πληθυσμικού συνόλου, με έντονα στοιχεία κοσμοπολιτισμού. Στην πόλη της Λάρισας ζούσαν Τούρκοι, οι οποίοι αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της, Έλληνες, Εβραίοι, Αλβανοί, Αρμένιοι, Τσιγγάνοι, Άραβες και άτομα αφρικανικής καταγωγής. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στη Λάρισα, στις κωμοπόλεις και στα χωριά αυτής της περιοχής– κυριαρχούσαν οι Τούρκοι, ενώ εμφανής ήταν και η παρουσία άλλων πληθυσμιακών ομάδων (Εβραίων κ. άλ.).

Όσον αφορά στην οικονομία της περιοχής που εξετάσαμε, διαπιστώσαμε ότι η φιλαργυρία του Αλή πασά κληροδοτήθηκε και στον δευτερότοκο γιο του, που ακολούθησε την ίδια πολιτική οικονομικής καταπίεσης και εκμετάλλευσης των υπηκόων του, ιδίως των χριστιανών (*ραγιάδων*). Κατά το διάστημα της διοίκησης της βορειοανατολικής Θεσσαλίας και γενικότερα ολόκληρης της Θεσσαλίας, από τον Βελή αυξήθηκαν οι φόροι προς όφελος της προσωπικής περιουσίας αυτού του πασά. Το πάθος του για πλουτισμό και καλή ζωή τον οδήγησε στην κατασκευή τριών μεγάλων σεραγιών στη περιοχή αυτή. Η ασυδοσία του Βελή συχνά είχε ως αποτέλεσμα οι κάτοικοι των περιοχών της Β. Α Θεσσαλίας να καταφεύγουν στον Αλή πασά, προκειμένου να εκφράσουν τα παράπονά τους.

Τα τσιφλίκια, ως μεγάλη ιδιοκτησία γης, προσφέρονταν για την καλλιέργεια και μάλιστα, αφού επρόκειτο για ενιαίες γαίες, διευκολυνόταν η μονοκαλλιέργεια, όπως αυτή του σιταριού, η καλλιέργεια του οποίου κυριαρχούσε στην εν λόγω περιοχή. Η μορφολογία του εδάφους της περιοχής, που ευνοούσε την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, καθόρισε και τις γεωργο-κτηνοτροφικές ασχολίες των κατοίκων της εξεταζόμενης περιοχής. Χάρη στην εύφορη πεδιάδα της, στη βορειοανατολική Θεσσαλία παράγονταν μεγάλες ποσότητες αγροτικών προϊόντων που προορίζονταν για τις αγορές τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού. Παράλληλα με την γεωργία, η κτηνοτροφία γνώρισε αξιοσημείωτη ανάπτυξη. Η ιδιαίτερα ανεπτυγμένη εδώ κτηνοτροφία παρείχε την καλύτερη ποιότητα μαλλιού, συγκριτικά με άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας. Τα πλούσια βοσκοτόπια της εύφορης θεσσαλικής πεδιάδας επιλέγονταν από τους κτηνοτρόφους γειτονικών περιοχών (κυρίως της δυτικής Μακεδονίας) για να παραχειμάζουν εκεί με τα ποίμνιά τους, καταβάλλοντας ενοίκιο. Η ενοικίαση των βοσκότοπων υπήρξε αρκετά κερδοφόρα.

Η ανεπτυγμένη αγροτική παραγωγή, αποτέλεσε τη βάση και την απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου, δύο τομείς που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία όχι μόνο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας αλλά και του ευρύτερου θεσσαλικού χώρου.

Τα Αμπελάκια, ο Τύρναβος, η Ραψάνη, η Αγιά αποτελούν την περίοδο αυτή τα σημαντικότερα βιοτεχνικά και εμπορικά κέντρα αυτής της περιοχής. Η αφθονία των πρώτων υλών, όπως ήταν το μαλλί, οδήγησε σε ανοδική πορεία την ανάπτυξη της υφαντουργίας, ιδιαίτερα στους ορεινούς αυτούς οικισμούς. Παράλληλα, σημαντική οικονομική-εμπορική ανάπτυξη γνώρισε και η Λάρισα.

Μελετώντας τα έγγραφα του Αρχείου παρατηρούμε πως από τα γεωργικά προϊόντα το σιτάρι κατείχε πολύ σημαντική θέση στις αγορές του εξωτερικού, ενώ σε διάφορες πηγές (ξένους ταξιδιώτες κ. άλ.) τονίζεται και η εξαιρετική ποιότητά του. Μεταξύ των γεωργικών προϊόντων που προορίζονταν για διακίνηση στο εμπόριο ξεχωριστή θέση κατείχε και το καλαμπόκι.

Θέλω να πιστεύω ότι με την παρούσα διπλωματική εργασία σχηματίσαμε μία αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα για μία σημαντική, από πολλές απόψεις, περιοχή του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου στη φάση της μετάβασής της από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα, κατά την οποία κυριαρχεί στον βορειοελλαδικό ηπειρωτικό χώρο η μυστηριώδης και πολυσυζητημένη μορφή του Αλή πασά. Μια περίοδο έντονων

πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών διεργασιών στον ευρύτερο ελλαδικό, αλλά και στον βαλκανικό χώρο. Περίοδο, τέλος, πολύ κρίσιμη, λίγο πριν από το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αραβαντινός Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α' - Β'. εν Αθήναις 1856 (ανατ. Αθήνα 1969).

-Αραβαντινός Παναγιώτης, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, Μέρος β', εισαγωγή Κ. Θ. Δημαρά, επιμέλεια, ευρετήριο, Ελευθερία Νικολαΐδου, εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1984.

- Αραβαντινός Σπύρος Π., *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανέκδοτου έργου του Π. Αραβαντινού*, τ. Α'-Β', εν Αθήναις 1895, (ανατ. 1979).

- Αρς Γκρέγκορ, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα ρωσικών αρχείων*, μτφρ. Ιρένα Σμυσλιάεβα, Αθήνα 2007.

- *Αρχείο Αλή Πασά*, (έκδοση - σχολιασμός - επιμέλεια Βασίλη Παναγιωτόπουλου με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη) έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, τ. Α'-Ε', Αθήνα 2007-2018.

- Bartholdy Ludwing Jakob. Salomo, *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, τόμ. 1-2, Παρίσι 1805.

- Bartholdy J. L. S., *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα, 1803-1804*, μτφρ Φώντας Κονδύλης, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2007.

- Βασδραβέλλης Ιωάννης, *Ιστορικά Αρχεία της Μακεδονίας 1695-1912*, τ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1949.
- Clarke Edward Daniel, *Travels in various countries of Europe Asia and Africa. Part the First Russia Tartary and Turkey... Part the Second Greece Egypt and the Holy Land*, London, R. Watts for Cadell and Davies, Λονδίνο MDCCCXXIV [1824].
- Dodwell Edward. *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806*, vol. I, Λονδίνο, Rodwell and Martin, 1819.
- Galt J., *Voyages and Travels in the years 1809-1810 and 1811. Containing statistical commercial and miscellaneous observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Sergio and Turkey*, Λονδίνο 1812.
- Hobhouse. C., *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, vols I-II, Λονδίνο 1813.
- Holland Henry, *Ταξίδι στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρος, Αλβανία 1812-1813*, μτφρ Χρ. Ιωαννίδης, πρόλογος – επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1989.
- Hughes T. S., *Travels in Sicily, Greece, and Albania, Illustrated with Engravings of Maps, Scenery, Plans*, vols I-II, Λονδίνο 1820. [ελληνική μετάφραση Ι. Ιωαννίδης, *Ταξίδι στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, Αθήνα, 1989].
- Κασομούλης Νικόλαος, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, τ. Α', Αθήνα 1940.
- Leake William, *Travels in Northern Greece*, vol. I-IV, Λονδίνο 1835.
- Μπωζούρ Φέλιξ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797), Παρίσι 1800*, μτφρ. Ελένη Γαρίδη, εισαγωγή, επιμέλεια, σχολιασμός, Τάσου Βουρνά, εκδ. Αφων Τολίδη, Αθήνα 1974.
- Πουκεβίλ Φρανσουά, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος*, μτφρ. Κων/νος Βλάχος, έκδοση ΕΗΜ, τ. Γ', Ιωάννινα, 2010.
- Σάθας Κων/νος, «*Η Αληπασιάς του Τουρκαλβανού Χατζή Σεχρέτη*», *Ιστορικά διατριβαί*, εκ της Τυπογραφίας των Τέκνων Ανδρέα Κορομηλά, εν Αθήναις 1870.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Ελληνόγλωσσες και μεταφρασμένες στα ελληνικά

- Αγγελομάτη – Τσουγγαράκη Ελένη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», *Ο Εραμιστής* 19 (1993), σελ. 136-187.
- _____, *Η προεπαναστατική Ελλάδα, 1ος τόμος της σειράς 1821, Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, τ. 1ος, *Η προεπαναστατική Ελλάδα, 1821: Η γέννηση ενός έθνους κράτους*, εκδ. ΣΚΑΙ, Αθήνα 2020.
- Αγιάνογλου Π., *Το πέρασμα από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό στην Ελλάδα. Η πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου. Η εξέλιξη της οικονομικής ιστορίας και τα αίτια της υποανάπτυξης*, Αθήνα 1982.
- Ανωγιάτης – Πελέ Δημήτρης, *Δρόμοι και διακίμηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
- Αρς Γκρ., *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ιθ' και στις αρχές του ιθ' αιώνα. Ρα Δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Αντωνία Δάλλα, Εισαγ. Σημείωμα – επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος, 2η έκδοση, Αθήνα 1994.
- Αρσενίου Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, 1393 – 1881 - Ιστορική και εθνολογική προσέγγιση*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 2010.
- _____, *Τα τσελιγγάτα οι άτυποι συνεταιρισμοί των ορεινών κτηνοτρόφων στην ειρηνική παραγωγή και τους εθνικούς αγώνες*, Ανάτυπο, εκδ. Ιδιωτική, 1972.
- Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- _____, «Ο εκχρηματισμός στις αγροτικές οικονομίες. Το ελληνικό παράδειγμα ΙΕ'-ΙΘ'αι.», στο *Οικονομίες και νοοτροπίες. Νεοελληνικά μελετήματα*, Αθήνα 1988.
- _____, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, τ. 3/τεύχ. 5 (1986), σελ. 45-62.
- Ασδραχάς Σπ. και άλλοι, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α' - Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ' - Ε', Θεσσαλονίκη 1973-1980 (ανατύπωση εκδόσεις Ηρόδοτος).
- _____, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *ΙΕΕ*, τ. Γ', (Αθήνα 1974).
- _____, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', 2η έκδ., Θεσσαλονίκη 1976.
- _____, *Η αναγέννηση του ελληνικού γένους: πορεία προς την ελευθερία (1669-1812)*, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2001.

- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Ήπειρος, Θεσσαλονίκη* 1992.
- Barkey Karen, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα. Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.
- Dr. Berrenberg R.S., «Η Λάρισα στις αρχές του 19ου αιώνα», *Θ. Η* τ. 21 (Λάρισα 1992), σελ. 177-181.
- Benjamin Braude and Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman empire*, volume 1, Νέα Υόρκη – Λονδίνο 1982.
- Βιγγοπούλου Ιόλη. *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006.
- Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 18ου ως τα μέσα του 19ου αιώνα», στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Bjornstahl J. J., *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, εκδ. Τα τετράδια του Ρήγα, Θεσσαλονίκη 1979.
- Γεωργίου Ηλίας, *Ιστορία και συνεταιρισμός Αμπελακίων*, Αθήνα 1950.
- Γιαννακοπούλου Ελένη, «Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18ου αι.: ένα γαλλικό υπόμνημα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986-1987), σελ. 43-70.
- Γιαννόπουλος Ιωάννης, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά». περ. *Μνήμων* 2 (1972), σελ. 135-158.
- Γκιόλιας Μάρκος, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2004.
- Γρηγορίου Αλέξανδρος, «Απο τις σημειώσεις του Robert Walpole για τα Φάρσαλα, τη Λάρισα και τα Τέμπη (1803)», *Θ. Η* τ. 60 (2011).
- Δημήτρης Δημητρόπουλος, «Η κατάσταση των Ελλήνων. Ο πληθυσμός», *ΙΝΕ*, τ. 1^{ος}, Αθήνα 2003.
- Gibb H. A. R. –Bowen H., *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση, τ. 1ος, Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ.-σχόλια Ηλίας Κολοβός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- Δεληγιάννης Κανέλλος, *Απομνημονεύματα*, τ. 1^{ος}, Αθήνα, 1957.
- Δρούλια Λουκία, «Ταξίδια, πλοία και περιηγητές», στον συλλογικό τόμο *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, έκδ. ΕΙΕ στη σειρά *Επιστήμη Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις*. Αθήνα 2003.

- Ζέβγος Γιάννης, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, 3η έκδ., Διόνυσος, Αθήνα 1946.
- Ζιώγα Χρυσούλα, «Ιστορικά στοιχεία για το Μακρυχώρι της Λάρισας», στο *Θ.Η.*, τ. 60 (2011).
- Ζήσιος Κ.Γ., *Νικοτσάρας*, εκ του τυπογραφείου Ερμού, Αθήναι, 1889.
- Hamiyet Sezer, *Tepeleli Ali Pas'nin Ciflikleri Userine Bir Arastirma*, μτφρ. Ειρήνη Καλογεροπούλου, Άγκυρα 1988.
- Inalcik Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
- Inalcik Halil - Quataert Donald (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Α' 1300-1600*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. Β' 1600-1914, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια 2008 και 2011.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', [*Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία-Λατινοκρατία 1669-1821*], Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.
- *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ.
- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000* (επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), τ. 1ος - 2ος: *Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Καλέσης Αλέξανδρος-Νικόλαος, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F. C. H. L. Rouquerville*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παν/μιο Θεσσαλίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου/ Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2006.
- Καραστάθης Β.Κ., *Τετρακόσια χρόνια Επανάσταση - Ιστορική Μελέτη*, εκδόσεις Τήνος, Αθήνα, 2004.
- Καρύδης Δημήτρης, *Χωρογραφία Νεωτερική ή λόγος για τη συγκρότηση και εξέλιξη των ελληνικών πόλεων από τον 15° στον 19° αι. με βάση αδημοσίευτες οθωμανικές και ευρωπαϊκές αρχειακές πηγές*, Αθήνα 1993.
- Κατσιαρδή – Herring Όλγα, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων από τη Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος – αρχές 19ου αι.)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2003.
- Κοκολάκης Μιχάλης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, έκδ. ΕΙΕ/ΚΝΕ, Αθήνα 2003.

- Κοντογιώργης Γιώργος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982.
- Κορδάτος Γ., *Τα Αμπελάκια και ο μύθος του συνεταιρισμού τους*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1973.
- Κοταρίδης Νίκος, «Αρματολισμός», στο *Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 8, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ., σελ. 520-555.
- Κοτζαγεώργη Φωκίων, *Πρώιμη οθωμανική πόλη. 7 περιπτώσεις από τον νοτιοβαλκανικό χώρο: Αδριανούπολη – Σέρρες – Καστοριά – Τρίκαλα – Λάρισα – Θεσσαλονίκη – Ιωάννινα*, εκδ. Βιβλιόραμμα, Αθήνα 2019.
- Κούκου Ελένη, *Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία*, τ. Α', Αθήνα και Κομοτηνή 1984.
- Κρεμμυδάς Β., *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18ο αιώνα (1715-1792) με βάση τα γαλλικά αρχεία*, Αθήνα, 1972.
- _____, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας 1700-1821*, εκδ. Εξάντας, 1988.
- Κυρκίνη – Κούτουλα Αναστασία, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715—1821)*, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 1996.
- Κώστας Κωστής, *Στο καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος – 19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995.
- Κωστοπούλου - Μπαλαμώτη Αικατερίνη, *Η συνοικία των Τρικάλων «Βαρούσι» από τον 17^ο αιώνα έως σήμερα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2011.
- Λαΐου Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, μτφ. Αγλαΐας Κάσδαγλη, Αθήνα 2001.
- Λαμπρίδης Ιωάννης, «Ο Τεπελενλής Αλή Πασάς», ανατ. Από το *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τ. 2/τχ. 2 (Ιωάννινα 1993).
- Λάμπρου Σπ., «Καταστατικόν συντροφιάς Αμπελακίων», *Νέος Ελληνομήμων* 14 (1917) σελ. 381-388.
- Lawless I. Richard, «Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία», *Τρικαλινά*, τ. 1ος (1981) (ανατύπωση 1996 με διορθώσεις και συμπληρώσεις).
- Λεονάρδος Ιωάννης, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Εν Πέστη 1836.

- Μακρής Γιώργος – Παπαγεωργίου Στέφανος, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Αθήνα 1980.
- Μιχαηλάρης Παναγιώτης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), τ. 1ος, Αθήνα 2003, σελ. 257-272.
- Μουτίφ Α., *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, μετάφραση από τα τουρκικά Α. Ιορδάνογλου, Προλεγόμενα – σημειώσεις Κ. Βλάχος, Ιωάννινα 1980.
- Μπωζούρ Φέλιξ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, Παρίσι 1800, μτφρ. Ελένη Γαρίδη, εισαγωγή, επιμέλεια, σχολιασμός, Τάσου Βουρνά, εκδ. αφων Τολίδη, Αθήνα 1974.
- Νικολάου Β. Γεώργιος, *Η προσωπικότητα του Βελή πασά και η διοίκηση του Μοριά την περίοδο 1807-1809 μέσα από ανέκδοτες επιστολές του», Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Πύργος-Γαστούνη-Αμαλιάδα 11 - 17 Σεπτ. 2005)*, τ. Γ', Αθήνα 2007, σ. 369-392.
- Νικολόπουλος Ηλίας, *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία, Τα Αμπελάκια και ο κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός του ελλαδικού χώρου*, Αθήνα 1988.
- Οικονόμου Α. Κ., *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία, από την οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, τ. Δ', Λάρισα 2009.
- Ουζούν Α., «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», μτφρ. Γεώργιος Σύρμας, Κωνσταντινούπολη, 2001, [τίτλος πρωτότυπου: Ajmet Uzun, "Tepedelenli Ali pasa ve mal varligi " *Bellekten* 65/244, (2001), 1036-1077].
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση», στο *Όψεις Νεοελληνικού Βίου, Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Οικονομικών και Νομικών Επιστημών, Αντιχάρισμα στον Νικόλαο Πανταζόπουλο*, τ. 19, τεύχος Δ', 1986.
- Πανταζόπουλος Νικ., *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Ανάτυπο, Θεσσαλονίκη, 1957.
- Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Η επιδημία της πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1823)*, ανάτυπο, *Ηπειρωτικά Χρονικά* τ.2ος, Ιωάννινα 1986.
- _____, *Οι συντεχνίες (εσνάφια) στα Γιάννινα κατά τον 19ο και στις αρχές του 20ου αιώνα (1812-1912)*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα, 1982.
- Πατσέλης Ν., *Η οικονομική πολιτική και ο πλούτος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, Αθήνα, 1936.

- Παπαγεωργίου Στέφανος, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2000.
- _____, «Στα εδάφη του Αλή πασά: παραγωγή, γαιοπρόσοδος και κερδοφορία του χρήματος», *Τα Ιστορικά* τ. 17/τχ. 32 (Ιούνιος 2000), σελ. 73-88.
- Πολέξε Χριστίνα, *Η Θεσσαλία με τη γραφίδα των περιηγητών: από την αρχαιότητα ως το 1937*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2012.
- Προγουλάκης Γιώργος, «Αγροτική οικονομία», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Δομή, χ. χ., τ. 8, σελ. 556-589.
- Raoul De Malherbe, L' Orient 1718-1845, *Histoire Politique, Religion, Moeurs*, tome II, Παρίσι 1846 (μτφρ. ΧριστίναΠολεζέ, «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1843», *Θ. Η*, τ. 48 (2005).
- Σαββίδης Γ. Π., «William Martin Leake: Παρουσίαση και βιο-βιβλιογραφικό χρονολόγιο», *Τόπος και εικόνα*, εκδ. Ολκός, τ. Ε', Αθήνα 1983, σελ. 179-211.
- Said Edward, *Orientalism*, Νέα Υόρκη 1979 (ελληνική μτφρ., *Οριενταλισμός*, Αθήνα 1996).
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- _____, *Το ελληνικό έθνος*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004.
- Σειρηνίδου Βάσω, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2010.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ1 (1800-1810) και τ. Γ2, (1810-1820), 2^η έκδοση, Αθήνα 1985.
- Σιορόκας Γεώργιος, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999.
- Σκουβαράς Ευάγγελος, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.
- Σαρρής Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τόμοι I-II, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα χωρίς χρονολογία έκδοσης.
- Σιορόκας Γεώργιος, *Άγνωστη διασκευή της "Άληπασιάδας" του Χατζή Σεχρέτη. Μία ιστορική προσέγγιση*, Ιωαννινα 1983.
- Sivignon Michel, *Θεσσαλία. Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, μτφρ. Γιούλη Αποστολοπούλου, Αθήνα 1992.

- Σκιώτης Διονύσιος, «Από ληστής πασάς. Τα πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», περ. *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σελ. 257-290.
- Sugar Peter, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804*, τόμ. 1-2, μτφρ. Παυλίνα Χ. Μπαλουξή, Αθήνα 1994.
- Τοντόροφ Νικολάι, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος – 19ος αιώνας*, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, τ. Α'-Β', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- Τσοποτός Δημήτρης, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Βόλος 1913 (ανατύπωση Αθήνα 1983).
- Φαρμακίδης Φ., *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, (εισαγωγή – επιμέλεια, Κ. Σπανός), Λάρισα 2001.
- Fleming K. E., *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ελληνική μτφρ., εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2000.
- Χασιώτης Ιωάννης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Χιονίδης Γ., «Ο Νικοτσάρας, σκιαγραφία της δράσεώς του», στο *Μνημοσύνη*, 4 (1972 – 1973).
- Ψιμούλη Βάσω, *Σούλι και Σουλιώτες*, έκδοση Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, Αθήνα 1998.

2. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Boulanger F., *Ambelakia ou les Associations et les Municipalités Helléniques avec documents confirmatifs recueillis et mis en ordre*, Librairie de quillaumin et Editeurs. Παρίσι 1975.
- Inalcik Halil, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), σελ. 283-337.
- Skiotis D., «From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784», *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2 (1971), σσ. 219-244.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χάρτης της Θεσσαλίας πριν από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος
(Πηγή, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ΄)

Otto Stackelberg, Το τέμενος του Χασάν μπαμπά στα Τέμπη (1830)

Edward Dodwel, Γέφυρα στη Λάρισα (1819)

Ο Αλή πασάς στη λίμνη του Βουθρωτού
 πίνακας του Louis Dupré (1819)

Οι γιοι του Βελή πασά, Ισμαή μπέης και Μεχμέτ πασάς
 πίνακας του Louis Dupré (1819)

Ακόλουθος του Βελή πασά στη Θεσσαλία
πίνακας του Louis Dupré (1819)

Η καθημερινή ζωή σε ένα χωριό στην περιοχή της Λάρισας το 1805
(Πίνακας του Ιρλάνδου αρχαιολόγου-περιηγητή Edward Dodwel (1819))

